НАСЛЕДСТВО

Миналото на родния край – послание към бъдещето

Vf 949.72 445
II-71

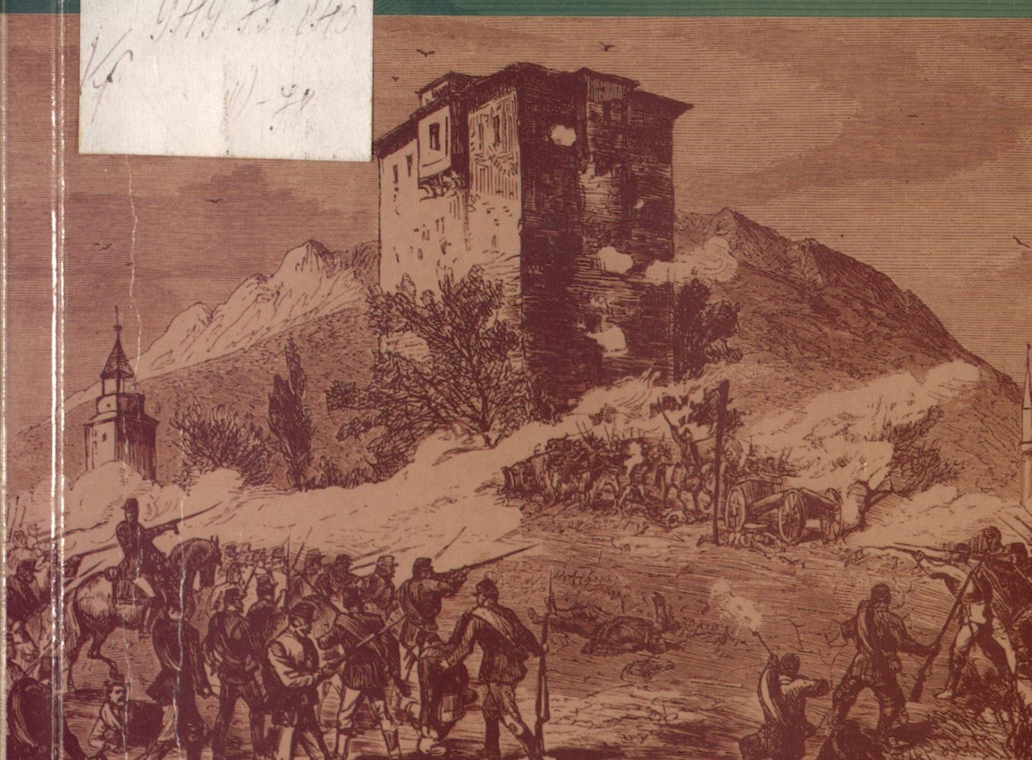

ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Четвърта регионална краеведска конференция

Враца, 21 ноември 2007 г.

ДАТНИК Образец 23

Книгата да се върне не по-късно от посочената тук дата			

120000471772

Регионална библиотека "Христо Ботев" - гр. Враца

НАСЛЕДСТВО

Освобождението

Сборник с материали от Четвъртата
регионална краеведска конференция
Враца, 21 ноември 2007 г.

Съставили
Калина Тодорова и Силвия Павлова

120000471772

Издателство
Враца 2008

Регионална библиотека "Христо Ботев" - гр. Враца

Освобождението

Сборник с материали от Четвъртата
регионална краеведска конференция
Враца, 21 ноември 2007 г.

Съставили
Калина Тодорова и Силвия Павлова

120000471772

РАЛ Колобър
Издателство
Враца 2008

Кр 949.72.043
О-78

949.72.043(092)(163)+92(497.2)

На корицата: “Щурм на турско укрепление при Враца”.
Гравюра из сборника “Руско-турската война 1877-1878. Хроника”

© Калина Тодорова, Силвия Павлова - съставители 2008
© Румяна Цветкова, Блага Атанасова - редактори
© Бойко Стайков - художествено оформление на корицата

120001471772

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. ВРАЦА

Сборникът съдържа материали от Четвъртата регионална краеведска конференция „Миналото на родния край – послание към бъдещето”, посветена на 130-годишнината от освобождението на Врачанския край от турско владичество. Организатори – РИО на МОН – гр. Враца и Регионална библиотека „Христо Ботев” – гр. Враца.

Докладите на участниците са включени в първата част на сборника - „Освобождението”

Втората част – „По алеята на безсмъртието” представя дейността на училищни групи, СИП-Краезнание и младежки клубове и техни инициативи и прояви, посветени на годишнината. Пълните описания на мултимедийните им презентации, съхранявани във фонда на отдел „Краезнание”, са обособени в библиография.

Съдържание:

I - Освобождението

В паметта и в сърцата 11
Исторически лица и събития и техните „народни жития”: Шишмановци, Радан войвода, Куна кралица, Софроний Врачански, Димитраки Хаджитошев, Никола Войводов, Васил Левски, Христо Ботев, героите и опълченците от Руско-турската освободителна война
Калина Тодорова – РБ „Христо Ботев” – гр.Враца

Комитите 45
Левски е навсякъде. Левски е идвал в Хърлец...; **Ботев е жив. Врачанските комити**

Екна глас в Балканя... 49
Народна песен за Освобождението от гр. Мизия

По стъпките на свободата 50
Освобождението на Белослатинския край от турско владичество *Кирил Андровски*

Опълченската къща 53
Някои непубликувани и малко известни сведения за историята на село Габаре, Врачанско от началото на XIX в. до Освобождението *Ивайло Никодимов*

Освобождението на град Враца, следосвобожденското устройство и ролята на Временното руско управление за полагане основите на гражданското управление на града 60
Ирена Василева – ТДА – гр. Враца

Битката при село Новачене 68
и подвигът на тримата прапорщици, погребани в църквата „Св. Възнесение” – гр. Враца
Весела Пелова – ТДА – гр. Враца

Бой при селото Новачени – *Ф. Симидов*; **Откриване гробове от Освободителната война** – *П. Т. Първанов*

Националноосвободителните борби и освобождението на Враца на страниците на в. „Читалищно дело”. Библиография 78
Полина Якимова – Библиотека при читалище “Развитие - 1869” – гр. Враца

Хората от Върбешница в борбата против турското владичество 84
Костадина Митова – читалище „Пробуда” – с. Върбешница.

„Московците” дойдоха в Пудрия 86
Споменът на дядо Станчо - *Иван Митев*
Представя Димитрина Ангелова – читалище „Просвета 1927” – с. Пудрия.

Когато руситe минали през Баурене и Ракево 88
Народни предания от с. Ракево

Хора са, родени са от майки… 90
Предание за битката при Камен мост от с. Хърлец

Раховско хоро 94
Румънска народна песен за боя при Оряхово

Опълченците - герои
Сведения за опълченците от Врачанския край в личния архив на Богдан Николов. 96
Из архива на Богдан Николов: **Опълченците – герои; Най-скъпата жертва**
Весела Пелова – ТДА – гр. Враца

Врачански опълченци – основатели на първата конница 111
Кирил Андровски

Опълченците от село Типченица 116
Пламен Гулев. Представя Лилия Цветкова – читалище „Съзнание 1899” – с. Типченица

Опълченецът Цветко Петров от село Чирен 119
Боян Стоянов. Представя Йорданка Боянова – читалище „Пробуждане” – с. Чирен

II – По алеята на безсмъртието

По стъпките на Апостола 120
Кънчо Кънчев – с. Царевец

Село Челопек – едно място за поклонение и туризъм 122
Цветомила Илиева, ученичка от VI клас, ОУ „Васил Левски” – гр. Враца. Ръководител Татяна Сандова.

Във водовъртежа на борбата за Освобождение: Опълченците от Лик 129
Надежда Мишева, Моника Дишева, ученички от $VIII^{б}$ клас, ОУ „Христо Ботев” – гр. Мездра. Ръководител Татяна Ковачева

Миналото на родния край – послание към бъдещето 132
Ана Маринова, ученичка от XII клас, ПГТД – гр. Враца. Ръководител Зоя Йончева.

Библиография на презентациите, представени на Четвъртата регионална краеведска конференция 138
Силвия Павлова – РБ „Христо Ботев”– гр. Враца

Сабята с кръста 141
Калина Тодорова - РБ “Христо Ботев” - гр. Враца

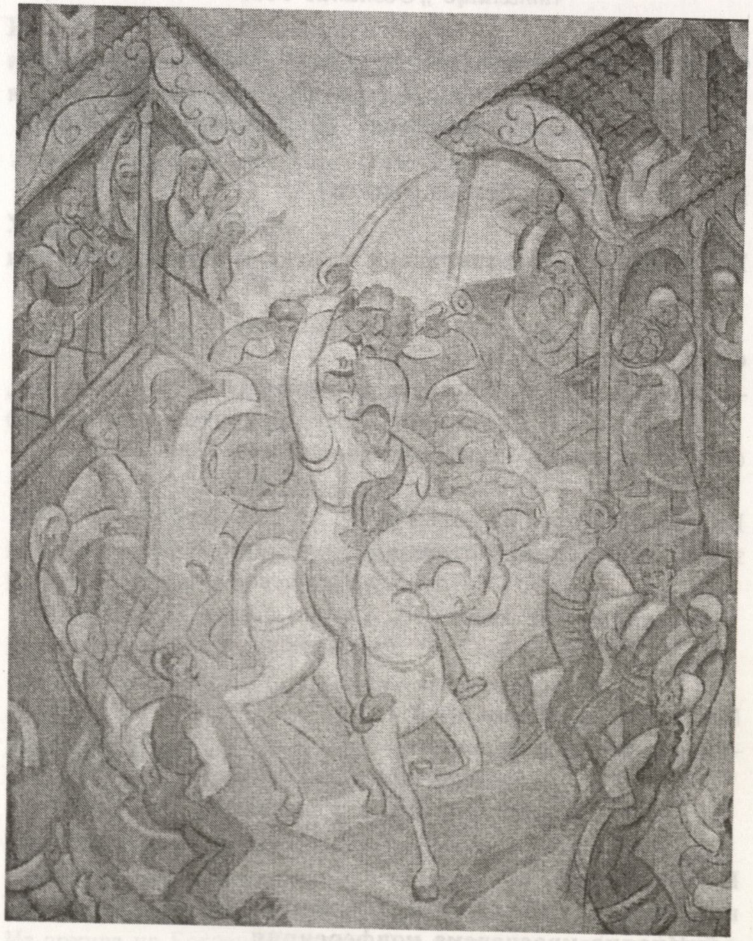

“Добре дошли!” - Худ. Людмил Младенов

I

Освобождението

◆

Калина Тодорова - РБ “Хр. Ботев” - гр. Враца

В паметта и в сърцата

„Четейки българското предание,
разбираме, че е вярно –
безсмъртието не е нищо друго,
освен отношение на общността към нейните покойници.”
Тодор Ив. Живков. Българското предание[1]

Години наред се опитвам да открия онези „земни и небесни” пътеки, по които времето превежда исторически събития и личности, за да останат не само в паметта, но и в сърцата на съвременници и потомци. Как и защо историческите герои заживяват като любими герои от народния сказ за безсмъртното българско юнашко сърце, стават част от *българския мит*?!

Търся отговора в „чудните мостове” от сърцето човешко до сърцето юнашко…

…От сърцето юнашко до сърцето човешко…

Този, който е тръгнал „с любов жива за свобода” и любовта към поробения народ го е изправила срещу най-страшния враг, не може да бъде убит – не и в сърцата на синовете и дъщерите на този народ! Те му отвръщат със същата любов и вяра: „безграничната народна любов” нарежда новите герои до БЕЗСМЪРТНИТЕ от българския национален пантеон, до знаменитите спящи рицари, готови да бранят човечеството „от едни или други окови”.

Силната вяра и „безграничната” любов са най-сигурен способ за предизвикване на чудеса, учи мъдростта на дедите ни – „с цялото си сърце” да пожелаеш, за да доведеш Бог при човеците... Любовта и вярата са в основата и на личните чудеса, и на чудесата, повлияли върху съдбата на цялата общност (в песните, легендите, легендарните предания, религиозните разкази и разказите за лични чудеса). Не случайно в неписаните, „народните жития” и на героите от последните битки преди падането на страната под турска власт – героите-бранители, и на героите-освободители, знамението и чудото присъстват като поредно доказателство, че именно те, според народа, са Божиите избраници и чрез тях Бог въдворява своя ред и своята воля тук, на земята. При последните царе, при Шишмановци Бог е разгневен и отвръща очи от българите, дори наказва, но бележи „по вечно видим начин” скали и полета с неподвластни на времето следи от храбреците Радан войвода, Марко Кралевичи, Куна кралица и много други. Знамения и в песните за Димитраки Хаджитошев... Знамения и чудеса в легендарни предания и песни за героите от националноосвободителните борби: Левски, Ботев – те са изпратени от Бог „да спасяват”, „да освобождават”... В много от текстовете се открива интересна причинно-следствена връзка, продиктувана от народно-християнските представи за отношенията човек – Бог: *народната клетва* винаги предизвиква *Божие наказание*, а *народният благослов* е *Божи благослов*! Така навеки е прокълнат заради предателството си Йоан Срацимир, а Крали Марко благословен да бъде „до века славен”...

Дори при първа среща с „неписаните жития” на героите ни - свети мъченици на свободата, възникват редица аналогии с житията на традиционните светци от църковния канон. „Народните жития” описват изпълнен с чудеса и „служене” живот, възпяват подвизи или „оплакват” мъченици, но са съчинени по закона на народната вяра за зло и за добро, за Бог и Божия правда, за святост и безчестие, за земно и вечно.

Фолклорните текстове дават в известен смисъл отговор на зададения още в началото на ХХ-ти век въпрос на писателя „отде иде безграничната народна любов” към националните ни герои и „на какво се дължи” техният „блестящ ореол”.

***

Цар Костадин, цар Ясен и цар Иван Шишман, разказват преданията, са трима братя, последните царе, които се сражавали за Христово име, за българско царство срещу могъщ враг, завладял много земи и народи в името на Аллах.[2]

...Турците обсадили крепостта на цар Костадин и той дълго време смело я бранел, но с помощта на предателство те я завзели. Тогава света майка Богородица, защитницата на християните, слязла от иконата и му подала една дървена сабя с кръст: „Вземи, с тая сабя ще спечелиш битката!” Но цар Костадин високомерно захвърлил сабята: „Аз златна сабя имам и не мога да спечеля битката, та с тая дървената ли?!” И царят и майка му яхнали конете и избягали от крепостта. Турците завзели Станимака и намерили дървената сабя на света Богородица, но не знаели каква е силата ѝ. Светата майчица повикала руския цар срещу неверниците, който им подарил златна кочия със златни коне и поискал в замяна сабята. Турците му я дали на драго сърце и когато той си тръгнал, евреите им казали: „Какво направихте вие? Отиде ви царството!” Стреснали се агаряните и пуснали гемии по морето – да гонят русите, но не могли да ги стигнат. Така сабята с християнския кръст и Божията сила останала при русите.

Цар Ясен също водел битки срещу завоевателите - при Урвичката крепост и теснините покрай Искър, но щом разбрал, че не ще удържи многобройния враг, избягал в Русия.

Когато цар Иван Шишман видял, че турците ще превземат столицата Търново, решил да я напусне и да спасява царството си. Потеглил към София и Софийско поле за българска вяра да се бие… Стигнал Черепиш край Искъра. След кърваво сражение между неговите войници и турците, мястото, където се издига днес манастирът „Успение Богородично” и цялата околност, били покрити с черепите на падналите в битката. От тези „тъмни сказания” идва името на манастира „Черепич” – „Черепиш”. Царят се скрил в близките пещери. Според преданието от Врачанско, в тях Иван Шишман прекарал последните дни от живота си. Тук е скрито и златното му съкровище. Пещерите и до днес се наричат „Шишманови пещери” или „Шишманови дупки”. За много места из цяло Българско се мълви, че са приютили последния български цар. Но има и друго предание – цар Иван Шишман не е убит, а също избягал в Русия и не забравил своя народ и поробената си земя…[3]

При скалния пролом Вратцата край град Враца се издигат скали, наречени „Крал-баир” или „Колесницата”, които легендите свързват със събитията от последните години преди падането на България под турска власт и предателството на един от братята Шишмановци... ...Няколко каменни фигури сякаш са поели път нагоре през планината. Може да се види каменна колесница, впрегната в каменни коне, главата на едър мъж с брада, женска фигура. Австро-унгарският пътешественик Феликс Каниц предава една легенда за тази местност и владетеля на Видинското царство **Иван Срацимир**: „Според преданието, тук именно разгневеният християнски Бог е наказал чудно по вечно видим начин предателството на последния български цар Йоан Срацимир Шишман. Високо върху „Крал-баир” на десния бряг на реката се вижда тоя Йоан, който от страх предал земята си на турците, вкаменен при опита му за бягство. Но не само коварния предател, но и неговата дъщеря, колар, кола и четирите впрегнати коня постигнала същата съдба. Тяхната кръв е почервенила скалите на онова място.”[4]

Хората от Врачанския край са запазили жив спомена за смели българи-юнаци, които дръзвали да застанат срещу нашествениците. **Радан войвода** със своята войска храбро отбранявал прохода Вратцата, но когато „се довършили момците му и останал сам”, убил едничката си дъщеря, за да я спаси от поругаване и робия и сам намерил смъртта си. „Кървавата скала” - така вратичани нарекли скалата в подножието на прохода Вратцата, попила в ония размирни години кръвта на последния им защитник Радан войвода и неговата щерка Елица.

За юначната **Куна кралица** разказват в Кунино, Радовене и околните села. Владетелят на Кунинската крепост загинал при защитата й и отбраната поела дъщеря му Куна кралица. Тя повела дружките си с мечове в ръце и няколко пъти успяла да отблъсне врага, но нападателите я обградили и за да не попадне жива в ръцете им, сама се хвърлила от високата скала – местността и сега се нарича „Девичо поле”, а косите на Куна и днес се развяват на скалата.

Марко Кралевичи – прочутият юнак над юнаци, дето шетал по цяло Българско с коня си и спирал неверниците, е възпят в не една песен от Врачанско и Оряховско, в не едно предание се славят подвизите и чудната му сила. Тази сила му е дар от майчицата, от света Богородица, разказва легендата от село Ракево, Врачанско, която преобразена на кошута го закърмила и дала сабя и поръка - „да спасява…”. За него българите вярват, че не е загинал, че е жив и само спи – когато дипленицата му, забита в скалата излезе, той ще се събуди, ще възседне своя кон – юнак над юнаци – „да спасява” както преди…[5]

Дошъл краят на българското царство, но не се изгубила надеждата… Паднали в битките много юнаци, но **безсмъртното българско юнашко сърце** и юнашката сила не погинали. Вечно бдящи над нас, героите са там, в пантеона на безсмъртните, населяващи българския мит, готови да се пре-родят и въз-родят чрез новите смелчаци в уречения час…

Главнята, побита от Иван Шишман на върха на Царевец, след пет века ще се разлисти – знак, че е дошло време българското царство да се възстанови...

***

През 1794 година във Враца пристигнал последователят на Паисий Хилендарски, ръкоположеният за епископ Софроний, останал в историята с прозвището Врачански. Заварил своята епархия почти разорена от кърджалийските нашествия и продължителната борба между Осман Пазвантоглу и султанските войски. Тръгнал духовният пастир сред страдащите – да ги успокоява и да им вдъхва вяра и навсякъде бил посрещан с радост и любов. Самият той бил гонен и преследван заради родолюбивите си дела - избягал във Влашко, където продължил дейността си за освобождението на

България, като свързал името си с имената на други двама врачани и тяхната мисия пред Руското правителство – Иван Замбин и Атанас Николаев (Некович). В изпратеното по тях подробно изложение до руското външно министерство в Петербург епископ **Софроний Врачански** предложил на Русия помощта на целия български народ в започналата война (Руско-турската война от 1806-1812 година) и изразил желанието на българите да бъдат освободени от османска власт.

За престоя на епископ Софроний във Враца и Врачанско сред местните е запазено предание, в което се разказва, че той неведнъж излизал на бойните позиции, насърчавал и благославял борещите се срещу Осман Пазвантоглу.[6]

Безспорно една от най-забележителните личности през трийсетте години на XIX-ти век не само във Враца, но и в цяла Северна България е **Димитраки Хаджитошев**. Видният врачански първенец остава в паметта на своите съграждани като народен покровител. Архивните документи, достигнали до нас, говорят за изключителната му популярност сред различни слоеве на обществото – към него се обръщат за защита и застъпничество и обикновени люде, и градски първенци, турски чиновници, български духовници... Неговият първи биограф Димитър Маринов определя многостранната му „деятелност" в няколко посоки: „стремеж към забогатяване, почести и влияние; влияние върху управлението на църквата; кроежи от народен и политически характер." Според едно предание от Враца, разказвано от хаджи Васил и неговите внуци, архимандрит Сифоний от Хилендарския манастир „запалил искрата в душата на Димитър и той се заема да прогони гръцкия епископ".[7]

Заради родолюбивата му дейност е наклеветен пред турските власти и на 24 юни 1827 година е посечен от тях край град Видин. „Не се минало нито година – пише Димитър Маринов – и народът пеял песен в чест на Димитраки. Тая песен просъществувала и до днес и се пее навсякъде в тоя край. Незнайно по какви обстоятелства, но тая песен се пее от Янтра, па дори до Сава. Да, чак до Сава: тя се пее и в самия Бялград". В своето изследване „Димитраки Хаджитошев в

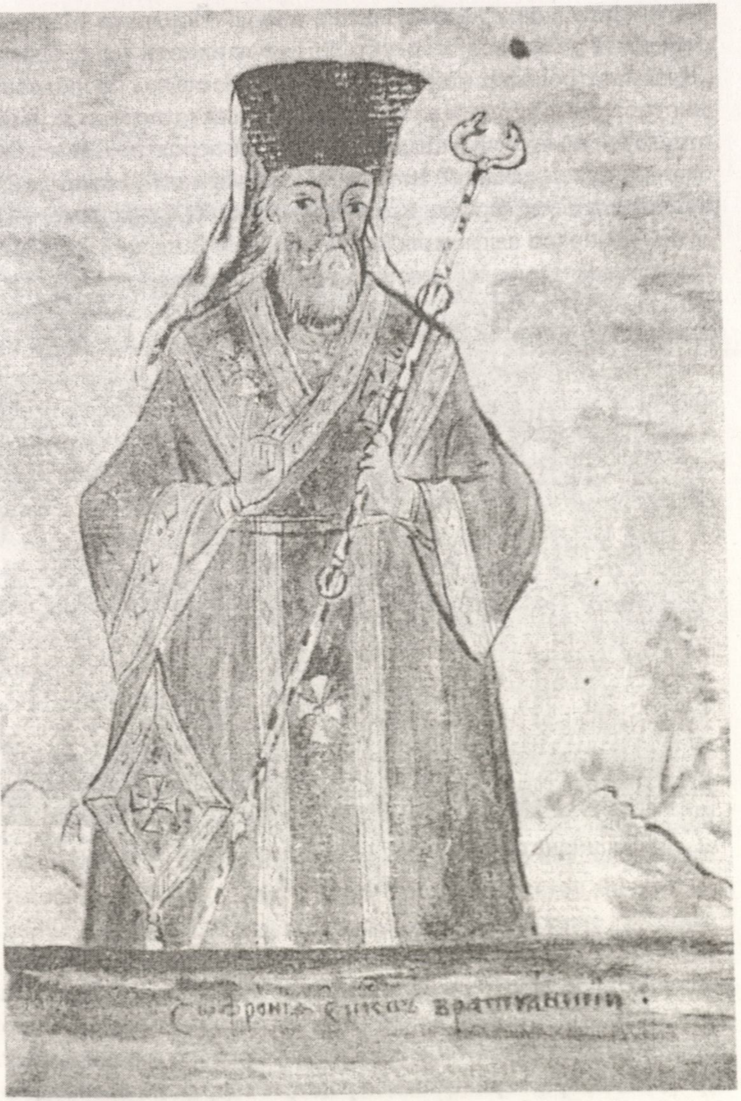

Свети Софроний епископ Врачански
Автопортрет в ръкописа на "Кириакодромион сиречь Неделник"

поетичната памет на българския народ” Йорданка Манкова отбелязва по повод многобройните варианти на песента: „В нашата фолклористична книжнина досега са обнародвани многобройни варианти на Димитракиевата песен. За най-отдалечен по време на създаване и твърде вероятно и за песен-основа, песен-„майка” на останалите варианти може да се приеме този с датировка около средата на XIX век, намерен в семейния архив на фамилията Хаджийски.”[8]

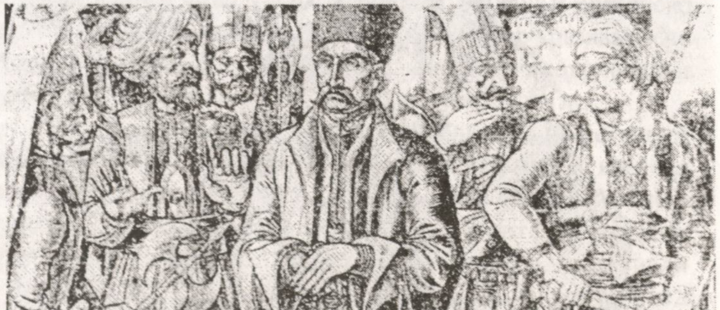

“Посичането на Димитраки Хаджитошев от Враца”
Худ. Т. Цонев

◆

Песента отразява конкретно събитие на фона на особено важен за българите период от националното Възраждане – началото на борбата за църковна независимост - „в епически разгърнат план народните творци ни въвеждат в едно събитие, за чиято поетическа основа е послужила жестоката разправа на турските власти с Димитраки Хаджитошев.” Най-вече с популярността на Димитраки, с „името”, което си е създал на знатен гражданин, чиято дума „тежи”, на народен защитник, на свободолюбив българин, посветен на делото за освобождението на поробената страна - в последните години от живота му за него се говорело като за „некоронования княз на Северозападна България” – си обясняваме широкото разпространение на песента и необичайно дългото ѝ присъствие в песенния репертоар на певците. И с любовта народна. В преданията, запазени в селата Кунино, Радовене, Радотина и др. Димитраки е „благ, весел, но и много неустрашим юнак”. Да бъдеш наречен „юнак” от народа, то е да бъдеш възкачен на пиедестал – та нали така той нарича мъжете с особени качества – сила и хубост, сърцатите мъже, дарени с „такава сила и такава мощ, каквато липсвала на всички други…; с тая сила те вършили подвизи вън от възможностите на обикновен човек.” И още: „*Юнак – да си силен, да водиш ората…*” Юнашко било сърцето му, вдигнал глава срещу турската царщина, не послушал майчини съвети:

- Синко Димитре, Димитре,
ела си мама послушай,
не дигай глава голема
въф тая турска царщина![9]

И заплатил за дързостта си с нея.

Сред юнаците народът ни нарежда и друг врачанин – герой от националноосвободителните борби – **Никола Войводов.**

Никола Хаджикръстев Върбанов - Войводов (1842-1867) е роден в град Враца, в семейството на виден търговец. Учи в родния си град, а след това във френското училище в Бебек, Цариград. Сътрудничи в някои български периодични списания и вестници. През 1865 година заминава за Италия и изучава бубарство и копринарство в Милано. Високообразован, усвоява няколко европейски езика. Възприел идеите на италианското националноосвободително движение, той се заселва отначало в Браила, а след това в Галац, Румъния, където веднага се свързва с българската революционна емиграция. Приема името Войводов, което ясно показва неговите идеи за повеждане на открита борба за освобождение на България от турско робство. Отдава се изцяло на революционна дейност. Заедно с Цвятко Павлович подготвя чета, която трябва да влезе в България през Сърбия. На път за сборния пункт в град Радуевац, поради предателство, са открити от турските власти на австрийския кораб „Германия” при престоя му на русенското пристанище. При опита да бъдат арестувани, те се барикадират в кораба, водят неравно сражение и загиват геройски.

В книгата си, посветена на възникването и развитието на българската национална митология „Национална митология и национална литература” Николай Аретов отделя място на един от първите опити за въвеждане в литературата на мъченици-герои от епохата на националноосвободителните борби, свързан с името на врачанина Никола Войводов. „Лансирането на нови герои става най-късно и обикновено е свързано с героичната смърт на повече или по-малко организирани борци за независимост. Един от първите опити за въвеждане в литературата на героична гибел в името на свободата са текстовете за смъртта на Никола Войводов и Цвятко Павлович, убити на австрийския дунавски параход „Германия” през 1867 година, една година преди гибелта на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Събитието е представено в „Слово, изречено по тържествений обред, сторен в памет на умрелите за отечеството българи и славнопочившите Никола Войводов и Цвятко Павлов на 20 август”, публикувано анонимно в Браила, писано вероятно от Добри Войников, и в непубликуваната, но поставяна на сцена „Войводов и Цвятко” (също с автор Добри Войников – б. м.). Както личи от един отзив на румънския в. „Observatorul” от 1867 година, публикуван от Ст. Таринска, заглавието на пиесата е „Жертвите на убийството в Русчук върху парахода „Германия”.[10] Интересното е, че още същата година във в. „Световидъ” – г. XVI, бр. 102, 7 септ. 1867 година е отпечатана народната песен, пята на сръбски „Гибелта на Цветко Павловича – сърбин от Белград и Николе Войводова – българин на парахода „Германия” в Русчук от турците – 8 август 1867 година”. Тя е изпълнявана от Милош Милисавлевич, чиновник-пенсионер. Финалът на песента е своеобразно народно „пророчество” за

Никола Войводов (1842-1867)

вечна почит и признателност от чедата на сръбския и българския народ към „двама верни синове народни”, за тяхното безсмъртие в паметта на двата народа.

Братя наши, Цветко и Никола,
вий юнашки паднахте, умряхте –
двама верни синове народни –
за правда младост не жалихте.
Хвала вази за ваш’то геройство!
Вашата памет за нас ще е свята,
името ви няма да загине,
ще се носи и ще се разнася,
дор са живи тия два народа:
сръбският и българският – вечно!

В своя календар за 1875 година Христо Ботев добавя до имената на традиционните светци, тези на загиналите борци-великомъченици – Хаджи Димитър и Стефан Караджа, Ангел Кънчев и Васил Левски, братя Миладинови, намерилите смъртта си в Диарбекир, Цвятко Павлович и Никола Войводов...

Най-внушителната фигура в пантеона на безсмъртните народни синове е тази на **Апостола Васил Левски**. Не само във фолклорните текстове за Христо Ботев и неговата чета, както вече писах в своята публикация „Юнашкото сърце”, а и в цялостния народен сказ за националноосвободителните борби, в народната памет образът му е образ на първоапостол – той е легенда, кумир – още тогава, когато стъпките му, носещи очакваното възкресение, бележат родната земя. Левски е навсякъде, за да запали искрата в сърцата и е неуловим, защото „е изпратен от Бога – твърди народният разказвач - да освободи България”.[11] И във Врачанско, както из цялата страна, в предания и легенди, предрешен като въглищар, джамбазин, селянин, дори като турчин Дяконът е във всеки град, във всяко селце, хан, колиба, черква или манастир...

В едно предание от Враца, се разказва как, преоблечен като тежък търговец, Апостолът похлопал посред нощ на портите на Огойския хан. На другия ден пял във Възнесенската черква и на тайно събрание под Скакля заклел членовете на Врачанския революционен комитет.

На път от Оряхово за Враца пренощувал в Галиче у комитетския куриер Лукан Галишки. Не само за тази среща се знае - за Лукан в цялата околност се шепнели най-чудновати случки, като тази за едно от писмата до Врачанския комитет, възпята и в песен. За да предаде на врачанските комити съобщението за преминаването на Ботевата чета и за да не попадне то в чужди ръце, купил от касапницата в Оряхово един свински дроб, пробил го с нож и там мушнал писмото. Наклеветен и арестуван от турците, смелият комита умира след жесток побой в зандана в Русе, а баба Тонка го погребва в гроба на Караджата. Пиша за Лукан Галишки, но мисълта ми е за всички сподвижници и съратници на Дякон Левский, които имали подобна участ; за всички онези, за които се разказва, че след срещата си с него се заклели пред камата и револвера и обрекли себе си на борбата.

В преданието от Типченица, преоблечен като аргатин, Дяконът „кондисал” у верни хора и с плам им говорел за борбата и за живота на борците през голямата река Дунав... Множество са разказите за тайни срещи в Струпецкия манастир, Влашко село (Царевец), Караш, Лик... – из Искърския край, във Врачанско, Белослатинско, Оряховско... Интересно е преданието от Хърлец, което записахме от Виолета Гергова. Предрешен като търговец на вълна, той минал през селото и говорил на тайно събрание. Когато след време се научил за обесването на Левски, дядото на нейния дядо събрал многолюдната си челяд край огнището и им разкрил кой е бил този търговец на вълна, с когото се срещал тайно. Така, със сълзи на очи, посрещнал вестта за смъртта на героя. Според друго предание, Апостолът е заведен в Хърлец от учителя Марин Ненков. На следващия ден посещава козлодуйската местност „Под върха”, вписана от него и от Христо Ботев в националната история с името „Козлодуйски бряг”. Целта му е да открие място за надежден пункт, където нелегално да се прехвърля оръжие в страната за нуждите на бъдещото въстание. С помощта на Мито Цветков Бакалбашийски от Враца възниква нелегалният канал Бекет-Оряхово.

В паметта на потомците Козлодуйски бряг остава като светлия бряг на надеждата, като святата родна „целуната земя", а пътищата и пътеките, по които сетне ще минат героите, вечно ще носят следата на безсмъртните. Още в първите години след похода на **Христо Ботев** и ***„белите комити"*** хората ще ги „бележат" с паметни знаци. Запяват се песните, раждат се преданията и легендите...

За певците и сладкодумците Христо Ботев е юнак, роден с поличба, позован в решителен момент. В образа му те вплитат черти от старите юнаци, от хайдутите, но преди всичко той остава в народната памет като революционера, бунтовника – новия герой от времето на националноосвободителните борби с неговата индивидуалност, с качествата му на организатор, ръководител, герой и мъченик в името на свободна България. Необикновената сила на юнака не му е дадена просто така, не е самоцел, а средство за постигане на съдбовна мисия – да пази и защитава онеправданите, да се бие за свободата на своя народ...

В цитираната вече легенда, записана от нас в село Ракево, Врачанско не самодива, ни змеица, а кошута-майчица кърми Крали Марко и той става юнак над юнаци и *„се го е насъсквала, натръпквала го е света макя Богородица – да спасява се такивана, къде са биле у беда. Уна за тава го е кърмила – да спасява...*

...Много са се раждале големи и едри юнаци. И Ботев е бил силен... Те така и Крали Марко е бил..."[12]

Подобно на стария юнак Крали Марко, Христо Ботев е надарен с такава сила – „да спасява"...

Христо Ботев – „събратът" на Хаджи Димитър и Караджата, на Левски; Христо Ботев – славният войвода на „белите комити". В стила на фолклорната традиция той има чудни помощници – кон и орел, „пиле соколово". Има чуден противник: на Милин камък – Малик (Малин) *„върл черкезин - куршум го не лови, сабя го не сече"*; във Врачанския балкан – *„Джамболет Черкезки, типченски войвода"*.

Непосредствено след смъртта на Христо Ботев тръгва мълвата, че той е жив... Народната любов и народната вяра

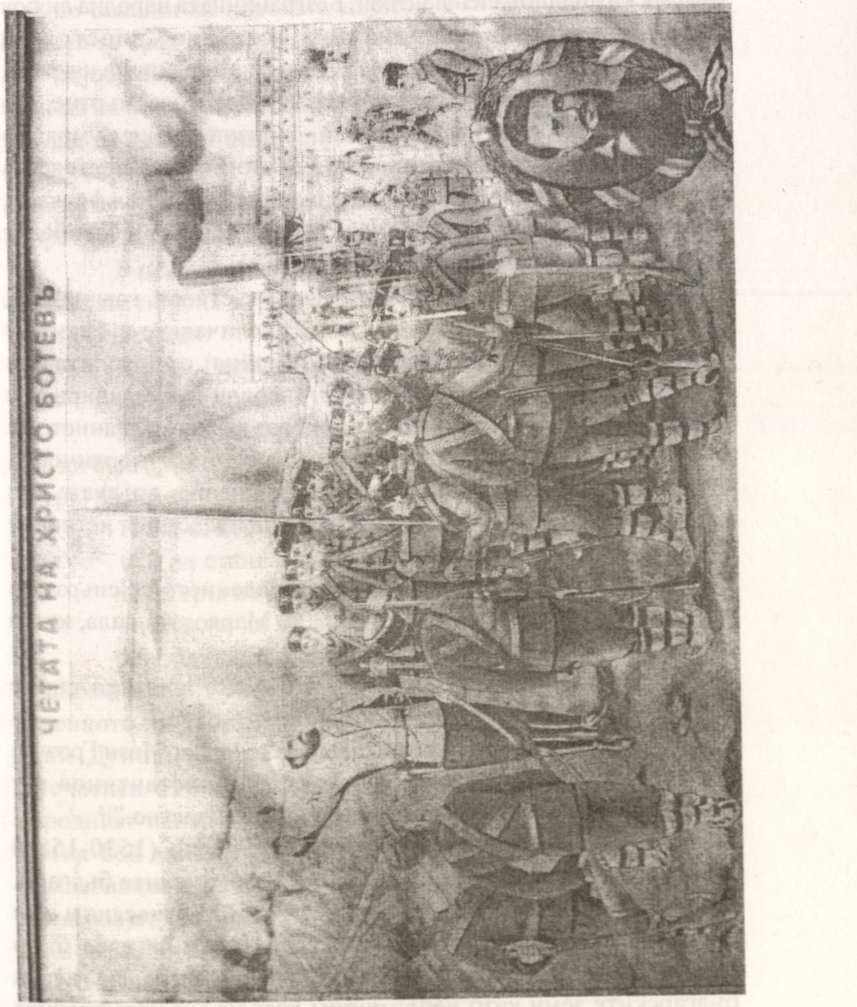

отреждат място на Войводата на „белите комити" във вечния свят на предците, събрат на безсмъртните, населяващи българския национален пантеон. Безграничната народна любов – тя е въздигнала националния герой до „апостол на всечовешката родина", защото „... Тази е най-високата награда, с която народът отличи своя борец: награда с безсмъртие, по-висока от оная, която той желаеше – признание, че е умрял за правда и свобода. По този начин Христо Ботев е поставен в галерията на знаменитите спящи рицари от световния фолклор, които чакат само определен знак, за да се събудят и освободят човечеството от едни или други окови."[13]

Само година след Априлското въстание, година след похода на „белите комити" настъпват величавите събития от 1877-1878 година – Освободителната война „с епизодите при Шипка и Плевен, с прославените генерали и командири и с многобройните епизоди, които ангажират изцяло съзнанието на българина. В подкрепа на това е и реалният поетически репертоар от множество песни и мотиви във връзка с тия двегодишни събития, някои от които песни представят истински поетически хроники."[14]

Възрожденската идея за избавлението се свързва с два мита за избавителя: този, за Крали Марковата сила, която не се губи –

мита за безсмъртното българско юнашко сърце и мита за Дядо Иван.

„Зародил се вероятно по времето на цар Иван Грозни, този мит е съвсем естествен – кръстът Константинов е у руситe, Русия е единственото православно царство."[15]

Когато руският цар Иван IV Грозни (1530-1584) присъединил към Русия земите на волжко-камските българи, получил титлата „княз Български", която била отнасяна и към българите на Балканския полуостров. Името на царя било споменавано в руската черковна служба, в цариградската и из българските земи като непримирим враг на мюсюлманските угнетители и защитник на християните. Така се утвърдила вярата в Дядо Иван, който е и „български цар", затова ще освободи всички българи. Българският народ пък разказвал

преданието, че Дядо Иван е нашият цар Иван Шишман, който тайно с майка си избягал в Русия, за да се спаси от турците. Там се оженил за царската дъщеря и станал цар на Русия. Милеел за своя поробен народ – заръчал на руснаците – кога да е да освободят българите от турска робия. Тъй по всички краища на поробена България чакали Дядо Иван и вярвали, че той ще дойде.[16] И още: християнският Бог, който преди пет века отвърнал очи от българите заради греховете им, се смилил и простил – дал своя благослов: за да помогне на поробените, изпратил „славната Русия" да се бие „за вярата и за Христа".

В песен, запазена в личния архив на Драган Данов се възхваляват Русия и руският цар като наши освободители – Божии пратеници:

Вижда Господ и благославя
като ни праща Русия…

Песента завършва с призив към българите – да се събуди българското юнашко сърце и всички „братя" християни да тръгнат заедно срещу врага:

Нека станем като братя
вси да станем самоволни
и да тръгнем със Русия
гдет иска да ни освободи…[17]

Народът зове своя спасител и на отчаяния повик откликва юнакът-богатир Дядо Иван. Такова е обяснението в песенното ни творчество за струпаната многобройна войска край Дунав, готова да се бие за българската свобода. Впечатлен от внушителната и многобройна руска армия, народният певец я сравнява с величави природни картини, а самия бой между турци и московци – с природна стихия (сравненията са ни познати от историческите песни за цар Иван Шишман): „край бели Дунав войска се трупа като честа гора"; „как са сабли лъскат като ясно сльнце", „как куршуми падат - като град се сипат"; в Кунинското поле „моксоф до москова" – „баряците се вият / като лист по гора"…

Именно решителните моменти от Руско-турската освободителна война провокират народните певци – преминаването на река Дунав от русите, обсадата на Плевен, Шипченската епопея… В много от песните се предават цели епизоди, в които главните действащи лица са исторически личности – „цар Александър” – руският император Александър II, „цар Николай” – великият княз Николай Николаевич, Осман паша, Сюлейман паша. Възпети са и българските опълченци като смели борци в името на светлия идеал – „мила правда да царува, българина да добрува”. Интересен вариант на популярна песен, записан от Нешка Туртанска през 1960 година в Мизия започва с темата за националноосвободителните борби, а сетне се разгръщат любопитни картини от обявяването на войната и бойния път на притеклите се на помощ братя руси:

Екна глас в Балкана,
стресна се народа:
„Смърт или свобода!”
Нашите въстаници
храбри са юнаци,
бия се юнашки
с мръсните поганци.
Славната Русия –
тя против Турция...[18]

Походът на русите започва с думите на „цар Николай”, който обявява войната и завършва отново с негови думи: „Сбогом оставайте! Вече сте свободни, цар сами найдете.” С подобни думи се обръща и руският войник към селяните в Пудрия, според едно местно предание: „От днес вие сте свободни, изберете си ваши управници и живейте по ваши закони”.

Преданията не само пренасят през години и поколения „факти и епизоди за едни от най-драматичните дни от нашата история, поглед върху съкровени народни преживявания, прояви на устойчивост и родолюбие, на мъка и възторг, на преклонение и надежди”, но и сами по себе си са ценно свидетелство за отношението на народния разказвач към тези събития, отношението на обикновения българин към памет и предци, към род и вяра. „Тази памет не трябва да се разглежда просто като съхранени следи от миналото - това е способност да се продължава и обогатява живота. Импулсите, които тя му дава, имат животворна сила, защото идват от извора, от първоначалното, от горнилото на тежки изпитания и преодолени трудности. В паметта на народа като безценно богатство са изкристализирвали през вековете тези ценности, които са осмисляли правото му на безсмъртие.” – пише доц. д-р Иван Иванов по повод събираните от него предания за Руско-турската война в Русенско.[19]

Боевете при Оряхово… Трогателно предание е достигнало до нас, и песен, пята на влашки, която местните свързват с един епизод от Освободителната война. След кръвопролитния бой при Камен мост, когато войските се изтеглили, хората от съседните села – Хърлец, Гложене, Букьовци се събирали на мястото на сражението, за да погребат убитите руски и румънски герои. Жените миели телата на непознатите млади мъже, оплаквали ги като свои чеда и ги погребвали в общ гроб. Тъй погребали всички християни, загинали в битката. Тогава един от селяните, поглеждайки към търкалящите се в калта тела на убити турски войници, казал: „Ей, хора, погребахме християните, дайте де погребем и тия...”. Когато се чул ропот и недоволство, човекът смирено добавил: „... Хора са, родени са от майки, а да ги погребем. Защо да ги разнасят кучетата?...” И погребали в общ гроб телата на мъртвите врагове, а за човещината им разказвачката заключава: „Ето, българите, въпреки че са ги мъчили толко години, пак в тях е имало милост: „Хора са, родени са от майки...”

Години наред румънски майки и сестри, невести и близки на загиналите тук минавали Дунава и посрещнати от свещениците и селяните на българските крайдунавски села отдавали почит на мъртвите. В песента се разказва за една майка, която върви край Дунав и пита - търси своя син, тръгнал да се бие за спасение на християните. Дунавът ще й отвърне:

- Видях, майчице, твойто войниче –
от къщи излезе, оттатък мина
с турци да се бие, християните да спасява.
Майчице, той се е венчал за царкинята –
там, в преддверието на рая.

Слънцето и луната венчило му държаха,
а музиканти му бяха полските птички.[20]

За боя при Оряхово разказва една румънска народна песен, озаглавена „Раховско хоро". Записана непосредствено след войната – още през 1885 година, тя е надживяла своя неизвестен автор и първите си изпълнители благодарение на колекцията на Йон Дариу от Брашов. Песента от румънския сборник „Лъвчетата" в български превод е публикувана от Иван Райкински със следния коментар: „Народната песен „Раховско хоро" се е родила навярно още по време на самата война, тъй като отразява съвсем правдиво историческото събитие: описанието на боя е достоверно, имената на Осман паша и Константин Меришеску са имена на действителни личности, възторгът и опиянението на победилия са първични и неподправени."[21] Хорото се играе от завзелите крепостта румънски войници, опиянени от своята победа:

„…горе в крепостта на Рахово
вдигат гордо своето знаме.
„Хайде, хопа, иха – ха, -
тропат войниците сред Рахово. –
Нека днес играем хоро,
победили ний неверниците
и да поиграем така,
както се играе в Рахово!
Нека го извием кръшно -
хайде, хопа, иха – ха!"

Отново се подчертава, че победата е в името на християнската вяра – „победили ний неверниците" – веселят се и играят хоро румънците сред Оряхово. Започва славният поход на „братята християни". Преданията, отнасящите се за събитията от 1877-1878 година и минаването на освободителните войски във Врачанско са съхранили „ликът на войната" – с нейния „победен марш", но и със смъртта и безчовечието. До нас са достигнали спомени на обикновени хора, разказващи за боевете като за страховит сблъсък между двете големи сили, за убити и ранени, за множеството трупове, които местните погребват. Войната носи пожарища, разруха, болести и епидемии. Събитията остават в паметта с радостта от посрещането на руските и румънски войски, но и със страха от зулумите на бягащите турци и черкези, масовите бягства на селяните от родните домове, водени от инстинкта за самосъхранение и укриването им в горите и пещерите и не на последно място с помощта, която местните оказват на русите.

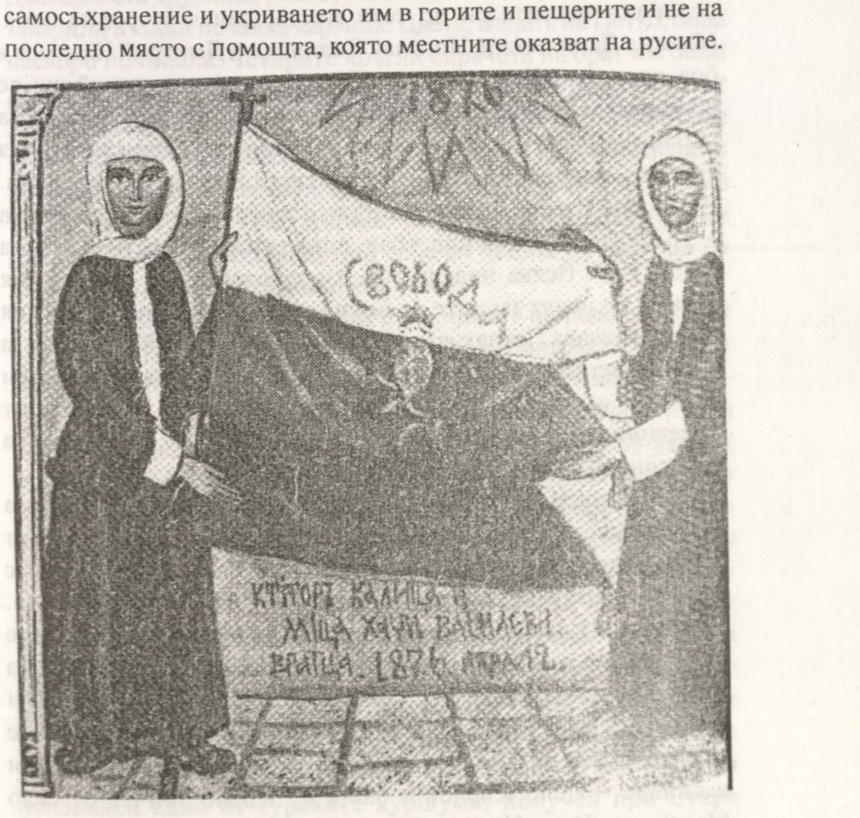

"Ктитори"-1966 г. Худ. Людмил Младенов

При идването на руските войски във Враца, сестрите Мица и Калица изваждат и развяват скритото знаме с надпис „Свобода", ушито от тях през бунтовната 1876 година за врачанските комити, които трябвало да срещнат четниците на Христо Ботев. Тогава многобройна турска войска завзема града, а комитите са арестувани. Сестрите скриват знамето на сигурно място и така то оцелява и дочаква свободата. Днес е музеен експонат и грижливо се съхранява като най-свидна реликва от тези времена.

Други ценни реликви спомнят за тримата прапоршчици, оставили костите си по тези места, далеч от родна земя. Михаил Данилевски, Николай Велински и Дмитрий Назимов в боя при село Новачене са обкръжени, но те геройски се сражават и загиват на лафета на оръдието. Разказва се за „Конника", както врачани наричат каменната статуя на руския тръбач, изградена в чест на освободителите на града. В непосредствена близост до един от символите на град Враца – „Хижата" се намира този паметник – „Вестителят на свободата". Всяка неделя тук, в подножието на Врачанския балкан, се носят звуците на бойна тръба - сигналът на руския войник, казака Петлак, възвестил на 9 ноември 1877 година за освобождението на града. Пред „Хижата" са и двете паметни плочи с имената на руските прапоршчици. Недалеч от паметника се издига висок белокаменен обелиск, на който са изписани имената на опълченците от Врачанско.

В народната памет споменът за опълченците заема особено място. Във всяко селище с обич и възхищение говорят за тях, като за достойни народни синове, борили се „в едно" с русите срещу вековния тиранин и донесли свободата. Врачанският край дава своя дан за Освобождението – повече от сто **опълченци** – „все храбри мъже с интересна революционна биография, с високо патриотично съзнание и кристално чисти души". В техните редици ще видим да се сражават рамо до рамо родни братя, близки родственици, бащи и синове – Цено Кърлов и баща му Кърло Тончев от село Моравица, Иван Илиев и чичо му Илия Иванов от Оходен, двамата братя Коста и Иван Бошнакови и братовчед им Иванчо Цветков Севастин от Враца, тримата братя Андрови от Криводер…

Когато през пролетта на 1877 година се обявява Освободителната война, тримата братя Андрови от село Криводер се записали опълченци. Те участвали във всички походи и сражения срещу турците. След освобождението на

България Тодор и Косто се прибрали в Криводер, но брат им Петко не се завърнал. Той постъпил едновременно с тях в Десета опълченска дружина, сетне бил прехвърлен в Дванадесета дружина, неизвестно къде и как е загинал. Братята заварили в къщи печална картина: Цвета, жената на Петко, била наскоро починала. Четирите кръгли сирачета на брат им били раздадени като храненичета. Опълченците получили от държавата по 60 декара земя в село Брегаре. Взели със себе си и Петковите сирачета и се заселили там. Без инвентар и добитък заработили земята, направили си къщи. От пресилване Тодор умрял през 1886 година, като оставил едногодишна дъщеря. Тогава Косто взел при себе си децата на двамата си покойни братя и ги отхранил като свои.

Не по-малко интересен е и животът на родения в Три нладенци опълченец Трифон Каменов. Като емигрант в Румъния живял сред българските хъшове - при обявяването на Сръбско-турската война се записал и участвал като доброволец в бригадата на ген. Черняев. След приключването й се върнал отново в Румъния, а на следващата 1877 година постъпил в Българското опълчение. В боевете при Стара Загора бил тежко ранен на няколко места. Изостанал в безсъзнание в една горичка. Турците го намерили облян в кърви, пронизан от няколко куршума и с тежка контузия в главата. Закарали го в турската военна болница в Одрин. Там той се върнал към живота, но разбрал къде е попаднал - преструвал се на глухоням, за да се спаси. Когато освободителните войски завзели Одрин, те освободили и него. След Освобождението опълченецът се заселил в село Долни Луковит, но в гърдите му останал неизваден един от турските куршуми, получен при Стара Загора. Куршумът постепенно слязъл до сърцето и на 31 януари 1917 година Трифон Каменов внезапно починал.[22]

Иван Илиев и Илия Иванов от Оходен се записали опълченци в Румъния, където били избягали, след като Иван убил в Рушидовия чифлик в Баница един турчин, заради издевателствата му. Като опълченец Илия участвал в боя при Садово, а неговият племенник Иван се сражавал геройски в епичните боеве на Шипка, където бил ранен, но успял да

120000НУ1772
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. ВРАЦА ДАР

„надвие” смъртта и оцелял. И двамата се завърнали в Оходен след Освобождението.

Незабравими са образите и думите на шестдесет годишния моравченин Кръстю Ценов и неговия единствен син Цветко. Според преданието, преразказано от историка Богдан Николов, една вечер той се върнал от далече и казал на сина си:

„- Цветко, сине, стягай се да вървим през Дунава. Русите са обявили война на Турция... Ще спомогнем и ние с тебе както можем.

Тревога се вдигнала в цялата къща, в съседите. Притичали роднини, старейшини. Уговаряли го със сълзи на очи:

- Ако ти си решил да мреш, остави момчето. Цветко е млад, нека си поживее...

Дядо Кръстю гледал изплашените домашни, изумените роднини. Усмихнал се на своя спокоен син, който вече тъкмил новите си дрехи за път, па казал на всички:

- Голяма работа ще се роди. Свободата. Тя иска голяма жертва от всеки. Най-скъпата жертва. За нашия дом ще бъда аз и моят единствен син. Друго нямам какво да принеса.

През нощта баща и син заминали на север. Преплували Дунава с кратуни и след седмица път се озовали в Плоещ. В спомените си Мито Анков пише: „На 25 април 1877 година намерихме постъпили в опълчението дядо Кръстю Моравченина със сина си Цветко. Много ни радваше да гледаме как марширува между младите опълченци и дядо Кръстя, не по-млад от 60 години, заедно със сина си...”[23]

„Даальм Димитър Бошняка” - като го наричали старите врачани, бил крупен търговец и известен борец за църковна независимост. Освободителната война сварила Димитър Бошнака и синовете му във Виена, където били по собствената си търговия с добитък. Родолюбивият баща веднага заминава с тях в Румъния – град Плоещ, купува им хубави коне и ги записва доброволци в българското опълчение. Иван и Коста участват до края на Освободителната война в конната сотня и по този начин поставят началото на конницата в бъдещата българска армия. За героизъм в сраженията са наградени с Георгиевски кръстове и медали. Произведени са в първи офицерски чин. С тях е и братовчед им Иванчо Цветков Севастин. Останал от малък без баща, той израства под опекунството на чичо си Димитър Бошнаков. До края на Освободителната война Иванчо Цветков също е в конната сотня към щаба на опълчението. За проявен героизъм на Шипка и при Шейново е награден с два Георгиевски кръста и унтер офицерски чин.

Пресвета майка Богородица, разказва преданието, закърмила славните ни юнаци, „за да спасяват” и закриляла ги в борбата, не изоставила героите и по време на тежките боеве за Стара Загора. Божията майка се явила над сражаващите се с последни сили опълченци и с меч в ръка бранела знамето си. То е защитавано от десетки знаменосци, мнозина намерили смъртта си при отбраната му, но светинята била спасена от плен и поругаване.

Имената на Йото Мильов от Алтимир и Вълчо Иванов Гайдарски от Типченица се свързват с боевете за защитата му.

„Старозагорското поле стъмва от барутен дим. Редиците на трета опълченска дружина бързо редеят, повече от половината младежи са убити. Всеки миг тревогата расте. Но най-страшното става, когато знаменосецът е убит, а след него втори и трети. Самарското знаме е вече в неприятелски ръце. Нима е възможно това!? Сам Калитин се спуска да спаси знамето, но скоро е жестоко пронизан от вражеските щикове. И тогава настъпва опиянението и всеки от живите на трета дружина усеща в гърдите си желание да умре, но да спаси знамето. Хвърля се и Йото Мильов и други след него, от труповете им става грамада, но накрая знамето е спасено. Това, което се е случило за спасяването на Самарското знаме, не може да се разкаже. Захващал съм се много пъти да го разказвам, защото Йото Мильов е мой земляк и защото се гордея с него. Йото нямал чин, ни ранг, ни съсловие. Но той паднал редом с дворянина Калитин и двамата се жертвували, за да спасят знамето на свободна България...” – разказва с вълнение Богдан Николов.[24]

Вълчо Гайдарски е тежко ранен в боевете за спасяване на легендарното Самарско знаме - бегълци от запалената Стара

Загора го намират и му помагат да се добере до Казанлък. Оттам е изпратен на лечение в Габрово, а по-сетне – в Търново и Одеса. За участието му в тези боеве е награден с медал. Същият този Вълчо Иванов, който се срещал преди години в родното село Типченица с онзи рус и синеок „аргатин" дето му говорел за голямата река Дунав и пътя на свободата. Васил Левски, Апостолът ни запалил искрицата и в това българско сърце и го събудил за геройски дела в името на майка България.

Битките при Плевен, Стара Загора, Шипка - своеобразен връх на проявен героизъм и себеотрицание - неизменно присъстват в разказите за опълченците. В тях героят преминава през редица изпитания, но с цената на всичко, дори и на своя живот, се сражава за „майка-свобода". Именно тук, на легендарните върхове „българският лъв" показва своя истински лик, тук безсмъртното българско юнашкото сърце тупти със силата на знаменитите ни предци, за да „зачисли" в пантеона на безсмъртните всички храбреци, тръгнали с опълченския кръст, с любовта и вярата във възкресението на изстрадалото ни отечество на освободителен поход срещу вековния поробител.

***

Опълченският кръст в съзнанието на поколения е символ на непокорния български дух и жаждата за свобода, символ на саможертвата, на българското възкресение и българското освобождение – с него потомците в знак на почит към героите-освободители бележат светите места по цялата наша изтерзана земя.

Околчица – Българската Голгота… „Вечно видим белег" в сърцето на Майка България, спомнящ величието и трагизма на българската национална революция, саможертвата в името на свободата… Паметния знак, който поставят врачани на този връх-легенда е **опълченски кръст**. В една статия, а и в писаните по това време свои спомени, врачанският адвокат и общественик Първан Т. Първанов (член на изпълнителния комитет за въздигане паметници на Христо Ботев, учреден през 1925 година при Ученолюбиво дружество „Развитие" - Враца) обяснява избора на опълченския кръст с желанието на членовете на комитета на Околчица да бъде поставен ярък знак, свързан с борбите на народа за национално освобождение. „И въпреки че Ботевите четници въобще не са носили върху калпаците си руския православен кръст, извезан на Самарското знаме и пришит на опълченските калпаци, следва се традицията на следосвобожденските години, в които той се налага като символ на българското освобождение и е първият траен възпоменателен знак, издигнат на Козлодуйски бряг и Милин камък."[25] Всъщност, ако трябва да бъдем точни, руският православен кръст е пришит на ротното знаме на български доброволчески батальон още по време на Кримската война (1853-1856 г.).

За кръста на Околчица Първан Т. Първанов пише: „Този грандиозен кръст величествено се откроява на върха на Балкана, като на вечни времена ще сочи Голготата на най-великия син на племето ни!" Тодор Бучински вижда паметника на върха „като символ на гордия дух и неудържимия полет към възход на българите". Това е „опълченския (руския православен) кръст, който става символ на българското освобождение поради „кръстоносния" поход на руските войски и българските опълченци (християните) срещу турците (мохамеданите).[26] Ако потърсим причините, предизвикали точно този избор, опирайки се на народно-християнските представи и вярвания на българите, ще стигнем и до една наложила се в годините на робство тъждественост между понятията „християнска вяра" и „българска вяра": „Наред с „принизяването" и профанирането на сакралното в битовото християнство християнската религия носи подчертано народностна окраска. При българите тя става символ на българския бит и традиции, на българското народностно самосъзнание. *Християнски* става символ на *български* и обратно – под *българска вяра* народът разбира *християнство*."[27] И макар като всяко човешко творение монументът да е подвластен на времето и хорските нрави, ако и символ - кръст божи, кръст опълченски и повече от четирийсет години да е заменен с петолъчка, днес пак се извисява на заветния връх като „най-ярък знак" за силата на българския дух, като надживял превратностите на времето духовен исполин, като мост между поколенията... За обикновените българи той олицетворява саможертвата в името на свободата.

Днес, под кръста на Околчица търсим онзи бял Дунав, извиращ от сърцето, единствен и неповторим за всекиго, за да открием „живата вода” на надеждата, за да го преминем, да го прекосим на път към върховете на любовта и вярата... Поетични излияния на непоет или младежки порив на немладеж? Изстрадани думи или плач по минало невъзвратимо невъзобновимо, но безспорно продължимо в „днес”?!

В „Български хроники” Стефан Цанев описва свой спомен, как преди години завел гост италианец на Шипка и вместо да му разказва какво се е случило на Орлово гнездо, му прочел част от Вазовата ода „Опълченците на Шипка”. „Италианецът зарида неудържимо. – Пише поетът. – Ний с тебе, читателю, няма да заридаем, нашите сърца са закоравели, нам е омръзнало да се убеждаваме, че тази свобода не ни е дар, за нас е непонятно как ей тъй, без да те накарат насила, ще отидеш да се биеш, как ей тъй ще жертваш имот и живот, как ей тъй ще идеш да умреш за една гола идея, наречена „свобода” – нали свободата не се яде...

За нас идеализмът и саможертвата на възрожденците са нещо непостижимо...”

Да пропусна ли края на изречението или да го цитирам като създам още една тема за размисъл?...

„...не – то би било обект на присмех...”

И още: „А ти, читателю мой? Вярваш ли в някого, вярваш ли в нещо? Аз вярвам ли? Или се разхождаме по тази нежна планета като живи мъртъвци?”[28]

Пак в „Български хроники” авторът изповяда, че за да пишеш за Паисий, за Бозвели, за Раковски, за Левски, за Ботев, за Бенковски, за Дюстабанов, за отец Матей Преображенски, за „ратниците” на свободата ни означава да умреш много пъти заедно с всеки един от тях. Но преди физическата смърт, ще добавя аз, ще трябва много пъти да се закълнеш пред камата и револвера, да възприемеш с всеки един от тях

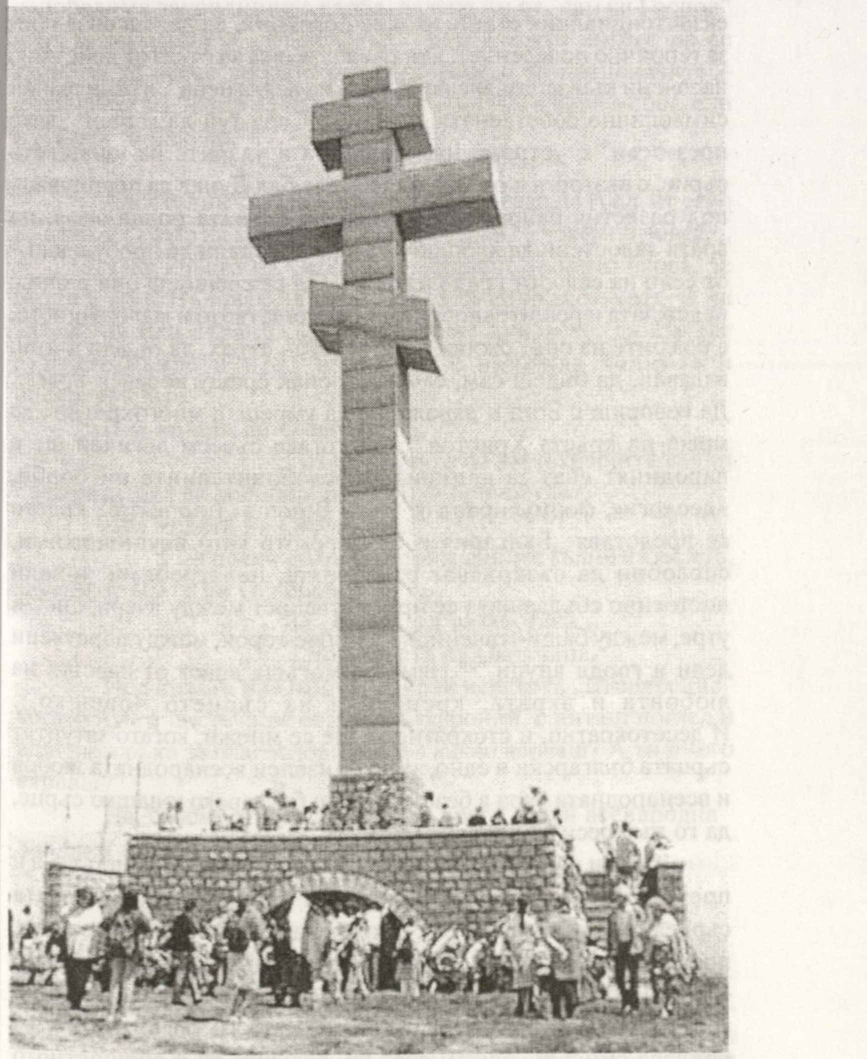

Паметникът на Околчица, построен по проект на архитект Петър Доград жив и инж. Никола Новоселски екзистенциалния статус на жив покойник, да дадеш своя обет за героично поведение, „включващ заявка за отказ от действия, насочени към запазване на живота на всяка цена”, изживявайки символично собствената си смърт. След туй да минеш „като през огън” с устрема на младостта и ударите на юнашкото сърце, с възторга и опиянението своя бял Дунав да преплуваш, под разветия байрак да целунеш свещената родна земя, по врати залостени да хлопаш – сърцата заспали да пробуждаш – от село на село, от град на град…, да се срещнеш очи в очи с надеждата и решителността, с предателството и малодушието, с рожбите на оня „оживял” петвековен страх, да бъдеш лъган, издаван, да бъдеш сам, сам, сам юнак срещу неравен враг… Да говориш с Бога и дявола, не да умреш, а многократно „да мреш на кръста Христов”… И тогава съвсем логичен ще е народният сказ за националноосвободителните ни борби, идеология, формулирана от Иван Вазов в „Епопеята”, където се представя „България и българското като неунищожими, способни да възкръсват от пепелта, неизтребими поради постоянно сбъдващата се приемственост между вчера, днес и утре, между бащи-мъченици и синове-герои, между царствени деди и горди внуци.”[29] Няма по-могъща власт от властта на любовта и вярата, крепители на сърцето човешко… И десетократно, и стократно тя ще се множи, когато затуптят сърцата български в едно, за да се извиси всенародната любов и всенародната вяра в безсмъртното българско юнашко сърце, да го възкреси за пореден път…

Тази неизгубваща се, вечно жива сила, превъплътена и преродена в имена, обозначаващи „воинско-героическата сърцевина на българското”, съхранена чрез легендата, песента, преданието, защото „…Разказвайки за миналото, тя (легендата – б. м.) обяснява света и нещата, сред които човек живее и които му се случват. Нещо повече, като ги обяснява, тя им придава смисъл, „опитомява” ги, включва ги в общностното знание и ценностната система”.[30] Песните са „сърдечни упоменания” пак за тях, за юнаците и избавителите, за „белите комити”, за героите ни - свети мъченици в името на майка България. Преданията ни ги представят като неуязвими и

непобедими закрилници с дарба, дадена им от „сам си Господ” и от Богородица – „да спасяват”, дарба която никога не се губи, за да може винаги да има надежда за потиснатите – „метафоричен израз на народния оптимизъм и вяра в победата на доброто начало.”[31]

Апостолът, казват, и днес броди от град на град, от село на село, от врата на врата – да ни „съвестява” – човек по човек…

Под кръста на Околчица „народът упорито вярва, че Ботев е жив. Вълните на тази вяра временно заглъхват, за да залеят цялата страна, да развълнуват духовете, да смутят гузните съвести и да изпълнят с надежда бедните и онеправданите.”

Под кръста на Околчица…

…И след ехото на заглъхващите вълни на вярата, ода ли мълвиш, поете, или причастие?

Под кръста на Околчица…

и преди ехото на прииждащите вълни на вярата, звънти тръбата на Освободителят…

Да „буди”, да възвестява…

…под кръста на Околчица.

Под кръста на Околчица, край черквата „Възнесение” когато и да е ще те спре епископ Софроний, с питащ поглед и вдигната ръка за благослов: „А ти в какво вярваш? А ти в кого вярваш?”

Да, безсмъртието не е нищо друго освен всенародна любов и вяра…

Бележки:

1. Живков, Тодор Ив. Българското предание. В: Илиев, Борис. Български легенди : Бълг. ист. предания и легенди. София, Парадокс, 2001, с. 212.

2. Подразбират се тримата братя Шишмановци, от които Иван Шишман и брат му Асен са исторически личности. Константин вероятно е бил феодален владетел, но по-скоро народът свързва името му с последния византийски император и с Константин Велики,

„великия равноапостолен император Константин", който признава „дълго преследваната Християнска вяра" за разрешена религия в цялата обширна Римска империя - източноправославната църква почита Константин и неговата майка Елена като светци. Неговото житие разказва, че когато се подготвял за един труден военен поход той видял на небето светещ кръст и думите: "С това ще победиш", а вечерта сам Господ се явил в съня му и заповядал да направи знаме, подобно на кръста, и да начертае кръстове по шлемовете и щитовете на войниците си. Със силата на кръста Константин Велики успял да победи и влязъл тържествено в Рим.

3. **Илиев**, Борис. Български легенди. София, 2001, с. 89-92.; **Крал-баир**: Легенди и предания от Врачанско. Състав. Калина Тодорова, Блага Атанасова. Регионална библиотека „Христо Ботев", Враца, 2000, с.125.

Все още подлежащ на дискусии е въпросът до каква степен народните текстове отразяват действителния образ на последния български цар Иван Шишман или както в случая с Крали Марко „народът ни е изпял не толкова истината, колкото желанието да притежава защитник на родната земя". Мнозина считат, че „зад опоетизираните му подвизи стоят действителни исторически събития" в немалка степен, що се отнася за народните песни и предания, разказващи за битките му с турските нашественици, но като цяло „в песните и преданията бил представен не действителния му образ, а онзи „идеален цар", от който българите имали нужда в годините на върховно изпитание". Правдиво е обобщението, което прави Йордан Андреев: „Народът ни провъзгласил полууспехите му срещу турците за истинска епопея и свързал името му с всеки камък от крепостите, които се противопоставили на турските завоеватели. България погинала със слава – и част от нея заслужено се приписва на Иван Шишман".

Андреев, Йордан. Легендите за цар Иван Шишман – мит и действителност. // *Величието* на Търновград, София, 1985, с. 165-175.; **Андреев**, Йордан и Милчо Лалков. Българските ханове и царе. Исторически справочник. Велико Търново, Абагар, 1996, с. 287-292.

4. **Крал-баир**: Легенди и предания от Врачанско. Състав. Калина Тодорова, Блага Атанасова. Враца, Регионална библиотека „Христо Ботев", 2000, с. 46.

5. Пак там, с. 8-11, 46-48, 130-132.; **От Дунав до Балкана**: Легенди, предания, разкази, приказки, анекдоти. Враца, Регионална библиотека „Христо Ботев", 2005, с. 15, 68-70.

6. **История** на град Враца от древността до Освобождението. София, Издателство на ОФ, 1976, с. 181.

7. **Йоцов**, Димитър. Културно-политическата история на град Враца. София, [Печатница на П. Глушков], 1937-1943. Т. І. От римската епоха до Освобождението. – 1937, с. 91, 94.

8. **Манкова**, Йорданка. Димитраки Хаджитошев в поетичната памет на българския народ // *Изв.* музеите Северозап. България, 9, 1984, с.103.

9. МАМА ДИМИТРУ ДУМАШЕ – 1980 г., с. Селановци, Врачанско. Зап. Й. Манкова от Герго Петранов Лилов, 76 г.

10. **Аретов**, Николай. Национална митология и национална литература. София, Кралица Маб, 2006, с. 324.

11. **Койнаков**, Иван. Затуй им пеят песента : Васил Левски и Христо Ботев в народните песни и предания. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1982, с.124.)

12. **Тодорова**, **Калина**, **Атанасова**, **Блага**, **Пелова**, **Весела**. Ботьов си поведе белите комити: Христо Ботев и четата му в народната памет. Враца, Регионална библиотека „Христо Ботев", 2008, с. 15-17.

13. **Вакарелски**, Христо. Христо Ботев в българското народно творчество. // Сб. Христо Ботев : По случай 100 години от рождението му. София, 1949, БАН, с. 474.

14. **Вакарелски**, Христо. Цит. съч, с. 457.

15. **Живков**, Тодор Ив. Цит. съч., с. 211.

16. **Туртанска**, Нешка. Звезданки. София, Народна просвета, 1985, с. 21.

17. **История** на град Враца от древността до Освобождението. София, Издателство на ОФ, 1976, с. 396-397.

Драган Данов е роден в село Лютиброд. В деня на освобождението на Враца бил на 12 години – сирак без баща. Със съгласието на майката и общинската управа той е взет от руския полковник Каницев, който го завежда в Русия и го изучава за фелдшер.

18. Изп. Петко Занков Филчев, 77 год., град Мизия, обл. Враца. Записала Нешка Туртанска, 1964 г. Личен архив.

19. **Иванов**, Иван. Преданията. [Електронно изд.], 2006, Сдружение ОПОРА. www.mladite.com/index.php?level=6&sub=101

20. Разказала Виолета Обретенова Гергова, р. 1926 г., с. Хърлец, Врачанско. Записала Калина Тодорова. Ръкописен архив на РБ „Хр. Ботев" – Враца.

21. **Райкински**, Иван. Румънска народна песен за освобождението на Оряхово // *Отеч. зов*, (Враца) N 7, 24 ян.1978, с. 8.

22. По разказ на сина му Петър Трифонов, род. 1899 г. ТДА – Враца, Ф 1314, оп. 1. а. е. 155.

23. ТДА – Враца, Ф 1314, Оп. 1, а. е. 148. Също и: **Николов**, Богдан. Най-скъпата жертва. Искърска комуна (Мездра) № 4, 2 март 1878, с.1.

24. **Николов**, Богдан. Подвигът // *Околчица*, 1980, с. 135-138.

25. **Райкински**, Иван. Ботевото лобно място и паметникът на Околчица. Враца : Регионален ист. музей с худож. галерия, с.100.

26. Пак там - с.101, 104.

Руският кръст, наричан още „Източен" или „Кръст на Свети Лазар", е символ на православната църква в източното Средиземноморие, Източна Европа и Русия. Най-горната от трите напречници се нарича titulus; там се е писало името, както и при патриархалния кръст. Най-долната напречница символизира поставката за краката. Тази напречница е наклонена, напомняйки за кръстната смърт на апостол Андрей Първозваний, разпространил християнската вяра в Русия, ръкоположил първия епископ в Цариград. Апостолът бил куц.

27. **Михайлова**, Катя. За съдържанието на термина битово/фолклорно християнство в славянската фолклористика // *Бълг. фолклор*, № 3, 2000, с. 7.

28. **Цанев**, Стефан. Български хроники. Поема. Т. 2 : 1453 – 1879. София, Труд- Пловдив, Жанет, 2007 ,с.328, с. 338.

29. **Пелева**, Инна. Идеологът на нацията: Думи за Вазов. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 1994, с. 33.

30. **Коги бил на земи дедо Господ**: 19 български фолклорни легенди. Съст. Албена Георгиева, Худ. Севда Потурлян. София, Агата-А, 2008, с.9.

31. **Дяков**, Томислав. Общи бележки за българската фолклорна култура. София, Сиела, 2002, с. 90.

Комитите

Левски е навякъде...

Левски е идвал в Хърлец

„Да се знае.
Доде от Хърлец Дякон Василия... "

Приписка в църковна книга от Кутловица (Монтана)
за посещението на Левски през 1872 г.

Дечица, между които и моят дядо Ангел Сандулов, играели на улицата. Спрял ги един човек на кон:

- Дечица – казва, ама на влашки е говорил, щото ето, той знаел и румънски – деца - казва - тук ли живее Янко Сандулов?

- Да. – казва (Ангел) – Той е моят дядо – обадил се дядо.

- Тука ли е?

- Да – казва.

- Иди го извикай и му кажи, че търговецът на вълна е тука.

Отишъл деда ми, извикал дедо си. И идва той – като чул- разтреперал са. Идва, вика:

- Хайде, хайде вътре!...

И деди ми тръгнал след тях. Добре, ма стигнали до вратата на мазата и той, понеже е любопитен – дете – слезнал и той по стъпалата и дедо му тогава за пръв път – „Един единствен път дедо ми ма удари – залепи ми - кае - един шамар и вика: „Махни се и дума да не чувам от никой!"

И това било. Влезли в мазата. След това дядо му отишъл при Дуновите тука и извикал още трима-четирима души били. Дядо ми го е видял, обаче щом неговият дядо му е казал да не „отвори уста никъде" и не е казал на никой. Нощта дядо му не е дошъл да спи в стаята... Значи долу са били в мазата – там, в скривалището, където е в мазата... И лично аз съм го видяла скривалището... „И на другия ден кога си е тръгнал – не знам – вика – не съм го видел вече този човек...

Но когато обесиха Левски, дедо ми ни събра около огнището и са обърна към мен – това казва дедо Ангел:

- Ангеле, помниш ли оня търговец на вълна, дето дойде у нас?

- Да – казва – дето ти ма наби.

- Обесили са го – казва – обесили са го тия мръсни турци, обесили са го... В София са го обесили и – казва – почна дедо ми да плаче...

Сички се смълчахме около огнището. Никой дума не продума. Но дедо ми така и го оставихме – ние отидохме да си легнем – това са думите на моя дядо – отидохме да си легнем, там го оставихме – до огнището...” Така е посрещнал вестта за обесването на Васил Левски.

Разказала: Виолета Обретенова Гергова, р. 1926 г., с. Хърлец, Врачанско. Записала: Калина Тодорова, 10.06.2007 г.

Ботев е жив

„...И народът упорито вярва, че Ботев е жив. Вълните на тази вяра временно заглъхват, за да залеят цялата страна, да развълнуват духовете, да смутят гузните съвести и да изпълнят с надежда бедните и онеправданите. През 1900 г. за пръв път легендата оживява, един вик разтърсва България: Ботев е жив! Откъде идва тази „вест” и как се разпространява? Поривът на цял един народ да съживи своя герой, своя най-велик син е непреодолим. Фактите загубват стойност. Народната фантазия създава предания и народът вярва в тяхната истинност.”

Иван Унджиев и Цвета Унджиева. Христо Ботев – живот и дело.

Като студент в Швейцария Тодор Богданов научава, заедно със своите сънародници, разпространилата се вест, че Ботев е жив... За това преживяване той разказва в своя спомен, публикуван в "Ботев Лист" през 1901 г. под заглавие „Но аз го видях...”, част от който цитираме.

...Ясното кълбо на месеца, като от някоя магия намаляваше и след малко досущ се изгуби, като на мястото му остана само едно безформено слабосветещо облаче.

Всички се бяхме захласнали. Двама закъснели швейцарци тоже наблюдаваха рядкото явление...

В това време запъхтяно тичаше през моста слабо русокосо момче. Той се доближи – беше наш студент.

- Господа – продума той и забъкна се...

В гласа му имаше нещо странно. И всички ний, които досега бяхме захласнати как луната наново приемаше своя образ, като даже запиля няколко нежни болнави лучи и те трепнаха по гладката повърхност на реката – опулено го загледахме.

- Ботев е жив! – изрече той и гласът му затреперя.

Ний изтръпнахме.

- Жив е! – продължи той – И е още в Диарбекир. Заточен и едва сега смогнал да съобщи това.

Ний слушахме една легенда, но даже не успяхме да запитаме, отде знае той това. Думите му бяха препълнени с такава вяра, с такава настойчивост и чувство, че всички... само слушахме.”

Тодор Богданов. Прекодрумци. Известия на музеите в Северозападна България № 30, Враца, 2007, с. 93.

Врачанските комити

След разбиването на Ботевата чета врачани стават свидетели на черкезките и турски зверства – главите на убитите комити са разнасяни на колове из селата за назидание и за да всеят страх сред раята, а част от тях с дни стоят сред градския площад. Арестувани са врачанските съзаклятници и първенците и заедно със заловените четници са изправени пред турския съд във Видин.

Воденето на врачанските съзаклятници на съд е впечатлило местното население, което възпяло в песен този трагичен епизод. Макар и да не е запазена в пълния й вариант, песента от Враца, пята от Катерина Мацанкева, „Врачанските комите" отразява настроението на местните след разгрома на въстанието.

Провикна се видинското телалче:
- Йомръзна ми живото,
досади ми на свето:
Да излезе старо, младо да гледа,
да гледа врачанските сьурьуне,
да гледа врачанските чорбаджии,
да гледа врачанските комите:
Най-напред бе поп Николчо Иконом,
по него калугеро светогорски,
па по него Симьон Даскало,
па по него Димитър Бошньако,
па по него Павел Бошньако,
па по него хаджи Вандо Бобошевски.

Пяла Екатерина Мацанкева, гр. Враца, 1906 г.

В народната памет делото на опълченците по бойните полета на Освободителната война се приема като логично продължение на революционните – "комитските времена" и негов естествен завършек. В архивните документи на ТДА - Враца са запазени данни за 9 души - опълченци, които носят прозвището Комитина, прераснало от прякор в родово име за наследниците им. Това са Цветко Иванов Попов (Комитата) от Враца, живял в с. Бели брод; Иван Йотов Комитски от с. Камено поле; Младен Кръстев Комитина от с. Лиляче; Мино Николов Пешовски – Мино Комитски и Господин Комитина от с. Лесура; Иван Тончев (Комитата) от с. Типченица, живял в с. Бъркачево; Христо Ценов (Комитина) от с. Търнава; Цено Петров Статков – Комитина от с. Чирен, Георги Миков – Комитата от с. Алтимир. Техните близки и съселяни забравят фамилните им имена и ги назовават с простото, ясно и символично - Комитин, Комитски. Тази традиция разкрива как в паметта на поколенията се изравнява героизма на опълченците с подвига на четниците и революционерите от Възрожденската епоха с едно общо за всички тях прозвище – **комитите**.

Песен за Освобождението

Екна глас в Балканя,
стресна се народа:
„Смърт или свобода!"
Нашите въстаници
храбри са юнаци,
бия се юнашки
с мръсните поганци.
Славната Русия –
тя против Турция.
Цар Николай I заповед издава,
война обявява.
И войната тръгва –
път през Румъния, Зимнич срещу Свищов,
цар Николай готов заповед издава:
– Дунав преминавай!
Славни пионери моста да поставят.
Артилерията с топове да стрелят.
Донските казаци – с коне да преплуват.
А пехотата – по моста да мине.
За два, за три дена Дунава минаха.
За два, за три дена Балкана стигнаха.
Изплашиха се шебеци, черкези и башибозуци.
Уплашено бегат долу към Цариград.
Цар Николай каза:
– Сбогом оставайте!
Вече сте свободни, цар сами найдете.

Пята от Петко Занков Филчев, 77 год.
1964 г., гр. Мизия, записала Нешка Туртанска.

Кирил Андровски

По стъпките на свободата

Освобождението на Белослатинския край от турско владичество

На 24 (12) април 1877 г. Руското правителство обявява война на Турция. На 22 юни започват военните действия на българска територия. Голяма съпротива оказват турските войски, групирани около Плевен. По време на обсадата се сформират два отряда от Западния фронт на руските войски: единия, под командването на генерал Тотлебен за обсадата на Плевен и един друг, задачата на който е да прекъсне движението на турските войски от Видин за София и да предотврати възможността да бъдат продоволствани обсадените войски на Осман паша, да се очисти този район от турските войски и черкезки банди, да се продоволства армията при Плевен. За земите на запад от р. Искър е отделен така нареченият „десен летящ отряд”, под командването на генерал-майор Леонов, включващ лейб-гвардейския Улански, Драгунски и Конно-Гренадирски полкове и придадени взводове от Втора и Шеста конни батареи – 3000 саби и 14 конски оръдия.

След героичните сражения при Телиш и Радомирци тези полкове се установяват на 31 октомври на бивак край Махалет (Пелово), а една дивизия от Драгунския полк - край Кнежа, като още същия ден изпраща разузнавателни групи по пътя за Оряхово и Бяла Слатина. Освен това от Махалет за с. Луковит е изпратена една дивизия от Конно-Гренадирския полк в с. Койнаре, с разузнавателни отряди в селата Еница и Чомаковци. От разузнавателните обхождания на тези райони се установява, че много ечемик и фураж се намира в селата Бреница, Струпен (Лазарово), Търнак, Кнежа, Ставревци, и че тези села са български, но жителите на повечето от тях са избягали и с

идването на руските войски започнали да се завръщат, от другата страна на р. Скът се показват „черкези и башибозук”, които събират животни и храни и ги отправят към Балкана.

Когато на 31 октомври (н. ст.) полковник Лихтански се установява с дивизия драгуни на височините край Кнежа, жителите посрещат руските войници много радостно, снабдяват ги с храна и фураж за конете и им показват къде в турските къщи има складове с ечемик и сено.

На следващия ден полковник Ковалевски пристига с четири ескадрона в Кнежа, оставя един ескадрон там и начело на Втори и Четвърти ескадрон се отправя да преследва черкезите, които преди едно-две денонощия заграбили от Бяла Слатина много животни и волски коли с храни. Руските войници се установяват над селището в изоставените царевични ниви. Заповядано е да не се пали огън и се поставят секретни постове. Рано сутринта, за да настигнат по-бързо бягащите турски семейства и придружаващите ги черкези, заобикалят Бяла Слатина и през Соколаре стигат изоставеното черкезко селище Сагат, а два ескадрона с полковник Ковалевски – долината на с. Комарево. Най-голямо сражение става в с. Джурилово (Нивянин), където между руските войници и турци и черкези започва няколкочасов бой. В сраженията се отличава старши вахмистър Черников и унтер-офицер Климович, а също така и кап. Назимов и граф Рибендер. Пленени са и събрани от врага под командването на полковник Дубовски и барон Стемпел 94 каруци, 150 глави рогат добитък и 500 овце и кози. При потеглянето им към с. Махалет са определени на всяка каруца за водач по един българин, а на три каруци, като въоръжена охрана, по един драгун. В Бяла Слатина спират за кратка почивка и да нахранят конете. С настъпването на нощта, движението на кервана се затруднява поради непрогледната тъмнина. Благодарение на жителите на с. Търнак, с огньове са събрани в селото разпръснатите из полето колони. Към два часа през нощта керванът пристига в с. Бреница - хора и добитък, уморени дочакват утрото и отново се отправят на път. На 3-ти ноември пристигат в бивака. На 4-ти ноември Драгунският полк е строен в Кнежа и помощник дивизионният генерал Леонов изказва благодарност от името на главнокомандващия руските войски за успешните боеве при Телиш и Радомирци и за успешната акция на полка на 2 ноември 1877 година.

На 4-ти ноември да напуснат с. Махалет получават заповед л. гвард. Улански полк – за към Оряхово, да прекъсне пътя Оряхово-Лом паланка и Хусарският полк, който се отправя на разузнаване западно от река Скът и селищата Борован и Алтимир. Начело на Втори, Трети и Четвърти ескадрони от Хусарския полк, полковник барон Мейндорф през Кнежа, Търнак и Струпен пристига в изоставеното черкезко селище Дъбница и се установява да пренощува. Рано сутринта се отправя към с. Габаре, откъдето за с. Тлачене се отделят взводове от Трети и Четвърти ескадрон под командването на ст. ротм. Княз Лобанов-Ростовски, а останалата част продължава към селата Вировско и Върбица по висок каменист път. Във Вировско са взети около 150 глави рогат добитък и 50 коли, а в гората при с. Тлачене – 100 глави рогат добитък и 40 коли; 43 пушки, 20 пищова, 11 щика, 40 торби патрони и 46 топора. Под прикритието на Втори ескадрон, провизиите са транспортирани през с. Враняк, Струпен, Бреща (Бреница) в с. Махалет, а останалата част от полка на 6-ти ноември се отправя към Борован през Комарево и Сагат. В Борован руските войски са посрещнати най-радушно с хляб, сол и вино – жителите му за първи път виждат пратениците на дядо Иван. От Борован освободителният поход продължава през Добролево, Алтимир, Търнава, където войниците пренощуват. На следващия ден през Бяла Слатина и Кнежа полкът се завръща в Махалет, като за 4 дни извървява 160 версти.

На 7-ми ноември Конно-гренадирският, Драгунският и Уланският полкове получават заповед за настъпление към Враца, да разбият съсредоточения там башибозук и черкези и да освободят града, като по този начин прекъснат връзката между турските войски от Видин и София и да облекчат обсадата на град Плевен.

Ивайло Никодимов

Опълченската къща

(Някои непубликувани и малко известни сведения за историята на село Габаре, Врачанско от началото на XIX в. до Освобождението)

Село Габаре се намира на 20 километра южно от Бяла Слатина, на 39 километра североизточно от Враца и на 15 километра северозападно от Червен бряг, в най-северните части на Западния Предбалкан. Разположено е в звездоподобна котловина, образувана от високи хълмове: Дреновица, Чукара, Чичеръ, Боньов връх и Калето. Пресечената местност е причина да се образуват някога шест отделни махали: Батулската, Бановската, Бриша, Кутеля[1], Новото село и Средната махала. Средната махала е централна и в нея се намират училището, църквата, читалището, пощата и кметството. Тя се отделя от другите три махали чрез три рекички: Вадата, Марла и Бриша, които се сливат под селото в т. нар. Габарска река.

Селото носи името си от изобилието на растящия тук габър (*Carpinus betulus*).

Габаре се споменава в османски регистри от 1430 година под името Габровец и Габари, а в регистър от 1692 година под името Кабар. В тефтера на врачанския търговец Хаджи Тошо Ценов от 1811 година и в пътепис от Феликс Каниц от 1871 година селото е записано с днешното си име Габаре.

Руско-турската война от 1810-1811 година и 1828-1829 година. Преселения и заселвания.

През 50-те и 60-те години на ХХ в. габрешанина Бенчо Бенчев (скулптор и учител) провел редица разговори с възрастни жители за историята на селото и записал техните спомени. От един негов ръкопис[2] узнаваме, че в Руско-турската война от 1828-1829 година (когато руските войски превзели Враца) взели участие и жители на селото, които се присъединили като доброволци към руските войски.

Според Бенчев *„след злополучния край на тези войни, много габрешани се изселили в Румъния и другаде. В село Чосар Гьол – Николовци, Найденовци и др.; в село Рогозина, Толбухинско – Панчовци, Деляците и Семьоновци; в Крушовица и Видинци (Рабровци) – Пешуновци, Карчовци, Чекьовци и др.; в Горнооряховско – Тончовци и др.”*

По сведения на стари хора, към 1837 година Габаре имало 30 къщи. Селото бързо нараснало заради преселническите родове, които дошли от село Батулци и други балкански села на Тетевенско и Орханийско – Навущанете, Ташовци, Йотовци, Чифлигарете, Кирковци и др.

Доктор Симеон К. Симеонов (р. 1934 г.) от рода Кирковци наскоро ми разказа, че неговите предци са работели в чифлика на Димитраки Хаджитошин, разположен между селата Кунино и Радовене. След убийството на Димитраки през 1927 година, те напуснали чифлика и се заселили в Габаре.

Черкезкото село Дъбница

В своя ръкопис Бенчев пише също, че *„след Стополското морабе (Кримската война от 1853-1856 г.) в махалата „Кутеля”, на мястото на изселени габрешане били заселени 12 семейства черкези, които презимували. През пролетта се изселили от Габаре и настанили в местността „Дъбница” край селото, в близост до селата Враняк, Еница и Сухаче.”* Главатар на черкезкото селище бил някой си Омер ага.

За черкезите е разказвано и писано много. Знае се, че са били жестоки, диви, своенравни, ходели винаги въоръжени и били известни крадци на добитък. Начо Атанасов Нанов – Начо Мустакатия (р.1863 г.) разправял някога на своя внук Васил Крумов (р. 1924 г.) за подвизите на своя чичо Цако Нанов срещу черкезите: *„През турско време, черкези от черкезкото село, намиращо се в горите между селата Габаре, Враняк, Еница и Сухаче, ходели нощем по околните села и вършели грабежи. Натоварвали награбеното на товарни коне и рано сутрин се връщали в селото. Когато черкезите грабели селата по посока на Враца, обратният им път минавал покрай Габаре. Конвоят се движел като керван – отпред яздел на кон главатарят на групата, следван от натоварените с ограбеното коне, а след тях яздели на коне останалите черкези, разбойници – грабители. Цако Нанов проследявал движението на керваните и от засада с точен изстрел убивал главатаря на групата и невредим изчезвал в храсталаците. След като обезглавил няколко черкезки групи, същите не се весвали покрай нашето село. По правило черкезите не грабели селата, съседни на тяхното.”*[3]

През 1871 година през село Габаре минал Феликс Каниц, който в своя пътепис също споменава черкезкото селище: *„...Тук е малкото село Габаре, разположено дълбоко във варовиците. Късно вечерта тук установих бивака си покрай голям огън. Не бях обезпокоен от черкезите от близкото село Дъбница. Село Габаре се състои от 135 български двора, къщите са строени добре и са предимно едноетажни...”*[4]

От спомените на Анна Хрелкова (сестра на поета Николай Хрелков), научаваме за зверствата на черкезите от Дъбница по време на Руско-Турската освободителна война (1877 – 1878 г.). В мемоарната книга „Пътят на моя брат” тя пише: *„...Майка ми (Христина) е родена през 1877 година. Родила се е на къра при бягство от черкезите. Изпърво бегълците се криели в необработените кукурузя и гората (край с. Еница – б. м.). Веднъж дядо й Кральо, баща й Христо и чичо й Тихол отишли в селото (Еница- б. м.) за брашно.*

Черкезите ги нападнали в къщата им и ги насекли на парчета. След като не се завърнали, баба ми Елена *(майка на мама) и баба Тота (свекървата) тръгнали за Бяла Слатина с новороденото в бащината къща на баба ми. На другата година жените се върнали в селото, събрали костите на убитите и ги погребали зад къщата. Мястото съм виждала."*[5]

Черкезкото селище съществувало до октомври 1877 година. След освобождението земята в местността „Дъбница" се стопанисвала от училищното настоятелство на с. Габаре, което, отдавайки я под наем (чрез търгове) събирало средства за издръжката на училището.

Идвал ли е Левски в Габаре и имало ли е революционен комитет в селото?

Според „Кратка историческа справка за село Габаре" от 1928 година *„преди Освобождението ни, революционна организация не е имало. Не е имало и четници във въстаническите чети."* Справката[6] е изготвена по повод националните чествания на „1000 години от Симеона Велики и 50 годишнината от Освобождението на България" от габарския енорийски свещеник Петър Вълков и учителя Некул Вутков. Без да оспорвам това твърдение, си позволявам да направя няколко уточнения.

През 40-те години на XX в. по настояване на учителката от основното училище в Габаре – Гена Драганова, учениците трябвало да разпитват свои прабаби и прадядовци за техни спомени, свързани с историята на селото. Лиляна Т. Лехчанска (р. 1938 г.) – ученичка по това време – разпитвала своята прабаба Дилка Навущанска (1852-1951) и от нея узнала, че през 1872 година в Габаре идвал Васил Левски, който се срещнал с „по-първите габрешане" с цел създаването на революционен комитет. Между тях бил и мъжът ѝ – Томо Некулов Навущански, който освен казаното, нищо повече не ѝ доверил. За това, че Левски е идвал в Габаре ми разказа и Дончо Дончев, който от дядо си – Дончо Стоянов знае, че събранието било в кръчмата на прадядо му Стоян Ненков.

Бенчо Бенчев, в споменатия вече ръкопис, пише за някой си Стамен Милчов, починал през декември 1899 година. В ръцете на майка му Вуна Станюва (тогава 19 годишна). Преди да умре, той ѝ се „изповядал", „като нарушил клетвата, която дал някога" и ѝ казал: *„През същата година (?), навръх Богородица отидохме на Черепишкия манастир, където се заклехме да подпомагаме делото. Бяхме шест човека само от Габаре. При преминаването на Ботев на Дунава, ние го чакахме да се присъединим два дена. От Габаре бехме четирима и двама от Койнаре, казваха се Йончовски и двамата".* На Стамен Милчов и двамата Йончовски „се паднало на жребие" да убият турчина, който всяка година обирал Бешовишкия манастир. Те го причакали в манастира, убили го и го заровили под дръвника в манастирския двор.

Посочените сведения навеждат на мисълта, че е възможно в селото и да е имало революционна организация, но като цяло въпросът се нуждае от по-задълбочено проучване.

Руско-турската освободителна война (1877-1878). Освобождението на селото.

В Габаре руските освободителни войски дошли за първи път на 20 октомври 1877 година. Били около 100 души кавалеристи. Дошли откъм Чомаковци и заминали към Върбица.[7]

През 1952 година Константин Попов записал следния спомен на Христо Стаменов Булежовски (93 годишен): *„Русите куто додоа, обсадиа Плевен. Куто обсадиа Плевен, очистиа тиа села пред Искъра да нема турци. Па зеа пъкя докъде Орхание. Явнаа са най-напред на „Долното кале" при растето. Един казак дойде и повикаората. В Габаре беа са събрале три-четири села: Горник, Бреске, Реселец. Казака ни каза да бегаме къде Чумакофци с децата и добитъка. Седееме там една недела. Там га видееме руската войскъ. Руските зводове додоа и до Габаре. Тук* *немаше турски войски. Не стана битка. Русите заминаа на зводове за Враца.”*[8]

Не всички габрешане обаче, са последвали съвета на казака „да бегат в Чумакофци”. Някои са останали и са се крили по околните гори. Това научаваме от един непубликуван ръкопис на писателя Цани Гинчев, посетил Габаре през 1884 година в качеството си на Оряховски окръжен училищен инспектор. Интересувайки се дали габрешани след Освобождението все още имат пчели, той получил следния отговор: *„Нема вече... Нема. Кога бегахме, колкото (кошери) имаше, турците сичко поразиха – изедоха сичко. Сичкия помачор и турчор от Раховско, се през наше село мина, кога бегаше от московците. Нищо не остана... Нас ни отърваха горите, но останахме голи – всичко са поразили и разграбили...”*[9]

При Освобождението Габаре е наброявало 120 къщи и имало 1200 декара работна земя. С идването на руските войски, веднага бил сменен старейшината (тогавашният управник на селото) и на негово място назначен кмет. Първият кмет на селото е габрешанинът Петър Гергов.[10]

Опълченската къща

По време на Руско-турската освободителна война в опълченските дружини се сражавали и двама души от Габаре. За съжаление не успях да установя имената им, въпреки сериозното обследване на издирения от мен фактологичен материал. В началото на 2008 година Дончо Дончев ми разказа, че от дядо си – Стоян Дончов знае, че след Освобождението единият от опълченците си построил къща в центъра на Габаре с парите, които бил получил като опълченец и поборник от държавата. Тя била единствената къща в селото с ламаринен покрив и габрешане я наричали „Опълченската къща”. Къщата била с каменни основи, на два етажа, стените й били от плетеница (преплетени пръчки, измазани с кал и варосани), а отгоре със споменатия ламаринен покрив. (По-късно, през 1887 г. такъв покрив имала и новопостроената в селото черква.) Долният етаж се състоял от две стаи и врата към главната улица, а горният от коридор, две стаи и голям езлък към двора с външна дървена стълба. Тази къща по-късно била купена от Пешо Йотов от Плевен, от който пък в последствие я закупува Косто Иванов. Днес тази къща в центъра на Габаре е разрушена и от нея са останали само спомена, неразгаданата „тайна” на нейното име – „Опълченската къща”... и каменните й основи.

Бележки:

1. От кутел – дървена гребалка; черпак. Махалата е наречена така, понеже е разположена във вдлъбнатина.
2. **Бенчев**, Бенчо. Предвестници на Габарското народно читалище. Ръкопис, 4 с. Личен архив на Иво Йорданов.
3. **Крумов**, Васил. Габаре – моето родно село и моят род в него. Спомени. Ръкопис. (Комп. набор).
4. **Каниц**, Феликс. Дунавска България и Балканът. Т. 2: 1860-1879. с.179.
5. **Хрелкова**, Ана. Пътят на моя брат. София, 1975, с.12.
6. ТДА – Враца, Ф 64к, оп.1, а. е. 110, л. 1.
7. „Историческа справка за с. Габаре” от 1928 г. ТДА – Враца, Ф 64к, оп.1, а. е. 110, л. 1.
8. **Попов**, Константин. Говорът на село Габаре, Белослатинско. // ИИБЕ, кн. IV, 1956, с.107.
10. НА на БАН, Ф. 129к., а. е. 33.
11. „Историческа справка за с. Габаре” от 1928 г. ТДА – Враца, Ф 64к, оп.1, а. е. 110, л. 1.

Ирена Василева – ТДА – гр. Враца

Освобождението на град Враца, следосвобожденското устройство и ролята на Временното руско управление за полагане основите на гражданското управление на града

Едва ли има други народи в света така плътно вплели в историческото си развитие своите дружески връзки и взаимоотношения, както руския и българския. В най-голяма степен този факт намира потвърждение в историческото минало и настоящето развитие на Врачанския край.

Началото на тези отношения и дружба започва от славянското единство на българи и руси, от еднаквостта на тяхната древна материална и духовна култура. По време на петвековното турско робство Русия се превръща в опора и упование за българите.

Руско-турските войни през XVII–XVIII век засилват още повече вярата в освободителната мисия на могъщата руска империя.

През есента на 1877 г. руските войски, командвани от генерал–майор Николай Степанович Леонов I, наближават Враца. На 28 октомври 1877 г. към 12.30 ч. над притихналия град се чуват тържествени звуци. Възседнал своя бял кон щабният тръбач Иван Петлак възвестява от местността “Калето”, чрез звуците на мелодичната си бойна тръба свободата за врачани от турско робство. Така гр. Враца става първия освободен град в Северозападна България.[1]

По полетата на октомврийския миней в църквата “Св. дванадесет апостоли”, съвременникът на паметното събитие хаджи Атанас Цекович пише: “...седем топа им пущиха и турците зеха планината, турски лешове до шеесе или седемдесе, а един рус на име Симеон уби се от турците от Кемер махалеси и двама руси у крака се раниха и се оздравиха, така ни Господ избави от охтоманско робство петстотин годишно и по-висше.„

Началникът на спасителния десен “летящ” отряд генерал-майор Леонов бил посрещнат с неописуем възторг от първенците, духовенството и населението на града. Руските войски не срещат голяма съпротива от турците.[2]

“Посрещнахме генералите на полето, турската войска беше йоше по планините и стреляха с мартинките си, на които куршумите пищяха около нас. Русите ги поздравяваха с туповни гърмежи и турците се умълчаха. След като поднесохме на генералите хляб и сол, поведохме ги за църква. Свещениците в църковни одежди с кръстове, икони и евангелието в ръце, ний учителите с учениците и песни църковни, като “Достойно есть” и други напред стигнахме в църквата “Св. Възнесение”, дето се извърши молебен от свещениците. Подкачиха се тържества, посрещания, овации, празници.....” - пише в спомените си за незабравимия първи ден на свободата учителят Христо Никифоров Даскалов. Всички плачат от радост и като незнаят как да се поздравят, се обръщат с “Христос воскресе”.[3]

Една депутация с хляб и сол е приета от командира на лейб–гвардейския гренадирски полк генерал граф Ламсдорф. В същото време начело на своя щаб, горд и величествен се движи по врачанските улици генерал-майор Леонов. Признателното врачанско население връчва на своя освободител символичния ключ на града. Ключът се съхранява в Ленинградския военно-артилерийски музей и отново е върнат във Враца през 1958 г. от ген.-лейтенант А. С. Гундоров, председател на славянския комитет в Москва по повод 80-годишнината от Освобождението на България, като е изложен в историческия музей на града. “Аз донесох от Съветския съюз – заявява генерал Гундаров - исторически реликви от съветско-българската дружба - ключовете от българските градове Силистра, Сливен, Никопол и Враца, които на времето са били получени от руската армия и грижливо са се пазили от съветския народ” [4]

В музея се пази и иконата "Матер Божия", подарена на града от майката на ген. Леонов в негова памет - на 21 ноември 1877 г. генералът скоропостижно завършва земния си път.[5]

На същото това място, откъдето е възвестена свободата, признателното врачанско гражданство издига през 1961 г. чудесен паметник – бронзов конник "Вестителят на свободата".

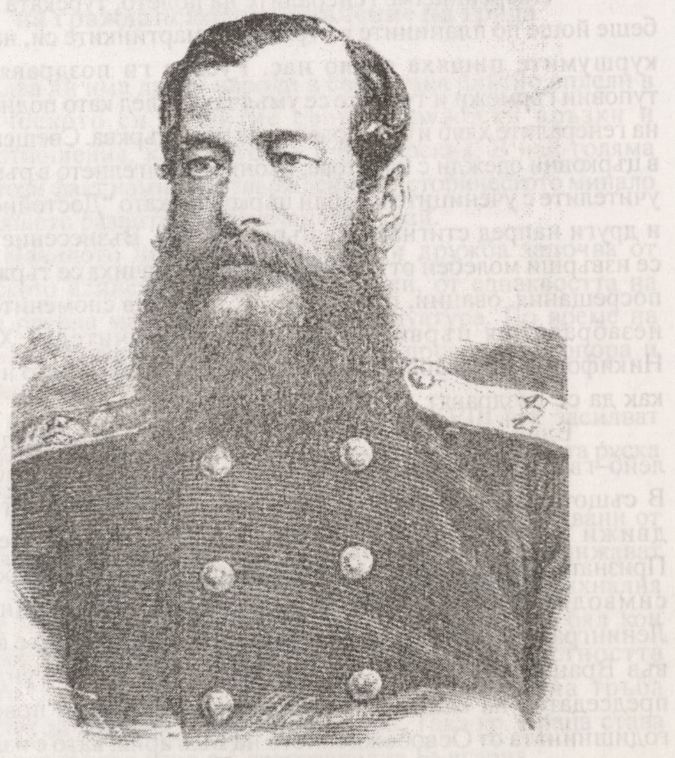

Генерал-майор
Николай Степанович Леонов (1824-1877г.)

Командващият руската армия генерал-майор НИКОЛАЙ СТЕПАНОВИЧ ЛЕОНОВ е донски казак по рождение. След като завършва образованието си в училището за гвардейски подпоручици, постъпва на служба през 1842 г. като корнет, най-нисшия офицерски чин, в лейб-гвардията на Гродненския полк. Проявява се като познаващ службата офицер и е назначен за полкови адютант. През 1845 г. е командирован в Кавказ. Като щабен ротмистър, Леонов скоро е забелязан и на бойното поле. Там той получава и първите си отличия - орден "Св. Ана III степен с меч" и колан със сабя с надпис "За храброст". Връщайки се в полка си, Леонов прослужил още 16 години. В 1864 г. е назначен за командир на 18-ти драгунски Перезловски полк, а 1870 г. – командващ в лейб-гвардията драгунски полк и в същата година произведен в чин генерал-майор. Малко преди започването на войната генерал-майор Леонов постъпва в състава на действащата армия и е причислен към русенския отряд. Под неговото командване отрядът на 18 авг. 1877 г. задържа в продължение на 12 часа нападенията на 12 хиляден турски отряд при Карахасанкьой. На 26 октомври, вече като командир на 2-ра гвардейска кавалерийска дивизия, съставена от три гвардейски кавалерийски полка, организира настъплението към Враца, като завършва блестящо боя за превземането на града. За отличното водене на боя и за проявената храброст генерал Леонов е награден с орден "Свети Георги" IV степен.[6]

На офицерите и войниците от уланския и гренадирски полкове са присъдени за носене на шапката специален знак – отличие "За взятие города Врацъ 28-го октября 1877 г."[7]

По това време за комендант на Враца е назначен полковник Александър Егорович Кетхудов от лейб-гвардейския конно-гренадирски полк, на когото било възложено организирането на българската полиция, откриването на пазар, магазини и санитарните грижи на града.[8]

Жителите на Враца сега, когато градът е вече свободен, всячески помагат за по-нататъшното водене на войната и при всички случаи засвидетелстват своята признателност към освободителите си. На 25 декември 1877 г. благодарното население на Враца поднася на полковник Кетхудов АДРЕС по случай коледните празници, който гласи:

“Ваше Вьсокоблагородие,

Днешнь ден, кого-то всичкьй Православньй свет тьй тържествено празнува; бил е на против нас день на страх и трепет, защото в този день чясто пъти смь били принуждавань да слушямь заканванията на нашите тирани за изтреблението ни. От пет века насам наший народ не е можал нито едня годиня както трябва да извършва свещень-те обреди в деньт, в който Мьлостивь Бог проводи Единородного Сьна своего, да освободи человеческьй род от дияволското робство. За нас е било запретено и най-малкото веселие; Ако на смь ся усмелявали в нещо таквоз; то пак е било препълно с горчивини, защото смь биле принудени на всякь едня стъпкь да срещамь препятствия от нашите тирани. Днес обаче, когато нашите неприятели исчезнахъ, чрез силътъ на руското оръжие, нья неможем да останем хладнокровнь и да не изкажем радостът си. За всичко това що нашите деца и бащи ожидахь и в което ньe бяхмь по-честити от тях, за да видим с очите си, тоест да се развива препорецът руськй вместо турськй и да стой кръстът на място на полумесеца.

Нашите страдания съжалихъ сърцето на Негово Императорско Величество Господаря нашего Александра Николаевича II, и он ся реши с всичкьте жертви да ньй отърве от нехтете на Азиатските зверове, и тьй ньй българите дължим на Н. Императорско Величество и живот и всичко що имамь от Неговата милост го имамь.

Ваше Вьсокоблагородие,

С чувства на признателност днес идем да пренесем поздравленията си и да благодарим пред В. В Благородие за всичкьте добрини, които получихмь и получавамь от странъ на Н. Императорско величество и от всичкьй народ. Като вь поздравявамь прочее, с празникът на Рождество Христово в същото време прохождамь да Вь честитим и освобождението на православната църква и Россия от нашествието на Галлите под предводителството на Наполеон I–й; Дано Всемилосстивьй Бог помогне на Негово Императорско Величество Господаря Нашего Александра Николаевича да нь освободи съвършенно от турското робство, както помага на блаженопочившаго Императора Александра Павловича да освободи православната църква Россия, а заедно с нея и всичкий Славянськй род от Наполеона –I го.

Да живее! На многая лета причинителя на нашето Благополучие Негово Императорско величество Наший Господар Александър Николаевич II Урра!……..

Да живее! Всичкьй народ, който не пощади кръвта си за нашето избавление. Урра! Урра! Урра!

Да живее! И негово Вьсокоблагородие Александър Егорович Полковник Кятхудов, комендантина на Града ни Врацa, урра!

1877 Декабря 25-й

Враца

Его Вьсокоблагородие, Александру Егоровичу, Полковнику Кятхудову, Комендант на Горада Врацu”.[9]

В същото време по-първите хора от еснафа и търговците поемат трудната задача да се посветят като първи строители на свободния граждански и политически живот на Враца, с пълната вяра, че в свободна България единодушието, единомислието, почтеността и уважението към другите ще бъдат основните идеали за напредъка на града.

Основните принципи на създаване на местните органи на властта се свеждат до следното: запазване на турското териториално-административно деление, но с променени названия на неговите единици и длъжности, назначаване на руски чиновници и офицери само за най-важните длъжности, въвеждане на самоуправление чрез изборни органи. На тези принципи се изграждат и местните органи на власт в гр. Враца.

Още на 28 октомври / 9 ноември 1877 г. генералите Леонов и Клод събират местните врачански първенци и изискват от тях да формират Привременно гражданско управление в града. (Във Военно-историческия музей – София се съхранява първият печат на управлението, който е кръгъл и с надпис “Привременно гражданско управление Враца”.)

Първата работа на коменданта на града полк. Кетхудов, командир на конно-гренадирския полк е да създаде дванадесет членен съвет, в който влизат будните и образовани врачани Николчо Хаджиантонов, Костадин Хаджиниколчов, Захари Н. Печеняков, Ангел Д. Йоцов, Иванчо Николакев, Кръстьо Хадживасилов, Николчо Василов, Костаки Ив. Анков, Тодораки Димитров, Георги Пенчов, Симеон Подбалкански и Николчо Първанов.

В края на януари 1878 г. за врачански окръжен управител е назначен от руското гражданско управление на България полковник Михаил Иванович Лукашов. Той притежава специална управленска подготовка. Полковник Лукашов заварва пълна анархия в стопанския и обществения живот на града.

Заема се бързо да сложи ред в администрацията и нормира цените на хранителните продукти. Успява за няколко месеца да възстанови нормалния живот и да успокои бедното население, което започва да се бунтува против спекулантите на хранителни стоки.

В турско време врачанският затвор гъмжи от арестуваните съзаклятници, а при управлението на Лукашов, той се пълни със спекуланти.

Полковник Лукашов свиква събрание на гражданите във Възнесенското училище и излага своите планове за уредбата на града. Въпреки своята сурова военна натура и неограничената си власт да налага и смъртно наказание, избира друга тактика. Той прибягва до обществения контрол и дава право на всеки да посочва, с доказателства в ръка спекулантите, които веднага арестува, а стоките им конфискува и лишава от право да търгуват.

На първото събрание Лукашов съобщава на гражданите, че трябва да си изберат градски шеф - кмет на града и съветници. Кметът на града е избран от мъжкото население на възраст над 20 години и вместо бюлетини, за улеснение на неграмотните, се използват бели и черни бобови зърна. По-първите граждани посочват двама души като кандидати за кмет – Николчо Хаджиантонов и Захари Печеняков. За всеки кандидат се поставя кутия и избирателят трябва да пусне в нея бяло или черно бобово зърно. Белите зърна означават, че се желае избирането на това лице, а черните, че не се желае неговия избор. Ако белите зърна превишават черните, то лицето е провъзгласено за избрано. Мнозинството изразява предпочитанията си в полза на по-старият от двамата Николчо Хаджиантонов, който става първият кмет на града след Освобождението.

На 4 януари 1878 г. в присъствието на окръжния началник и членовете на Привременното гражданско управление е утвърден градски съвет с председател Николчо Хаджиантонов и членове Ангел Д. Йоцов, Захари Н. Печеняков и Костадин Хаджиниколов.

Точно два месеца по-късно са проведени избори по същата система като привременното гражданско управление на Враца е реорганизирано. Съветът на дванадесетте е разделен на три съвета: градски, окръжен и съдебен, като всеки един от тях има свой председател и секретар и определени функции. Така започва законното гражданско управление на Враца.[10]

Бележки:

1. **Йоцов**, Димитър. Културно-политическа история на Враца. Враца, 1998, с. 349.
2. **История** на град Враца от древността до Освобождението. Враца, 1976, с. 519, 520.
3. Пак там, с. 518.
4. **ТДА** – Враца, Ф. 663, оп. 1, а. е. 8, л. 17.
5. Пак там, Ф. 663, оп. 1, а. е. 8, л. 19.
6. **История** на град Враца от древността до Освобождението. Враца, 1976, с. 513, 514, 518.
7. Пак там, с. 518.
8. В. "Читалищно дело", бр.10 -11 от 10. ноем. 1927 г.
9. **История** на град Враца от древността до Освобождението. Враца, 1976, с. 521, 522.
10. **Йоцов**, Димитър. Културно-политическата история на Враца. Враца, 1998, с. 350.; ТДА – Враца, Ф. 28К, оп. 1, а. е. 253, л. 2.

Весела Пелова - ТДА - гр. Враца

Битката при село Новачене и подвигът на трамата прапорщици, погребани в църквата „Св. Възнесение" – гр. Враца

Подвигът на българските опълченци при Шипка, които успяват да удържат опита на външните турски сили да се свържат с Осман паша в Плевен отдавна е приет като символ на саможертвата, принесена пред олтара на българската свобода. В неговата сянка остава неизвестен за съвременниците и поколенията саможертвеният героизъм на 6 ескадрона от Лейб-гвардейския драгунски и 3 дружини от Лейб-гвардейския Конно-гренадирски полкове и конната батарея под командването на генерал Клод. Обсадата на Плевен обаче нямаше може би да завърши със същия успех, ако руските части не бяха успели да разкъсат турските сили при укрепените височини край Правец още през ноември 1877 г. и да им попречат да се свържат с Осман паша през Орхание и Етрополе. При завземането на укрепените височини загива почти целия личен състав на 6-те ескадрона и неговите 9 офицера. В последната схватка, проведена върху лафетите на руските топове участват последните 30-тина редови войника с 5 офицера и генерал Лихтански. Между тях са и офицерите Данилевский, Велински и Назимов, които загиват последни, но успяват да удържат до идването на помощния отряд на генерал Клод, който успява да отблъсне турските сили от укрепленията. С това задачата за отбраната на прохода е изпълнена, с цената на шест ескадрона жертви. Телата на тези трима офицери са донесени във Враца, погребани тържествено в храма при Възнесенската църква и … забравени, докато при ремонта на храма тленните им останки са открити и извадени, „извадени" от забравата са и имената им, а подвигът им - припомнен от врачанския общественик Първан Първанов през 1926 г.

Запазените документи във фонда на храма "Св. Възнесение" - една от най-старите църкви във Враца, разкриват ценни данни за историята на града. Между тях са и сведенията за погребаните в самата църква трима руски прапоршчици, загинали в първите дни след освобождението на града.

От особено значение е статията на врачанския общественик Първан Т. Първанов - съвременник на повторното откриване телата на забравените по-късно покойници. В нея той разкрива най-значимите факти за трамата загинали руски войници. Ръкописът, който се съхранява в Държавния архив – Враца, е ценен принос към историята на града.

Сведения за самата битка, при която загиват трамата прапоршчици и техните другари от конния ескадрон, дава Филип Симидов в своето издание „Поборник-опълченец" от 1879 г. В нея той описва героичния им подвиг при завземането на Орханийските височини.

Бой при селото Новачени

Картината е пред нас, която представлява нам една от страшните онези сцени на войната, в която живота са цалува със смъртьта и безконечното начало са съединява с безкрайната вечност!

Селото Новачени е на шосето от Вратца за Орхание под свършека на един от високите и гористи склонове на Стара планина, разположено до селата Лютаково, Юруците и Скръвена.

За прекъсване сношението на външните турски сили с онези на Осман–паша в Плевен, нашите освободители, русите, требваше да превземат укрепените височини при селото Правец, между Орхание и Етрополе, които представляваха в челото си цел ред природни и силни укрпления над самото шосе за Орхание, както и с гърба си едни недостъпни висоти при Лакавица. На 9 ноем. 1877 год. са почна движението от славния ген. Шувалов към нападението на тези страшни височини. Но за да са улесни това техно превземане, почнали са две демонстративни нападения от двете страни на Правешките позиции: една към Етрополе, и друга от към Новачени за да разкъсат турските сили на Правец. Тази е причината, по която на 10 ноем. 1877 год. излезе от гр. Вратца генерала Клодтъ със свойя кавалерийски отряд, състоящ се от 6 ескадрони и 6 топове и потегли за селото Новачени и Лютаково, от които 3 ескадрони беха от Лейб-гвардейския драгунски и 3-те други от Лейб-гвардейския Конно-гренадирския полкове с втората гвардейска конна батарея. Генералу Клодту било заповедано: като доди при селата Новачени и Лютаково на 10 ноем. с.г, да почне да стреля с топовете си от 9 сутринта до 3 час. пос. обеда…

…Много юнаци от нашите освободители паднаха и издъхнаха тук в това устие! От 9 души офицери останаха 6. …Съобразителния генер. Лихтанский събра останалата си команда съ офицерите : Свищевски, Велински, Данилевски, Гулковски, Назимов, и Усов. Натиска на черкезите следваше отдире, пушките и шашките непрестанно работеха в ръцете на гвардейците, които бранех топовете да отстъпват. При входа на устието, капитан Усов спря топовете и при няколко залпове с шрапнели, спре налитането на черкезите. Но това беше за минута. Град от куршуми валеше върху нас и редовете ни реднеяха, но никой не отстъпваше: с дружни залпове отговаряха от разни страни русските залпове, които скъпо костваха на черкезките бащи и майки. Тук падна тежко ранен и примерния Усов!…Незаменим бе той по своята специялност. Топовете в рис тръгнаха в устието. Но пътя беше съвършенно заграден от кола, волове, коние, жени, деца и мъже ранени, които бегаха под защитата на русите от турското клание…Оставаше още три километра до караула. От всичките 6 ескадрони с 9 офицери останаха само 30-35 души редови с 5 офицери и ген. Лихтанский, а борба имаше йоще с бусурманците. Генералът събра около себе си останките от командата си и лично сам водеше пазението на топовете да отстъпват, като даде приказание да стреляли от конеите си. … В преминуването на втория мост, незаграден с пречки, единът топ са гътурва над пропастта и

Прапорщик Михаил Даниловски,
загинал в боя при Новачеве

Прапорщик Николай Велински,
загинал в боя при Новачеве

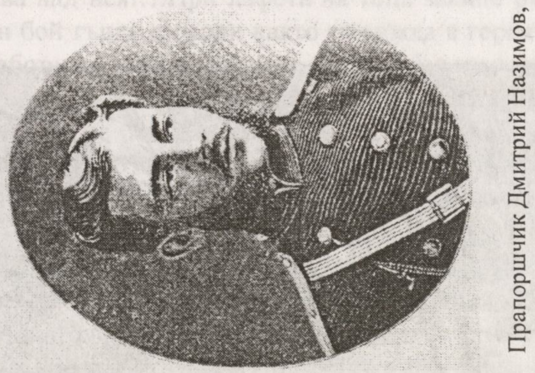

Прапорщик Дмитрий Назимов,
загинал в боя при Новачеве

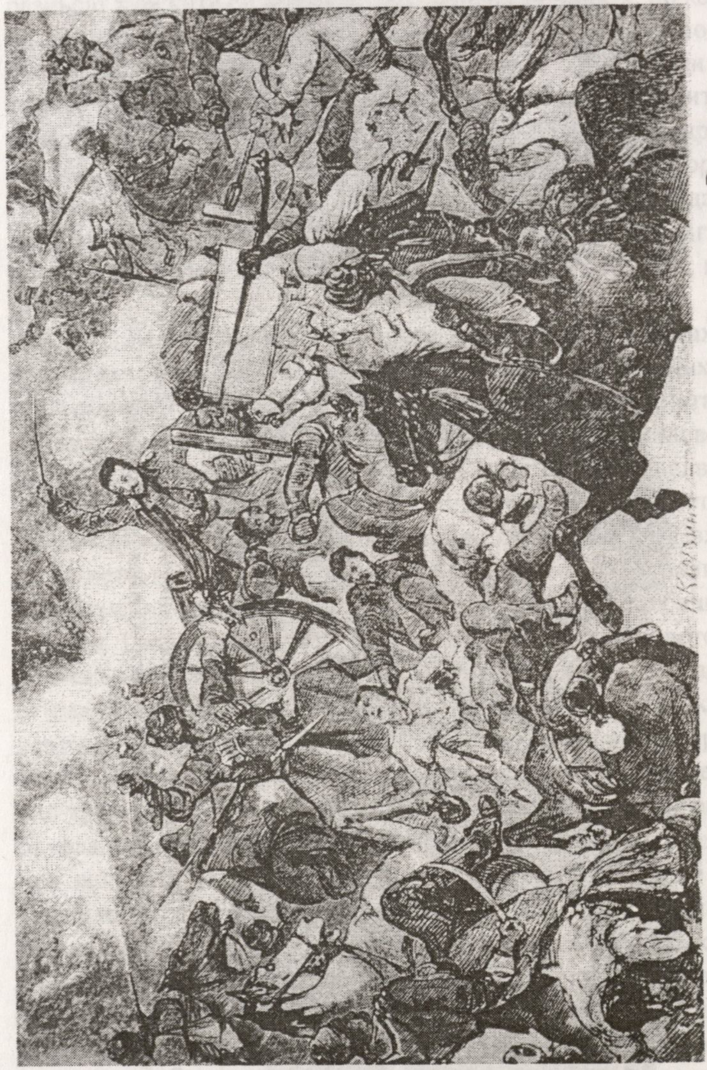

Боят при село Новачене. Геройската смърт на прапорщиците Даниловски, Велински и Назимов. Обкръжени, те се сражават докрай и загиват на лафета на оръдието. Худ. Каразин

обвисва над нея!…При лафета на топа закипе ръкопашен и отчаен бой гърди с гърди както са вижда в горнята картина. Тук работеше повече хладното оружие без команда и всеки с двете си ръце спасяваше главата си до като издъхне! Силите беха далеко не равни: един русин са падаше на 50, 60 души врагове, от които много легнаха, но и от нашите мнозина умреха, надупчени като решето. Биеха се те бедните герои, до последнйото си издъхвание! Тук паднаха убити между другите при лафетът и офицерите Данилевский, Велинский, Назимов, конници солдати топчийте и много други от черкезките сабли и ками, като защитаваха топа, когато не е било възможно да спасим и по-рано от това. Полковника Лихтанский побърза и завзе караулния дом. Беше вече 3 час пос. обед когато се появи генерала Клодт на помощ, но вече беше късно! Черкезите се върнаха, побегнаха назад и се скриха между баирите, а нещастните юнаци от командата на полков. Лихтанский лежаха едни вече мъртви и плуващи в топлата си кръв, а други – умиращи, мълчеливо са бореха лице срещу лице със смъртьта! Лафетът беше облен с кръв, която издаваше още пара. Около този лафет неколко трупове лежаха със саблите си йоще в ръка, а други – паднали на очите през него, правеха последните претерания и движения на живота си. Картината беше ужасна!

Филип Симидов

Сп. "Поборник-опълченец" 1898-1901:
[Фототипно издание], Абагар, Русе, 2008.
Год. I, кн. 11, 1899 г.

Откриване гробове от Освободителната война, 1927 г.

През есента на 1877 г., след като Плевен е бил напълно обсаден от руските войски, изпратен е бил един кавалерийски отряд, с конна артилерия към Северозападна България. Тази колона се е състояла от гвардейци - лейб улани и лейб драгуни, като командующия 2-а кавалерийска дивизия генерал майор Леонов към 25 и 26 октомври 1877 г. (стар стил) приближил дивизията си към Враца, от към Бела Слатина и Габаре. На 28 октомври, след малка престрелка помежду руските и турски войски край Враца, градът е бил освободен от турците, като победоносното руско войнство влезло във Враца, начело с генерал Леонов. След няколко дневен престой един малък отряд кавалеристи драгуни са били отправени за гр. Орхание (Ботевград). С тях е имало и два отряда от конната кавалерия. Този отряд се е натъкнал на силна турска засада при местността Равна, северозападно от с. Новачене. При този внезапен бой русите са претърпели поражение. Между убитите са били и трима прапоршчици - Михаил Викторович Данилевски, Николай Владимирович Велински и Димитрия Назимов. За да могат да вземат труповете на своите убити, принудили се да хвърлят двете оръдия в една пропаст и отстъпили обратно към Враца.

Убитите в този бой на 10 ноември трима пряпорщици са били донесени във Враца и тържествено погребани в женското отделение на черквата “Свето Вознесение Господне”.

Сега е предприет основен ремонт на тази черква и при разкопаването е била открита общата гробница на тримата казани руски пряпорщици. Фактът за погребването на тези герои от нашето Освобождение се знаеше, но също така се знаеше, че наскоро след Освобождението са идвали от Русия техни близки и се допускаше, че може би са отнесли там костите им.

При копането била открита широка гробница, покрита с обикновени плочи, замазани с варов разтвор. Като отхлупили плочите от единия край, отдолу се оказа широка гробница и вътре два саркофага един до друг, като над всеки от тях има по едно малко металическо венче, ограждащо златна икона с дървена рамка като кутия и стъклен капак. Едната икона представлява св.св. архангел Михаил и Гаврил, поставена върху саркофага на Михаил Данилевски, а другата - св. Николай, върху саркофага на Николай Велински.

Работниците се смутили от тази находка и преустановили работата. Извикали председателя на черковното настоятелство отец протойерей Николай Спасов, който веднага се отзовал в черквата и пратил да извикат двама граждани, които се занимават с исторически материали за Враца. Те се явили и посъветвали да се преустановят разкопките, като бъде съобщено на археологическия музей в София, за да изпрати свой човек, който да ръководи разкопките по откриването на гробницата. На другия ден пристига Г. Герасимов от археологическия музей и се откри гробницата. Оказа се, че над нея имало 50 - 60 см пласт от пръст, след това обикновени плочи, сложени върху неправилно наредени шлисове самоковско желязо, дълги от 1 до 1.5 метра. Гробницата е четвъртита, дълга около 2 метра и широка около 2.50 м., иззидана от бигор на варов разтвор, разделена от 3 отделения с малки бигорови прегради и дълбочина около 60 см. В двете отделения едно до друго се оказаха двата саркофага, а третото отделение е празно.

Капаците и саркофазите са съвършено изгнили и от допирането до тях се срутват навътре, почти на прах.

Лицевата част на черепите се оказа съвършено разложена на прах, както на прах са станали и по-дребните кости. Сукното на мундирите е повече изгнило, отколкото копринената риза, в която е бил облечен Николай. Нищо ценно не се намери в саркофазите. Оцелелите кости били събрани, измити и поставени в две цинкови кутии, като до самата северозападна стена на черквата се направи от същия бигор една малка ниша, в която се поставиха цинковите кутии с костите и отгоре се постави бетонова плоча, която сега застила целия този край на черквата. Както се каза и по-рано - няколко години след Освобождението, е идвала майката на Димитрий Назимов, която е прибрала костите на своя син. Тази майка е казвала тогава, че имала във войната четирма синове, за които узнала, че са били убити, пък и никой от тях не се е върнал. За нея било голямо щастие, че узнала къде са останките на Димитрий, които прибрала, защото за останалите трима нейни синове, не знаела къде са загинали и погребани. Великомъченица руска майка, дала всички за Великая Рус. Впоследствие за гробовете на останалите двама пряпорщици Михаил и Николай била изпратена от Русия една 2 см дебела чугунена плоча. И върху нея излет следния надпис на руски с печатни букви: “Здесь погребаньі прапорщики Лейб-гвардіи Драгунского Полка

Михаиль Вкиктороьіхь Данилевскіи и Николай Владимировичь Велинскіи убитьіе Турками в войне за Освобожденіе Болгаріи, в 1877 году 10 ноявря, при селеніи Новачене”.

Също тъй за този гроб е бил изпратен от Русия един великолепен чугунен кръст, много фино изработен, с ангел по средата. Кръстът има размери 1.50 м височина и 0.85 м ширина.

Все по повод на приютяване останките на тези чада на великия руски народ в храма на черквата “Св. Възнесение” от близките на покойниците са били изпратени от Русия едни великолепни свещенически одежди и едно евангелие, оковано в плюшена и с масивно сребро подвързия.

Има и три покровци за светите дарове, изработени върху много плътна материя, от сребърни, златни и копринени конци с надписи на тех “Николай”. А най-ценното е една икона, изработена от емайл и злато, с бисери и други разноцветни камъни, представляваща Божията майка с Исус на ръце.

Тази икона, която и като художествена изработка и като материал, е от много голяма стойност, още когато е донесена от Русия, е поставена над средните врата на олтара - царските врата.На долния край непосредствено между изображението и разкошната масивно позлатена рамка върху златна пластинка има следния надпис: “Больше сея любве никтоже имать да кто душу свою за други своя - Йоанна гл.15 ст. 13.”

“Сия святая икона сооружена в память Росийских войск Генерала Николая Стефановича Леонова, скончавшаго ся 21 ноября 1877 года в Болгарии на поле брани за освобожденіе Славянских Христіан от мусулманскаго поробощенія”. Всичките тези подаръци са донесени от Русия все по времето, когато е идвала майката на Димитрий Назимов, за да отнесе неговите кости.

Трябваше да се открият гробовете на загиналите за нашата свобода руски войни, за да се спомни за тях и скъпите подаръци, направени преди около 60 години от техните близки на храма, в който са техните останки.

Сега за малко е нарушен техният вечен покой, обаче останаха костите им отново на почивка във възобновения храм, като възпоменателната чугунена плоча и кръста ще бъдат зазидани в стената, за да напомнят по-осезателно на бъдещите поколения за онзи подвиг на руския народ, който няма равен на себе си в човешката история. Нашето освобождение от братския руски народ е едно велико дело, което няма равно на себе в историята, затова трябва “во веки веков” да се прекланяме пред него и неговите творци!”

Първан Първанов

ТДА – Враца Ф 64к, оп. 1, а. е. 43.

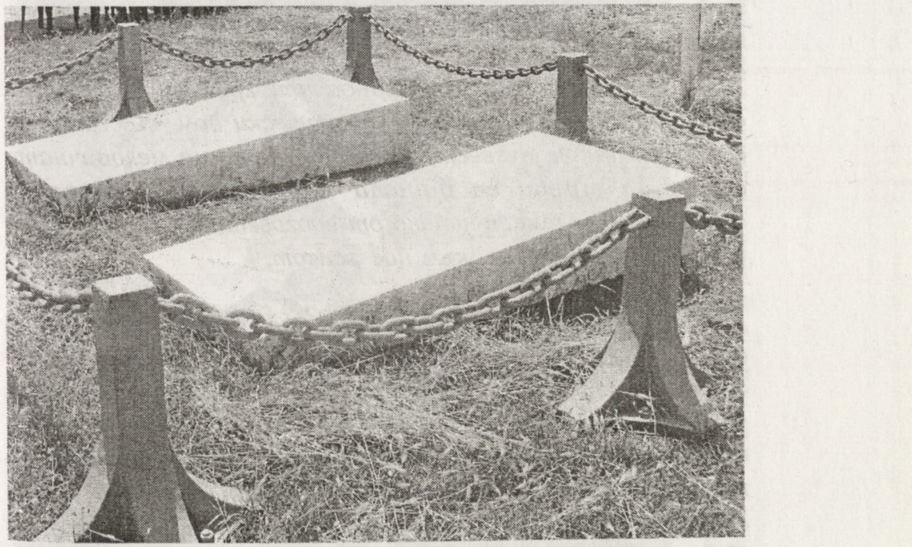

През 1978 г. по повод 100-годишнината от Освобождението се взема решение да се пренесат тленните останки на останалите двама прапоршчици в каменни саркофази на хълма “Калето”. Реализирането на тази идея отнема няколко години, след което се утвърждава и днешната традиция при тържествата в чест на Освобождението, да се поднасят венци на „Вестителя” и на паметните плочи на двамата прапоршчици.

◆

Полина Якимова -
Библиотека при читалище “Развитие - 1869” - гр. Враца

Националноосвободителните борби и освобождението на Враца на страниците на в. „Читалищно дело”

„...И тук, един от тръбачите гренадири, изкачили се на “Калето”- сегашния Туристически дом, възседнал на своя гиздав кон, възвестява чрез звуците на мелодичната си бойна тръба свободата на врачанци и повиква българското племе, считано от враговете му за погребано и заличено от света, към нов живот.

...

Начело на своя щаб, горд и величествен се движеше по врачанските улици началникът на гвардейската дивизия-генерал Леонов, а натълпените край стоборите, уморени, загрижени и изплашени граждани, с широко отворени очи и затаен дъх, невервайки още на това що става, чувствуваха освежителния дух, като събран нектар от цветята, билките и тревите на приказните долини и дивни родни планини. И явно, до сълзи на очи, и с трепет в душата, по бледите им устни се очертаваше тиха усмивка на незнайна надежда.

Заловени били огромни продоволствени запаси, галети, ечемик, 1000 запрегнати коли, които обслужвали пътя Видин-Орхание, и това всичко срещу 7 ранени конно-гренадири.

Още същия ден генералът взима мерки за овладяване Врачанския край, като 1-ви дивизион от лейбдрагуните се отправя към с. Драманци и Люти дол.

В следващите дни Враца със своята околност остава за русите като център, от който се изпращат отреди за нападението на Орхание, за освобождението

100 ГОДИНИ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО
1877 1977
ВРАЦА 3000
9.XI.77

Враца - Паметникът “Вестител на свободата”. Картичка, с юбилеен печат: “1877-1977 - 100 години от освобождението на Враца” *на силно заетите Берковица и Орехово, Кутловица (Фердинанд) и Белоградчик.*

И целото Врачанско поле, находящо се североизточно от нея, та дори до Искъра малко разорено от военните действия, послужи като източник на голямо количество провизии, фураж и превозни средства.

Така е била заета от русите Враца, така градът е бил освободен.

А "Калето", баирът с Туристическата хижа, с кацналия на него силует на напетия тръбач с гиздавия кон, се издига над града за вечен възторжен спомен на дивните величави подвизи на нашите освободители; издига се за да бъде виждан и разбиран от ония, които мислят и се борят с всички свои сили за щастливи бъднини на своя народ; издига се, както и много други безмълвни могъщи балкани, с чудно благоуханни кътчета и орлови скали, за да бъде свидетел на величавите дела, културния напредък и славните подвизи на българското племе.

Из „Освобождението на Враца" – В. Вариклечков

Библиография:

Ангелов, Иван. Враца и Врачани пред олтаря на отечеството // *Чит. дело*, VI, № 3, 1 дек. 1935, с. 2.

Продължава в : бр. 5, 15 дек. 1935; бр. 6, 15 ян. 1936; бр 7, 1 февр. 1936; № 9, 1 март 1936; бр. 10, 15 март 1936.

Ангелов, Иван. Град Враца 1877-1927 // *Чит. дело*, II, № 9-10, 10 ноем. 1927, с. 1-2 (юбилеен брой).

Ангелов, Иван. Културните ценности в нашата история // *Чит. дело*, IX, № 2,15 ян. 1939, с.1.

Ангелов, Иван. Легандата на Радан войвода // *Чит. дело*, X, № 12, 5 септ. 1940, с.1.

Ангелов, Иван. Освобождението на Враца // *Чит. дело*, VI, № 1, 1 ноем. 1935, с. 2.

Анков, Мито. Из размирните години на Враца 1872-1878 (Левски във Враца) // *Чит. дело*, XIII, № 6, 15 март 1943, с.1-2.

Продължава в : бр. 7, 1 апр. 1943; бр. 8, 15 апр. 1943; бр. 10, 15 май 1943.

Бобошевски, Вл. Враца в древността // *Чит. дело*, VII, № 23, 1 ноем. 1937, с.1-2.

Бобошевски, Вл. Враца днес // *Чит. дело*, II, № 9-10, 10 ноем. 1927, с. 8-12.

Бобошевски, Вл. Седми септемврий 1916, Враца и Добрич се сродиха // *Чит. дело*, X, № 12, 5 септ. 1940, с.1.

Вариклечков, В. Освобождението на Враца // *Чит. дело*, II, № 9-10, 10 ноем. 1927, с. 3-5, портр.

Васил Левски във Враца. // *Чит. дело*, VI, № 2, 15 ноем. 1935, с.2.

Град Враца като административен, стопански, културен и стратегически център в Северозападна България. // *Чит. дело*, VI, № 14, 15 май 1936, с.1-3.

Долграмаджиев, П. Паметник бюст на Христо Ботев // *Чит. дело*, VI, № 7, 1 февр. 1936, с.2.

Иванов, И. Врачанско предание за цар Шишман // *Чит. дело*, VII, № 2, 15 дек. 1936, с. 1.

Иванчев, Юрд[ан]. Васил Кънчов и читалището // *Чит. дело*, IV, № 20, 22 апр. 1932, с.1.

Първанов, Първан Т. Врачанският Балкан в картини // *Чит. дело*, VI, № 21, 1 септ. 1936, с.3.

Продължава в бр. 22, 15 септ. 1936, с.1-2.

Първанов, Първан Т. Враца след Освобождението // *Чит. дело*, II, № 9-10, 10 ноем. 1927, с. 5-8.

Първанов, Първан Т. Град Враца // *Чит. дело*, X, № 13, 15 септ. 1940, с.1-2.

Първанов, Първан Т. Един спомен от 25-годишнината на Левски // *Чит. дело*, III, № 5, 28 май 1928, с. 4-5

Първанов, Първан Т. За величието на Христо Ботев // *Чит. дело*, VI, № 2, 15 ноем. 1935, с.1.

Първанов, Първан Т. Пример за подражание – Мито Тонов Мавродийски // *Чит. дело*, II, № 2-3, 1 апр. 1927, с.10-11.

Първанов, Първан Т. Паметници по светъл път // *Чит. дело*, VI, № 7, 1 февр. 1936, с.1.

Първанов, Първан Т. Първият вестител на свободата във Враца // *Чит. дело*, II, № 2-3, 1 апр. 1927, с.6-7.

Първанов, Първан Т. Спомен за 25- годишнината от смъртта на Левски // *Чит. дело*, VI, № 8, 15 февр. 1936, с.1.

Савов, Ил. Юнашки глави – къде са закопани главите, които аскера е донесъл във Враца на Ботевите другари, паднали в последното сражение // *Чит. дело*, VI, № 15, 1 юни 1936, с.1-2.

Симеонов, П. Христо Ботйов // *Чит. дело*, VIII, № 12, 1 юни 1938, с. 2.

Поборници и опълченци от Враца - 1901 г.

Славейков, Иван. Из нашето минало – Вр. 28 окт. 1874 // *Чит. дело*, V, № 3, 15 ноем. 1932, с.3.

Продължава в : бр. 4, 1 дек. 1932; бр. 5, 15 дек. 1932.

Цветанов, А. Бележити врачанци и дейци във Враца // *Чит. дело*, II, № 9-10, 10 ноем. 1927, с.12-15.

Цветанов, А. Нашите народни будители // *Чит. дело*, V, № 2, 25 окт. 1932, с.1.

Цеков, Ст. Дарителите на Враца // *Чит. дело*, VI, № 20, 15 авг. 1936, с. 1-2.

Цеков, Ст. Материяли за историята [на Враца] // *Чит. дело*, VI, № 22, 15 септ. 1936, с. 3.

Костадина Митова
Читалище „Пробуда” – с. Върбешница

Хората от Върбешница в борбата против турското владичество

Село Върбешница е разположено в южния склон на бърдо „Веслец”. Землището му е изградено от варовик - има наличие на огромни залежи от бял камък, което дава основния поминък на населението. В землището му има множество извори и стубли, обрасли с върбалак – от тук произлиза и името на селото. По време на кърджалийските размирици един овчар от Георемезете следвал стадото си по реката и намерил извора в „Дедов дол”, разчистил го и го направил кладенец. Така селото се преместило на днешното си място, а този извор не е пресъхнал и до днес.

Селото под турска власт

След завладяването на Северна България от турците Враца става център на вилает и обхваща 64 селища. В първия зиамет Враца включвала града и 13 села. Вторият обхващал 9 села и негов заим бил Махмуд Челеби - най-голямото село е Върбешница, за което се сочи, че е „лично владение на заима”. Имало е 36 домакинства, 3 вдовици и над 22 жители. Плащало на заима 3722 акчета. Интересно е, че където се е намирал този заим и до сега местноста се нарича ”Челебийското”. Неразривно свързано с борбата ни против поробителите е и изчезналото село „Слатина” - то е напълно унищожено от турците. Разрушен е и манастирът, намиращ се в това село, но те напомнят и до днес на хората със звучните имена на местностите „Слатината” и „Манастира”. Нашето село е споменато в османотурските документи като село, в което някои от жителите му имат статут на войнуци. Те имали войнишки задължения: да служат на смени по няколко месеца в султанските обори, да се грижат за животните, а по време на война да служат във военнопомощните отряди. В селото ни воинук е бил Влаьо, син на Кайчо, а негови ямаци са били с. Цаконица и с. Радовене. Друг воинук е Драгю, син на Братулин. Неговият род е бил заможен и имали чифлик и воденица – караджейка в местността „Братуюовата воденица”, която и до днес върбешчани наричат така.

Тежък бил животът на върбешчани, защото те работели без пари в двата чифлика – на Кара Сюлеиман и на Мустафа Ахмедов. Малкото зърно, което оставало, хората си мелели в трите караджейки – Дамяновата, Братуюовата и Неновата – местностите и до днес се наричат така. Бедните хора отглеждали добитъка на чорбаджиите и черкезите – те били на соват в местностите: Кюповската, Молловската, Бъдънската, Горановската кошари.

Черкезки заселвания

Османската управа приела и заселила в селото голям брой черкези. На тях е дадена най-плодородната земя, а самата местност се наричала „Черкезкото” – която и до днес носи това име. Хората ни са били задължени да им дават без пари – добитък, земя, инвентар и дори да им обработват земята и да им строят къщи. Черкезите грабели и тероризирали населението. След Освобождението те избягали до един, а набраната ненавист се изразила в събарянето на къщите и джамията им до основи и то само за една нощ.

Националноосвободителни борби

По време на националноосвободителните борби във Върбешница бил основан таен революционен комитет. В него влизали Тона Мишев, Пенчо Марков, Кръстьо Мирков, Мирко Вълков, Томо Марчев и ЛишкоЕрински. На едно от заседанията присъствал и Тодор Балабанов от Враца. През януари 1876 г. върбешкият революционен комитет бил посетен от Мито Анков от Враца, който информирал членовете му за започващото Априлско въстание. На 19 май1976 г., когато Ботев тръгва за Врачанския балкан, върбешчани заедно с долнокременчани трябвало да подкрепят четата му, но многото черкези и башибозуци осуетили присъединяването им. Пътят им минавал покрай върбешката мера и Косталево.

Краят на пет вековното турско робство и за върбешчани дошъл по време на Руско-турската освободителна война през 1878 г.

Иван Митев

„Московците” дойдоха в Пудрия

Споменът на дядо Станчо

От незапомнено време селото е било турска община (наия) на четирите села от Ботунския край – Пудрия, Краводер, Главаци и Дупляк (Ботуня). Последният бей бил Ахмед бег Лазов от Враца. Сравнително добре се е държал с робите, но все пак е имал много земя и няколко воденици, които стопанисвал с безплатен наемен труд (ангария). И макар да обещавал да даде безплатен „заифет” на селото, когато дойдат русите, една нощ тайно избягал. В това бягство селяните виждали вече и краят на робството. Местният поп-бунтовник Никола Живков, заподозрян като участник във Врачанското съзаклятие през април 1876 година, бил озаптен в кулата на Мутиш бей от Криводолската махала, но успял да избяга. И когато „московците” освободили Враца, по негово предложение и решение на старейшинския съвет, била изпратена тричленна делегация да доведат, макар и за час-два, малка войскова част от войските на генерал Леонов… Денят бил събота. Поп Никола приканил старите на черква като на празник. Младите булки останали край огнището бели погачи да месят и тлъсти гозби да готвят, а момите – цветя за венци и китки да сбират – богато да посрещнат „братушките”.

Посрещането на десетината конни солдати станало на малкия селски мегдан пред кръчмата на Митър Хаджията. Погачата със сол била поднесена на командира от най-личната мома Янка, сестра на Петко Конов. Даскал Петко Попов приветствал както можал гостите и направил богата трапеза. Всяка жена бързала да поднесе гювечи с печени пилета и варени пуйки. Мъжете – плъоски с ракия и бъклици с вино. Командирът приветствал от своя страна домакините, казал кратки думи за великодушието на руския цар-освободил и се извинил, че не могат повече да гостуват, трябвало да „гонят турчата”. „От днес вие сте свободни, изберете си ваши управници и живейте по ваши закони” – превел думите му даскал Петко. Накрая гайдарят Гюро надул гайдата и се залюляло пъстро хоро…

С пълни торби и цветя били изпратени докрай селото по пътя за Главаци… Още същият час хората направили първия си избор. След кратки разисквания решили: за кмет бил избран Митър Хаджията – като умен и строг човек, за писар – даскал Петко.

До вечерта кулата на бея била разрушена до основи.

За тая паметна дата аз неведнъж слушах разказа-спомен на дядо Станчо, запомнил го от своя дядо, участник в това събитие, живял с възторга от него до смъртта си през 1937 година.

Представя Димитрина Ангелова -
читалище „Просвета 1927” с. Пудрия

Когато русите минали през Баурене и Ракево

„За първи път един ескадрон руска кавалерия е дошла в Ракево на Архангеловден - 8 ноември 1877 г. Дошли откъм Враца и са заминали за Видин."

Из „Кратка историческа справка", събирана от комитета за честване 1000 г. от Царството на Симеон Велики – 1929 г.

(ТДА - Враца. Фонд 1к, оп 1, а.е. 597)

Сладкодумците

Дедо ми е говорил много пъти негови спомени за турците...

Когато (селяните – б. м.) берат царевица копали яма на двора – тогава му викаа „гумно" – дето вършат с конете... И изкопат една яма, слагат жито - така са правили и с царевицата (крият ги – б. м.) - и отгоре се вижда малко и като дойде турчина казва: „Колко деца имаш?" – „Толко и толко." – „Е, па с това ше моеш ли да изранищ децата?" А другото е у трапа – нали разбираш. Проявявали са хитрост нашите хора – и с житото, и с царевицата...

След това, спомням си, ми е казвал, че чичо му е бил терзия и му сьшил много опанджаци. И турците кога са бегали е бил с овцете в ливадите и са му земали опанджачето...

И най-вече така говореше за идването на руските войски, там са отседнали в центъра на селото – доле има една падина в Баурене. „И като свирне тръбата, ние зимаме паарчетата – нали знаеш „паарчета" дръвено такова (паница) – ние зимаме паарчетата и те кат са нахранат войниците, к'во артиса ни сипват каша." Руснаците са готвели много каша. Той това ми казваше тогава: „Руснаците ни научия да готвиме каша." И от там стареца много обичаше руснаците. Те му викаа дедо Иван Войнишки – русофила.

А баба казваше: „Турците като бегат - идват отдолу, от Дунава и се изтеглят към Петрохан – тия са ги крили с майките и бащите им (цялото село се е крило) – тук е било гора непристъпна некоги – сичко там е бегало, там се е крило.

А тука е имало – те тука на Сашо Цонов деда му.... Той е бил много пъргав човек, много богат – това тук кат съм дошъл (в Ракево) съм научил – и като дошли руснаците, са отседнали тука у Селището – „Високио брег" дек му казват – ливади са били. И той е ходел при тех – много хубаво е ездел кон и са му предложили да тръгне с тех, обаче той е отказал. И след като Руснаците заминали за Петрохан, тия, турците са били скрити тук, до непроходимите гори близо до селото и тоа човек така е измъчван -на мръвки са го резали и са го качили на верига над огъня... Стефан Чорбаджията – Стефан Цонов и е убит от тех (турците – б. м.). Защото по цял ден е бил при тех (при руснаците – б. м.) – на лагера, тука у ливадите. Имал и синове, и внуци... Стефан Чорбаджията – бил е много богат, турците преди не са смеяли да имат разправии с него... Обаче тия след това са го следили – докат са били тука руснаците, секи ден е бил при тех и тия са му предложили да тръгне с тех, обаче той отказал... После го качат турците тука на веригата... Зверски... Турския конак е бил тука зад Цоновци...

Найден Цеков Иванов, роден на 24 юни 1931 година в село Баурене, Врачанско. Отрасъл в родното си село. След казармата започва работа в съседното село Ракево като фелдшер, тук се оженил и построил дом, тук останал да живее.

17 юли 2008 г., село Ракево, Врачанско.

Записала Калина Тодорова

Хора са, родени са от майки…

На 26 април 1877 г. се подписва Руско-румънската конвенция за преминаването на руската армия през територията на Румъния. Румънският парламент гласува на 9 май 1877 г. декларация, с която прокламира независимостта на Румъния и обявява война на Турция. През август 1877 г. румънската армия преминава р. Дунав и се насочва към Плевен, където рамо до рамо с руските полкове участва при третата атака на града. В четирите последователни атаки на Гривица младата румънска армия получава своето бойно кръщение и покрива знамената си със слава. След боевете при Плевен румънската армия настъпва на запад, превзема Оряхово, атакува укрепените пунктове при с. Смърдан и с. Иново и преминава към обсадата на Видин.

Град Оряхово е освободен на 21 ноември 1877 г. след тридневни боеве на руски и румънски войски, командвани от руския полковник Мейендорф, румънския полковник Слъничану, подпомогнати от войниците на майор Мурджеску, който се прехвърля с румънски части на българския бряг и удря турците в тил. За битката, станала при Камен мост - между селата Сараево, Хърлец и Букьовци (Мизия), за човещината и милосърдието на селяните от този край, трогателно предание ни разказва краеведката на село Хърлец, дългогодишната учителка и неуморна събирачка и пазителка на народното творчество от този край, осемдесет годишната сладкодумка Виолета Гергова.

…Точно под Марков баир е бил боят, страшният бой. От спирка Сараево малко по-към Дунава… Там има един камък сега (паметна плоча)… След като минал боят, войските заминали и всичко утихнало… Тогава се събрали селяните от Букьовци, от Гложене, от Хърлец – тия села са били най-близо – и видели… убитите. Виждали кои са руски, румънски, кои са турски (убити войници). Руските, румънските погребали, всички са погребали… И жените се събрали, оплаквали ги жените, оплаквали ги… Миели лицата им с вода от Скът, от Огоста и ги нареждали в

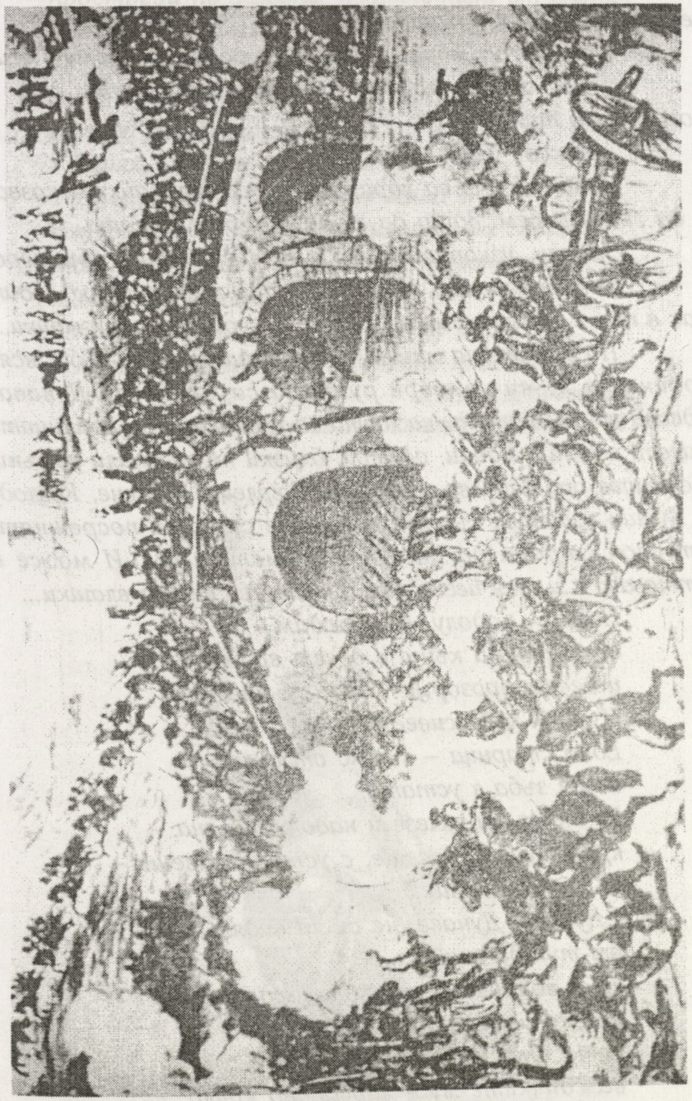

Боят при Оряхово. Съвремена гравюра

общия гроб... Всеки бил измит с чиста водица от реките... И ги оплаквали жените, така, както майките оплакват децата си... И ги погребвали...

Тогава дедо Георги – този, на дедо Очо брат му – казал:

- Ей, хора, погребахме християните, дай да погребем и тия...

- Какво? Тия?

- Айде бе, че са хора, родени са от майки – казва – а да ги погребем. Защо да ги разнасят кучетата...

Земали, изкопали трап и ги погребали в общи гроб.

Ето, българите, въпреки че са ги мъчили толко години, пак в тях е имало милост: „Хора са, родени са от майки...“

По думите на майка ми, на баща ми, до 1926 г. всяка година на 21-ви ноември румънци са минавали Дунава и идвали на мястото тука (дето са гробовете на войниците), палели свещи... майки, сестри, близки на загинали румънци. Селяните от Сараево, Букьовци, Хърлец, Гложене, Козлодуй и Бутан излизали със свещениците си да ги посрещнат и от своя страна да почетат паметта им. И може би оттогава е и тая песен тука, която се пее на влашки...

Надолу, надолу, аз виждам
една голяма къща с девет врати
и девет прозорци – към слънцето.
И в нея кой живее? –
Една старица – с пояс от вълна
и два зъба в устата.
Тя от къщи излезе и надолу тръгна –
край Дунав вървеше, с устни мълвеше –
за сина питаше:
- Дунаве, Дунаве, не си ли видял
от тук да минава
едно войниче – високо, веждато,
високо и стройно –
като през пръстен минало,
веждичките му – гарваново крило,
мустачките му като ечемичен клас,
лицето му – млечен каймак (млечна пяна),

очичките му – горски къпини –
прострени по земята, недокоснати от вятър,
прострени на хладнина, недокоснати от слънце.
Това е моят син – Дин и Костадин –
зелен листец от лале.
Дунава й отговаря:
- Видях, майчице, твойто войниче –
от къщи излезе, оттатък мина
с турци да се бие, християните да спасява.
Майчице, той се е венчал за царкинята –
там, в преддверието на рая.
Слънцето и луната венчило му държаха,
а музиканти му бяха полските птички.

с. Хърлец, Врачанско.

Зап. Калина Тодорова от Виолета Гергова, р. 1926 г.

Раховско хоро

Лист зелен, едно лале…
По върха на Рахово
много рамене на воини
гонят ордите разбити.
Скрити горе в крепостта
стрелят турци непрестанно.
Лист зелен и детелина…
„Излез, турчино, напред,
излез, турчино, пред мене.
Не воювай скрит, излез
от окопа, ако смееш -
ще те бия да ме помниш.”
Лист зелен от спанак…
Пред конака в Рахово
седнал е паша замислен
и събира свой съвет.
„Дръж се здраво ти, ага,
да си не затриеш чалмата,
че от Плевен седем хиляди
тръгнали безстрашни войни
и към Рахово вървят
с герб румънски на чело.
Хайде, турчино, сега
да те видя как воюваш?”
Турците от крепостта
в отговор започват често
с три оръдия да стрелят
под команда на пашата.
„Скрий се, кир Хасане,
ти вземаш пътя на Османа…”
През огън румънски войни
следват пътя неотклонно –
не ги спират нито бомби,
ни куршуми пред окопите.
„Чакай, поганецо, ти
не се скривай от очите ми!”
Турци не одържат вече
и към Видин бягат скоро
с три оръдия и кой що грабне…
„Турчино, да се преброим –
ще те тръшна кат мешок.”
Меришеску със своите войни
пътя им прегражда бързо
и ги удря здраво, тъй че
да не могат да избягат.
„Ха сега де, Мустафа,
как се чустваш без чалма?”
Турци изостават Рахово,
а румънци влизат в него –
горе в крепостта на Рахово
вдигат гордо свойто знаме.
„Хайде, хопа, иха – ха, -
тропат войниците сред Рахово. –
Нека днес играем хоро,
победили ний неверниците
и да поиграем така,
както се играе в Рахово!
Нека го извием кръшно -
хайде, хопа, иха – ха!”

Румънската народна песен „Раховско хоро”, записана през 1885 г. и включена в сборника „Лъвчетата” е публикувана в превод на български от историка Иван Райкински.

(Райкински, Иван. Румънска народна песен за освобождението на Оряхово // Отеч. зов, N 7, 24 ян.1978, с. 8.)

Весела Пелова - ТДА - гр. Враца

Сведения за опълченците от Врачанско в личния архив на Богдан Николов

„Между върховните и най-свети длъжности на един народ е да почита спомена за своите заслужили синове. Историята може да ни научи, че онези народи, които са изпълнявали достойно и съзидателно тази душевъзхитителна длъжност, броиле са в средата си най-много знаменити мъжие и най-храбри борци и напредъкът към едно по-честито бъдеще никога не ги е оставял... За да живее един народ свободен, честен и независим живот, за да може да върви по пътя успешно за своето развитие, той трябва да има свое самолюбие, той трябва да има своя национална гордост, той трябва да следва примера на своите Велики родолюбци. А Велики родолюбци се раждат и живеят само там, гдето родолюбието се цени и почита."

Из слово на опълченеца Христо Стефанов
за загиналите герои от Освобождението.
(ТДА - Враца, Ф.1314, оп. 1, а.е. 149, л. 15)

Почитта към делото на опълченците изисква проучване и познаване на житейския им и боен път. Най-задълбочен систематичен опит за събиране и изследване на данните за живота на опълченците от Врачанския край прави историкът Богдан Николов. На този въпрос той посвещава своите усилия в продължение на десетилетия. В своя личен архив събира това, което е успял да издири по всички възможни посоки. При личните си обиколки по родните места на опълченците той издирва сведения от техните близки, роднини, наследници и съселяни. Записва грижливо всеки детайл, спомен или следа, която може да бъде полезна при проследяване различни моменти от живота на тези наистина твърде скромни хора.

В общините издирва смъртните им актове, както и запазените църковни регистри по места, откъдето уточнява биографичните данни. От наследниците и близките събира писмени спомени за тях. Записва и сведения за родовете им, прякорите, имената на родствениците им в различни селища, опитвайки се да проследи колкото е възможно по-точно и детайлно техния живот и дейност. В продължение на години проучва архивните материали във Военно-историческия архив и Централния музей на народната армия, където открива удостоверения и свидетелства за тяхната служба в редовете на опълчението, участието им в боевете и получените награди. Друг важен източник на информация са пенсионните дела на опълченците за отпускане на поборнически пенсии. Там се съдържат ценни сведения за живота им след Освобождението.

Ценен източник на информация за опълчението и дейците му във Врачанския край са и запазените спомени на съвременниците, каквито са спомените на Мито Анков за размирните години. В хода на своите проучвания Богдан Николов събира и уточнява данните за революционното минало на опълченците и участието им в национално-освободителните борби, четите и комитетите още преди избухването на Руско-турската война и сформирането на опълчението. Пътува лично по местата на боевете и сраженията, за да уточни и събере данните и сведенията за участието им.

Благодарение на дългогодишните усилия, събирателската дейност и систематичен труд, Богдан Николов успява да събере всички налични данни за опълченци от Врачанския край, при множеството трудности, които съпътстват този процес. На първо място затруднения създават противоречията между самите официални документи, събрани във Военноисторическия архив и поборническите дела за отпускане на пенсии. Там са налице сериозни разминавания в датите на постъпване и уволнение от опълченските дружини. В смъртните актове, издадени от общините има противоречиви данни за годините на раждане и смърт. Не по-малко противоречия съдържат и спомените на близки и роднини, които той грижливо събира и анализира, за да успее да изясни поне в общи линии живота и дейността им. Като се започне още от имената, записвани в различни форми, съкращения, прякори или фамилни родови наименования, както и нерядко посочване на различни данни за родните места, се добива пълна представа за огромните трудности, с които се сблъсква Богдан Николов като изследовател на опълчението във Врачанския край. Въпреки това, благодарение на своята упоритост и настоятелност той поддържа кореспонденция с близки на опълченците, за да уточни неяснотите, събира снимки, удостоверения от официалните институции и всичко, което може да допринесе за максимално възможно уточняване на детайлите и противоречията. Той пише очерци за много от героите на Врачанското опълчение, съставя списъци и с това оставя един неоценим труд за популяризирането им сред бъдещите поколения, който предава за съхранение в Държавен архив Враца. Сред най-интересните събрани от него материали, са спомените на наследниците на някои от опълченците за тяхното участие в освободителната борба. Резултатите от своята събирателска дейност той обобщава на няколко етапа. През 1964 г. пише статия за опълченците от Врачанско, в която изброява над 50 души, за които тогава е събрал сведения. Проучвателската му дейност обаче продължава години след това. Във фонда му са запазени ръкописни списъци, които изготвя в хода на работата си по събиране на данните - в последния запазен списък са изброени имената на 103-ма опълченци от Врачанско.

Богдан Николов установява, че опълченците, родом от нашия окръг са заминали за Русия от три места: едни от тях са били през 1876 г. доброволци в Сръбско-турската война, други са били емигранти в Румъния, а трети идват направо от родните си места, където са били членове на местните революционни комитети. Голям брой опълченци преди това са участвали в четите на Панайот Хитов, Христо Ботев и доброволческия отряд на ген. Черняев.

Мнозинството от тях участват във всички боеве с турците от началото до края на Освободителната война. Част

от тях се сражават на Шипка. Всички са наградени с ордени и медали за бойни заслуги и проявен героизъм.

Останалите живи опълченци след Освобождението се включват дейно в обществено-политическия живот на младата ни държава. Много от тях се преселват да живеят на други места, поради оземляването им от държавата, други заемат отговорни постове, като се опитват да бъдат полезни на обществото. За всички тях, обаче, е характерна една пословична скромност, поради която- както показват изследванията на историка, те завършват житейския си път в лишения и несгоди.

Богдан Николов

Опълченци-герои

Българското опълчение по времето на Освободителната Руско-турска война от 1877-1878 г. е едно наистина необикновено явление. Тогава нашият народ не е имал своя държава и своя администрация, нито армия и военни окръжия. Въпреки това хиляди българи-доброволци, подтикнати от желание за освобождението на отечеството си, се стичат от разни места под свещеното Самарско знаме. Те участват в боевете за свободата на своя народ и мнозина дават живота си в епичните сражения при Стара Загора, Шипка и Шейново.

Днешният Врачански окръг е дал повече от сто опълченци. Това са все храбри мъже с интересна революционна биография, с високо патриотично съзнание и кристално чисти души. В техните редици ще видим да се сражават рамо до рамо баща и син – Цено Кърлов и баща му Кърло Тончев от село Моравица, Иван Илиев и чичо му Илия Иванов от с. Оходен, двамата братя Коста и Иван Д. Бошнакови и братовчеда им Иванчо Цв. Севастин от Враца, а също така и тримата братя Андрови от Краводер. Тук искам да разкажа нещо за тях, тъй като те са единствен случай в българското опълчение.

Те са родени в село Краводер. Били са петима братя: Тодор, Петко, Косто, Божин и Иван Андрови. Тежък е бил животът им в Креводер тогава. Най-хубавата земя своели турските големци. Българите работели ангария. Гладували за да платят многобройните данъци. И от турското зло тримата по-големи братя: Тодор, Петко и Косто Андрови напускат бащино огнище и емигрират в Румъния. Петко заминал в къщи четири неврьстни деца, а Тодор – една измъчена от плач жена, на която новородените деца умирали от мизерия. Двамата работят в Румъния като градинари, а Коста става файтонджия на един чокоин. Тук те се опознават с българската революционна емиграция и заработват за освобождението на своето изтерзано отечество. Когато през пролетта на 1877 г. се обявява Освободителната война тримата братя се записват опълченци. Тодор и Косто постъпили в Пета опълченска дружина. Те участвали във всички походи и сражения срещу турците. След освобождението на България от турско иго (3 март 1878 г.) те останали известно време в редовете на опълчението – ядрото на бъдещата българска армия, след което на 22 юни 1878 г. се уволнили по собствено желание. Върнали се двамата в Креводер, но брат им Петко не се бил завърнал. Той постъпил едновременно с тях в Десета опълченска дружина, сетне бил прехвърлен в XII-та дружина, неизвестно къде и как бил тежко ранен и умрял от раните си. Тодор и Косто заварили в къщи печална картина: Цвета, жената на загиналия Петко, била наскоро починала. Четирите кръгли сирачета на брат им били раздадени като храненичета. Навсякъде царувала нищета и мизерия. Колко скъпо се купува свободата на един народ. Тодор и Косто получили от държавата по 60 декара земя в с. Брегаре. Взели със себе си и Петковите сирачета и се заселили в Брегаре. Тук без инвентар и добитък заработили земята, направили си къщи. От пресилване Тодор умира през 1886 г., като остава едногодишна дъщеря. Тогава Косто взема при себе си сираците на двамата си покойни братя и ги отхранва като свои. Той умира на 5 март 1933 г. в с. Брегаре на 80-годишна възраст.

Не по-малко интересен е и животът на опълченеца Трифон Каменов. Той е роден в 1853 г. в с.Три кладенци, Врачанско. Били са петима братя и една сестра. Родителите им скоро умират. От мизерия и болести, наскоро след тях умират и трима от братята.

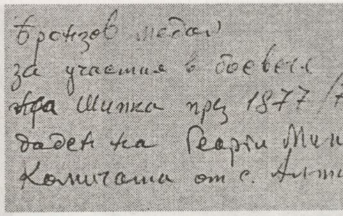

Бронзов медал
за участия в боевете
на Шипка през 1877/78 г.
даден на Георги Миков
Комитата от с. Алтими

Георги Миков - Комитата от с. Алтимир
Бронзов медал, даден му за участие в боевете на Шипка

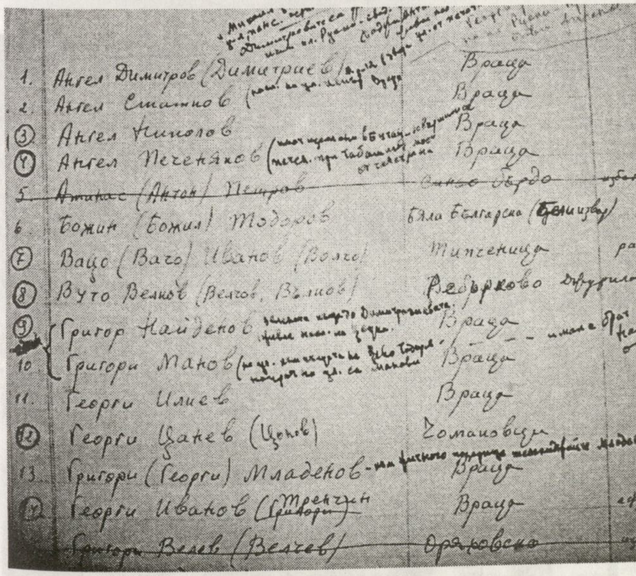

1. Ангел Димитров (Димитриев)	Враца	
2. Ангел Стамнов	Враца	
③ Ангел Николов	Враца	
④ Ангел Печенянов	Враца	
~~5. Атанас (Антон) Петров~~	~~Синьо бърдо~~	
6. Божин (Божил) Тодоров	Бяла Българско	
⑦ Вацо (Вачо) Иванов (Вълчо)	Типченица	ранен
⑧ Вуто Велков (Велчов, Вълков)	Ведърково	
⑨ Григор Найденов	Враца	
10. Григори Манов	Враца	
11. Георги Илиев	Враца	
⑫ Георги Цанев (Цонов)	Томановци	
13. Григори (Георги) Младенов	Враца	
⑭ Георги Иванов (~~Григори~~ Тренчин)	Враца	ефрейтор
~~Григори Велев (Велчев)~~	~~Оряховско~~	

Начална страница от последния поименен списък на опълченците от Врачанско, изготвен от Богдан Николов, съхраняван в ТДА - Враца (Факсимиле)

Опълченецът Тодорин Добрилов от гр. Враца

Опълченецът Христо Лазаров от град Оряхово

Опълченци от Враца - Иван Лилов Златарски, Тодорин Добрилов и Петър Стоянов

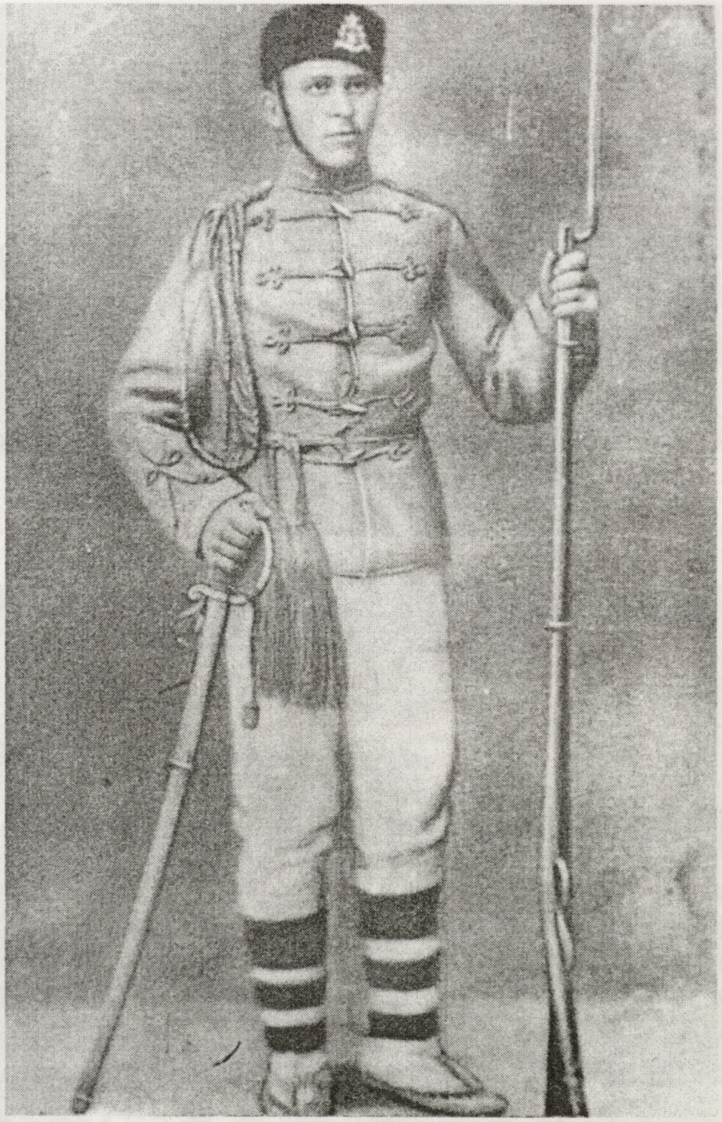

Опълченецът Йото Мильов Фандъшки от с. Алтимир, загинал в боевете за Стара Загора

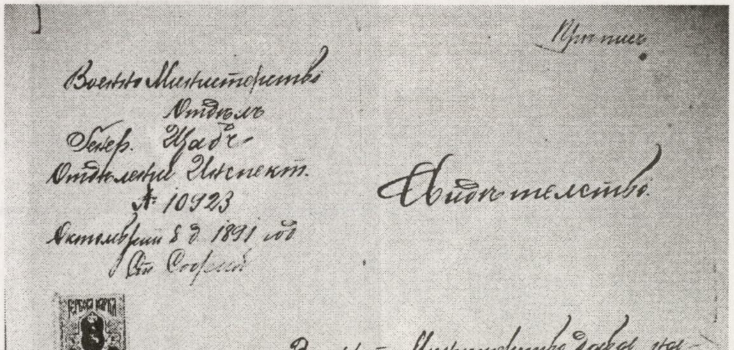

Препис

Военно Министерство
Отдѣлъ
Генер. Щабъ
Отдѣление Инспект.
№ 10923
Октомврий 8 д. 1891 год.
въ София

Свидетелство.

Военното Министерство дава настоящето на бившия поборникъ отъ 3ᵗᵃ дружина на Българското опълчение Трифонъ Каменовъ отъ г. Орѣхово, който си е изгубилъ служебнитѣ документи, въ достовѣрение на това, че споредъ имеющите се свѣдения въ Министерството [illegible] е състоялъ въ 3ᵗᵃ дружина на Българското Опълчение, участвувалъ въ сражението при Ески-Загра и има сребърна руска медаль.

(под.) И. д. Помощ. Началника на Генералний Щабъ отъ Генералний Щабъ Подполковникъ: Н. Ивановъ

(под.) И. д. Началникъ на Отдѣлението Майоръ: Ковачевъ

Вѣрно:

II Старший Подначалникъ при Пенсионното Управление: Г. [illegible]

Свидетелство на Трифон Каменов, издадено през 1891 г. от Военно министерство - "Поборник от 3-та дружина на Българското опълчение, участвал в сражението при Ески-Загра (Стара Загора) и има сребърен руски медал".

Опълченецът
Трифон Каменов
от с. Три Кладенци

Опълченецът Иван Петров от с. Лик

Опълченецът Косто Андров с жители на село Брегаре

Фотоси, приложени от Богдан Николов към събраните материали за опълченеца Христо Стефанов от Оряхово

Уплашили се двамата братя и сестрата и напускат Три кладенци. Тодор се заселва в с. Попица, а сестра им Гица се омъжва в гр. Бекет – Румъния. Четиринадесет годишен Трифон Каменов се установява в гр. Оряхово, където става шивашки чирак. Но тук този непокорен български син не стои мирен. На няколко пъти оряховски турци го предизвикват на бой и той им пука главите. Това го принуждава през 1871 г. да емигрира в Румъния, където заживява в средата на българските хъшове. В 1876 г. се обявява Сръбско-турската война и Трифон Каменов се записва и участва като доброволец в бригадата на ген. Черняев. След приключването на тази война той се връща отново в Румъния, а на следващата 1877 г. се записва в Българското опълчение. Трифон Каменов е в IV рота на III-та опълченска дружина. В боевете при гр. Стара Загора той е тежко ранен на няколко места. Изостава в безсъзнание в една горичка. В следващата контраатака турците го намират облян в кърви, пронизан от няколко куршума и с тежка контузия в главата. Прибират го в турската военна болница в гр. Одрин. Тук той се връща към живота, но разбира къде е попаднал. Поради това Трифон се преструва на глухоням. Когато освободителните войски завземат Одрин, те освобождават и него. На 5 юни 1878 г. е освободен от Българското опълчение, поради крайно изтощение на организма от раните и загуба на кръв. След Освобождението Трифон Каменов се заселва в с. Долни Луковит, но в гърдите му остава неизваден един от турските куршуми, получен при Стара Загора. Куршумът постепенно слиза до сърцето и на 31 ян.1917 г. Трифон Каменов внезапно умира.

(По разказ на сина му Петър Трифонов, род. 1899 г.)

ТДА – Враца, Ф 1314, оп. 1, а. е. 155.

Богдан Николов

Иван Илиев и Илия Иванов от Оходен

Илия Иванов Коларски е имал четирима братя: Никола, Илия, Тодор и Камен, който е бил учител по професия. Илия като млад получава прякора Кошутина – бил е пъргав като кошута. Иван е роден в Оходен, също във фамилията на Коларците. Бил е сирак и с майка си Найда и сестра си Тоша и

братята Никола и Петър работели на Рушидовия чифлик при Баница. Турчинът го набил и Иван през нощта го убил. Тогава намерил Илия и избягали в Румъния, където били свинари. Записват се опълченци. Като опълченец Илия Иванов Коларски участва в боя при Садово на 20 януари 1878 г. Неговият племенник Иван Илиев е зачислен към IV-та дружина IV рота от 1 май 1877 г. Участвал в отбраната на Шипка, където е и ранен. И двамата се завръщат в Оходен. Иван след Освобождението е бил кмет в Оходен и работил земеделие, като по-стар ходел и овчар. Оземлен е като опълченец в Джурилово, но продал земята. Починал е 1919 година. Илия умира на около 90-годишна възраст след 1923 г.

ТДА – Враца, Ф 1314, оп. 1. а. е. 150.

Богдан Николов

Най-скъпата жертва

Пролетта на 1877 година идва бавно и несигурно в предпланинското село Моравица. Сутрин грейне слънце, засмеят се поляните, а по пладне завали сняг на парцали и помрази цъфналите овошки. Хората ставали неспокойни. Селските знахарки предвещавали в поличби страхотии. Неспокоен бил и моравчанинът Кръстю Ценов Тончев. Макар и много пъргав, той е минал шейсетте години, съвсем бяла е косата му, бели са и висналите като къдели мустаци. Нито ден не се спирал в къщи – ходел до Враца, до Бяла Слатина при Иванчо Съйнов... Една вечер се върнал от далече и казал на единствения си син:

- Цветко, сине, стягай се да вървим през Дунава. Русите са обявили война на Турция... Ще спомогнем и ние с тебе както можем.

Тревога се вдигнала в цялата къща, в съседите. Притичали роднини, старейшини. Уговаряли го със сълзи на очи:

- Ако ти си решил да мреш, остави момчето. Цветко е млад, нека си поживее...

Дядо Кръстю гледал изплашените домашни, изумените роднини. Усмихнал се на своя спокоен син, който вече тъкмил новите си дрехи за път, па казал на всички:

- Голяма работа ще се роди. Свободата. Тя иска голяма жертва от всеки. Най-скъпата жертва. За нашия дом ще бъда аз и моят единствен син. Друго нямам какво да принеса.

През нощта баща и син заминали на север. Преплували Дунава с кратуни и след седмица път се озовали в Плоещ. В спомените си Мито Анков пише: „На 25 април 1877 година намерихме постъпили в опълчението дядо Кръстю Моравченина със сина си Цветко. Много ни радваше да гледаме как марширува между младите опълченци и дядо Кръстя, не по-млад от 60 години, заедно със сина си...”

От 30 април 1877 г. синът Цветко Кръстев Тончев е зачислен в пета рота на пета опълченска дружина. До края на Освободителната война той участвува във всички походи и сражения на тази героична дружина. През Сръбско-българската война от 1885 г. Цветко Кръстев Тончев е във Втора доброволческа поборническа дружина и се сражавал при Трън и Сливница (5-7 ноември 1885 г.).

Не е лек и бойният път на бащата. Дядо Кръстю е зачислен от 12 май 1877 г. в трета рота на десета пехотна опълченска дружина. На 20 август 1877 г. се сражава при Зелено дърво, от 24 декември 1877 г. до 2 януари 1878 г. с отряда на генерал Скобелев минава Балкана, сражава се на Шипка и Шейново. Неговата бойна характеристика от руското военно командване е кратка: „Поведения все время отличного...”

Войната свършила. На 3 март 1878 г. е подписан Сан-Стефанският мирен договор. На 19 август 1878 г. баща и син са демобилизирани. Раните им били вече заздравели, но всеки носил в тялото си по няколко неприятелски куршума за спомен. Получили и свидетелство № 162, че имат право да носят дадените им руски награди – светлобронзови медали.

Бащата Кръстю Ценов Тончев се заселва след Освобождението в с. Българска Бела (Бели извор), където доживява старините си, отдаден на земеделие и овощарство. Синът Цветко Кръстев Тончев живее малко време в гр. Враца, а към края на живота си в с. Лиляче, където се занимава с лозарство.

ТДА – Враца, Ф 1314, Оп. 1, а. е. 148.

Врачански опълченци – основатели на първата конница

За най-храбрите – Георгиевски кръстове...

„Не оставаше за нас друго, освен да отидем в Плоещ и да узнаем как стоят работите. Григор Найденов и аз оставихме пари на дедо Димитър да ни купи по един добър кон. На 28 април, ние петимата: Григор Найденов, Коста и Иванчо Бошнакови, Иванчо Цветков и аз тръгнахме с една каруца от Каракал... Вечерта стигнахме в гр. Слатина на р. Олта и там за пръв път в живота си видях руски войник, който караулеше на моста. От това разбрахме, че в града има руска войска.”

Из „Спомени на Мито Анков за размирните години – 1872-187”. БАН, София, 1936, с. 86.

Няколко дни по-късно петимата врачани се срещат с полковник Ринкевич, началник на щаба на опълчението и му заявяват, че искат, понеже разполагат със собствени коне, да бъдат приети като кавалеристи. Той споделил тяхното желание с генерал Столетов и то било прието. Но тъй като войната все още не била започната, а конете ги нямало, били записани в пехотата в VI дружина с командир майор Беляев – все пак трябвало да преминат известна военна подготовка и обучение. В Първа рота постъпили Мито Анков, Иван Цветков и Коста Бошнаков, а във Втора – Григор Найденов и Иван Бошнаков. Лагерът на опълченците бил разположен на около 4 км. от Плоещ, между две реки на една хубава поляна. На 6-ти май било осветено и Самарското знаме. „За приковаване на знамето на дървото бяха приготвени златно чукче и златни гвоздейчета. Пръв великият княз Николай Николаевич (главнокомандуващ руските войски, брат на Александър II) заби гвоздейче и след него синът му, великият княз Николай Николаевич – младши, после се поредиха генерал Столетов, Ринкевич, граф Толстой, Вяземски и други офицери. Едно гвоздейче заби и войводата дедо Цеко". Така с умиление Мито Анков описва този вълнуващ момент. А на 28-ми май лагера на опълченците посещава и император Александър, а два дни по-късно по букурещкия път опълченците се отправят към р. Дунав и когато след петнадесет дни се устройват на бивак край с. Богдан, недалеч от Зимнич, двамата врачани – Мито Анков и Григор Найденов се явяват в щаба на опълчението и искат да заминат за Каракал, за да вземат конете си. Издаден им е билет „пропускной" и на сутринта те поемат към недалечното селище. Вечерта са у дома на дядо Димитър Бошнаков. Добри хора им помагат, като разбират какво са намислили, да „стъкмят" конете с юзди, седла и други такъми и на сутринта потеглят, за да догонят колоните на Българското опълчение при Зимнич.

Бойният път на петимата врачани започва на 21 юни. Назначени са към Щаба на опълчението за ординарци, докато се създадат условия за сформиране на конница. Те са разузнавачи и куриери, снабдители и преводачи и изпълняват важни задачи. След кратък престой в Свищов на 25 юни опълчението напуска с. Батак и се отправя към с. Летница и Търново, а на следващия ден генерал Гурко, руската войска и опълченците са тържествено посрещнати в старата столица. „Опълчението мина през единствената права улица и през Баждарлъка се спре пред стария конак. По лицата на всички присъстващи сияеше голяма радост. Тук се извърши молебен."

От Търново опълченските дружини преминават Балкана, освобождават няколко селища и през Мъглиж се отправят към Казанлък. Тук, на 7 юли петимата врачани са произведени в унтерофицерски чин. Дадено е разрешение и за увеличаване броя на конниците – който опълченец желае, може да станне конник. Веднага се записали няколко: Никола Слепов, Петър Берковски от Лом, Димитър Попов от Брацигово и други. Така броят им нараства на двадесет. А когато опълчението се установява на бивак край Стара Загора, те са вече петдесет.

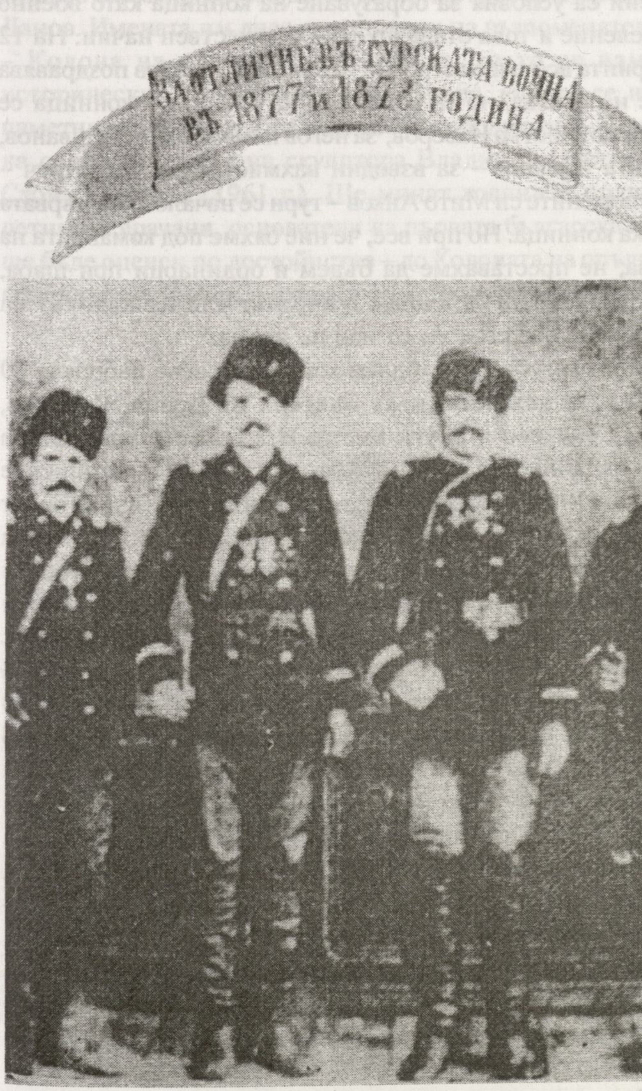
ЗА ОТЛИЧИЕ ВЪ ТУРСКАТА ВОЙНА
ВЪ 1877 и 1878 ГОДИНА

Основатели на българската конница,
врачанските опълченци - Мито Анков, Коста Бошнаков,
Иванчо Цветков и Григорий Найденов

Създадени са условия за образуване на конница като военно подразделение и това става по един тържествен начин. На 12 юли сутринта всички са строени – генерал Столетов поздравява бойците и обявява, че за командир на сотнята – конница се назначава ротмистър Наверов, за негов помощник – Поливанов, а петимата врачани – за взводни вахмистри! „С една реч – пише в спомените си Мито Анков – тури се началото на първата българска конница. Но при все, че ние бяхме под командата на Неверова, не преставахме да бъдем и ординарци при щаба, тъй че тръгнеше ли за някъде генералът или началникът на щаба, вземаха със себе си от нас по двама.”

През август 1877 година конницата вече наброява 80 опълченци. В нея постъпват българи от Враца, Габрово, Дряново, Севлиево и други места. И в боевете край Стара Загора и на Шипка тя записва светли страници в летописите на военната ни история. Бойци от конницата изпълняват куриерски дейности до Габрово и Търново, а по време на сражения разнасят боеприпаси, придружават като охрана обози с храни и ранени. За тях няма почивка. В пек и студ, в дъжд и кал кавалеристите безропотно изпълняват своите задължения. Командването на руските войски високо оценява тяхната саможертва и боеготовност. И за достойно изпълнен дълг по време на отбраната на височините и прохода край Шипка Мито Анков, Иван Цветков и Коста Бошнаков са отличени с Георгиевски кръст – IV степен. Няколко месеца по-късно, през февруари 1878 година, по време на престоя на опълченците в Котел, новият началник на щаба граф Келлер на тържествена церемония връчва ордени на Иванчо Цветков – Георгевски кръст – III степен, на Мито Анков – IV степен и на Коста Бошнаков – IV степен. В първи офицерски звания са произведени и юнкерите: Паница, Блъсков, Дуков, Узунов, Олимпи Панов и други. По-късно с Георгиевски кръст е отличен Григор Найденов.

В първата българска конница, освен първите петима врачани-основатели, по време на войната участват и Ангел Статков, Атанас Монов, Димитър Костов, Иван Бошнаков, Христо Басманджиев, Цветко Василев, Григор Манов и Янаки Данов. Имената им днес са изписани на възпоменателен знак – Колона на опълченците 1878 г., която се намира на историческия връх Калето край Враца, където се издига и паметникът, посветен на руските освободители – Вестителят на свободата, дело на скулптора Владимир Цветков и арх. Стойко Дончев (1961 г.). Ще минат години и подвигът на петимата врачани, основатели на първата българска конница, ще бъде оценен по достойнство – до Колоната на опълченците ще бъдат поставени и ликовете им. Дължим им почит!

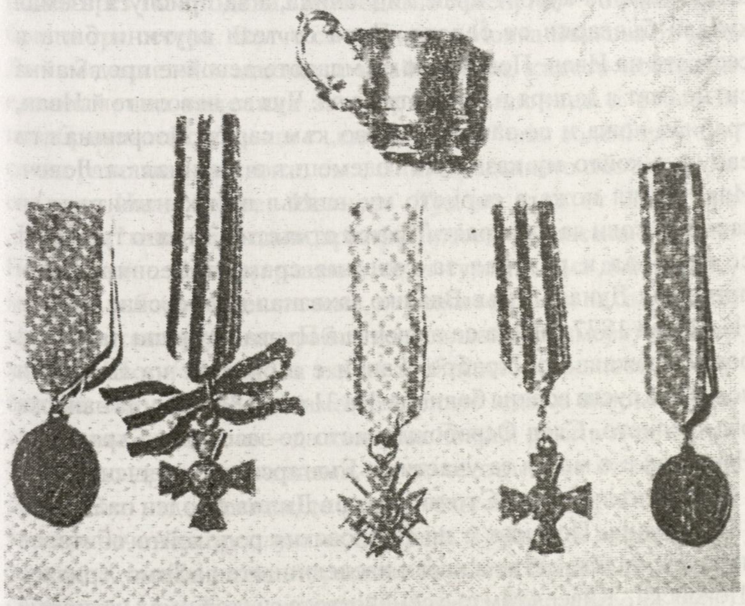

Наградите на Иванчо Цветков

◆

Пламен Гулев

Опълченците от Типченица

Типченица дава трима герои-опълченци от Освободителната война 1877 – 1878 година – Иван Тончев, Стоян Вълков Дилов и Вълчо Иванов Гайдарски.

Иван Тончев емигрирал в Румъния, където работил като дюлгерин. Напуснал родното си място и поробената си родина не от добро – както хиляди българи.

…В Типченица имало сарай на един турски големец от Ловеч. През горещото лято турчинът довеждал харема си от шест жени на курорт край Типченица, а за прислуга вземал хубави българки от селото. Една от тези слугини била и сестрата на Иван. Повайкало се младото девойче пред майка си, че беят я задиря и тя се страхува. Чул за неволите ѝ Иван, грабнал ножа и се запътил право към сарая. Посрещнал го евнухът, който му казал, че големецът е заминал за Ловеч. Иван забил ножа в сърцето му, влязъл при ханъмите и ги заставил голи да му играят. Така си отмъстил. Когато турчинът се прибрал и разбрал за големия срам, побеснял. Иван преминал Дунава и във Влашко захванал дюлгерския занаят. На 11 май 1877 година се включва в Първа дружина на Първа рота. Сражавал се храбро. Ранен е в боевете на Шипка и лекуван в руска военна болница. На 31 май 1878 година напуска опълчението. След Освобождението се заселва в Бъркачево. Награден е с медал за участие в Българското опълчение.

Опълченецът **Стоян Вълков Дилов** е роден на 20 юни 1826 година. Потомък е на Вълчовския род, който обитавал парцела, където сетне живели наследниците на Томо Христов Шокорски. Живеел там със семейството си (той имал четирима сина) и със сестра си Рада – типченска хубавица. Веднъж банда кърджалии, идващи откъм село Гурково, Орханийско завардили селото и го подложили на грабеж. При такива нападения кърджалиите често отвличали по някоя по-хубава мома. Първата жертва била Рада – сестрата на Стоян. Спуснал се той, притекли се на помощ и други близки мъже, та отъмнали Рада и побягнали двамата през „Градището”. След тази случка Стоян избягал във Влашко. Той постъпва на 21-ви май в Българското опълчение, вече 51 годишен. Зачислен е в Първа дружина – втора рота, преместен в четвърта рота на 12 юни. В боя при Стара Загора на 19 юли 1877 година е тежко ранен в главата и се лекува във военната болница на Габрово и Велико Търново до 22 октомври 1877 година. Освободен от Българското опълчение на 3 юни 1878 година. Със свидетелство № 510 от 10 декември 1880 година е награден от княза с медал за участие в боевете при Стара Загора. След Освобождението се заселил в село Дърманци.

Третият опълченец – **Вълчо Иванов Гайдарски** е роден през 1851 година в многодетно семейство – той има един брат и три сестри. Вълчо се оженил за Йонка Вълкова от село Лик. Заживели в махалата край реката, където построил еднокаменна воденица за царевица, пшеница и овес. За незабравимата си среща с „един аргатин” във воденицата посетне разказвал на своите съселяни. Преданието сме записали от дядо Иван Генчев Иванов: „Тук по пътя от Лик през „Пчелата” минаваше един „аргатин” и често кондисваше у Петко Богдановски. Той разправяше, че от турците има добри хора, които си работят дадената земя, не правят пакости на българите, но има и такива, които грабят, изнасилват и кашмерят нашите жени, майки и сестри. За тях не трябва да има милост. А като видиме зор – да се укриваме по кориите и да се въоръжаваме, ако ли пък сме малко – да хващаме покрай реката и тя ще ни отведе до друга – по-голяма, да не се отделяме от голямата река, която ще ни отведе до друга – още по-голяма и тогава да търсим начин да преплуваме тази река. Трудно ще я преминем, защото е голяма, но на отсрещния бряг, във Влашко ни очаква свободата – тук ще се срещнем с мъжете, които също се борят за свободата на България. Този „аргатин”, по думите на Вълчо Гайдарски, се казвал Васил. Васил Левски на път от Ловеч за Враца е минавал по тези места…”

Вълчо също от турско тегло напуснал селото и се записал опълченец. Веднъж невестата му тръгнала да отиде при баща си в Лик. Срещнал я турчин на кон, който се спуснал към нея. Нейните викове чули хората от близките „Чутанки кошари" и се спуснали на помощ и турчинът избягал към „Ломето". Изплашена, тя се върнала и разказала всичко на мъжа си. Вълко се сетил за думите на „аргатина". Издебнал още на другата сутрин турчина и го цапардосал по главата – с един удар го убил. На следния ден цяла потеря кърджалии, начело с Джамболет се спуснала за отмъщение към кошарите. „До вечерта се приготвих и поех пътя по течението на реката, която ме отведе до голямата река Дунав. Притаен в гъстите върбови храсти, аз наблюдавах през целия ден рибарите, които ловяха риба, а вечерта се прибраха и оставиха лодките, завързани за дебелите върби и тополи – разказвал сетне Вълко. – Отвързах една лодка и поех в тихите води. Но щом стигнах до средата на реката, течението ме спираше. Направих още три-четири опита да я премина, но все неуспешно. Реших за последен път да опитам и насочих лодката, но не направо, а малко косо – по течението на реката и за моя радост лодката пое към отсрещния бряг... ...Във Влашко имаше много българи, с които се отправих към град Кишинев, където се сформираше Българското опълчение и постъпих като доброволец на 21 май 1877 година в I-ва дружина, II-ра рота, след което бях приведен на 12 юли в IV-та рота. И във II-ра, и в IV-та рота бях заедно със съселянина си Стоян Димов". Вълчо Гайдарски е сред много опълченци, през чиито ръце минава при боевете за Стара Загора легендарното Самарско знаме, за да бъде спасено от плен. В тези боеве Вълчо е ранен. На 19 юли 1977 година той бавно допълзява до едно лозе край Стара Загора, където ранен, без хляб и вода прекарал едно денонощие. Едва на втория ден бегълци от запалената Стара Загора го намират и му помагат да се добере до Казанлък. Оттам бива изпратен на лечение в Габрово, а по-сетне – в Търново и Одеса. С незаздравяла добре рана той е уволнен на 31 май 1878 година от Българското опълчение. За участието му в боевете за Стара Загора е награден с медал.

Пламен Гулев. Из подготвената за печат книга „История на Типченица", представена от Лилия Цветкова Иванова – читалище „Съзнание 1899" – с. Типченица, Врачанско.

Боян Стоянов

Опълченецът Цветко Петров от село Чирен

„Написаното от баща ми за този човек, предавам дословно."

Наистина не са малко знайните и незнайни гробове на герои, дали живота си за свободата на България и със своите подвизи издигнали българския народ в очите на целия свят. Един от тях е Цветко Петров Петров от село Чирен, Врачанско, който цели три дни и три нощи е отстоявал пристъпите на турската армия на връх Шипка... Ето как Цветко Петров се е озовал като опълченец на Шипка.

Във Врачанско прочут спахия е бил Рошид бей, който е имал голямо имение в село Чирен. Имал е и къща в самото село. Рошид бей получава нареждане да изпрати едър рогат добитък в Цариград. За водач на кервана с добитъка той назначава брата на Цветко Петров - Статко, който се опитал да откаже, но Рошид бей му показал пистолета. Тогава Цветко отишъл при брат си и му казал: „Бате, ти нема да отидеш, я ще ида вместо теб. Ти ще облечеш моите дрехи, а я ще облеча твоите. Денем ще се криеш на тавано, а нощем ще си вършиш работата". Така и станало. Цветко заминал с добитъка за Цариград. Като пристигнали до град Севлиево, казал на другарите си: „Имам тук един приятел, ще се отбия за малко да го вида, а после ще ви настигна". Така той ги напуснал, отишъл и се присъединил към Опълченската дружина...

След освобождението на България Цветко се завърнал в село Чирен и заживял в схлупената си къщурка. Неговият единствен син – Борис, е мой връстник. Често съм ходил с него у тях. Виждал съм гърдите на Цветко Петров окичени с всевъзможни ордени, а опълченската му пушка да виси окачена на стената. Той почина през 1908 година и е погребан в Чиренските гробища.

Представя Йорданка Боянова – читалище „Пробуждане" – с. Чирен

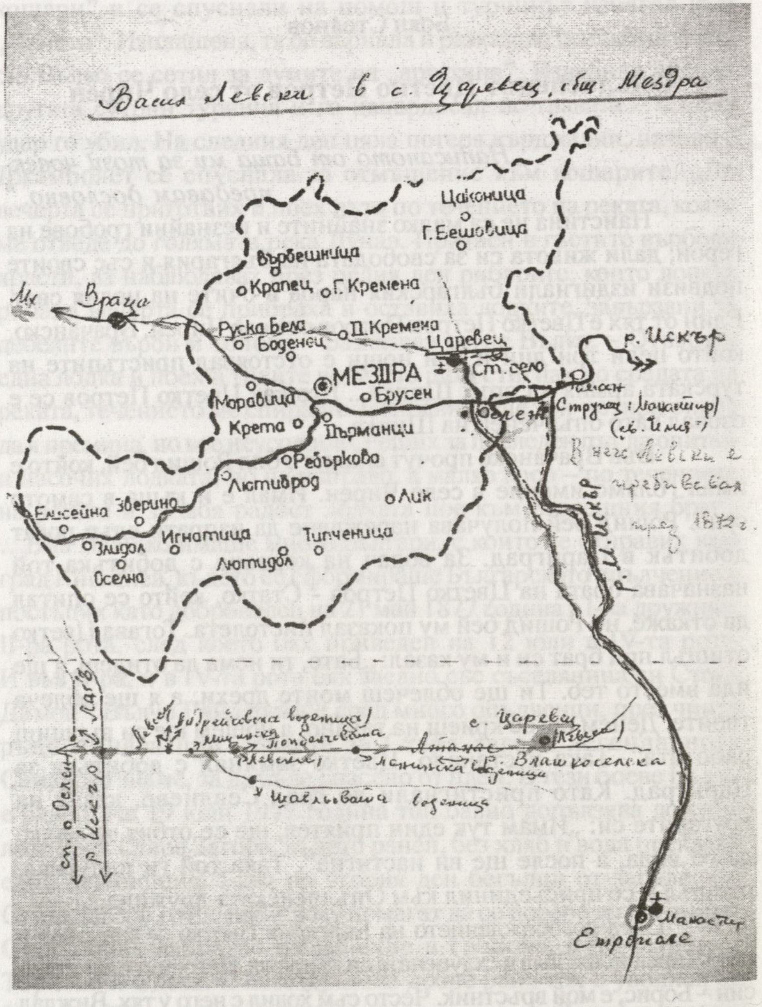
Васил Левски в с. Царевец, общ. Мездра
Цаконица
Г. Бешовица
Върбешница
Крапец
Г. Кремена
Враца
Руска Бела
Д. Кремена
Боденец
Царевец
р. Искър
Ст. село
МЕЗДРА
Брусен
Моравица
Осеново
Струпец (Манастир) (св. Илия)
Крета
Търманци
Ребърково
В него Левски е пребивавал през 1872 г.
Лютидрод
Лик
Елисейна
Зверино
Игнатица
Типченица
Згидол
Лютидол
Оселна
р. Искър
ст. Оселен
р. Искър
Лагъ
Левски
(Андрейчовска воденица)
Мишинска
Попбангачовата
(Левска)
Атанас
Манинска воденица
р. Влашкоселска
с. Царевец
(Левска)
Цаклювата воденица
Манастир
Етрополе

Карта на пътя на Васил Левски, изготвена от Кънчо Кънчов

◆

II

По алеята на безсмъртието

По стъпките на Апостола

Роден и отраснал в село Царевец, Кънчо Кънчев от ранно детство проявявал интерес към всичко, свързано с родния край. Със затаен дъх слушал разказите на дядо си Кънчо за зли духове, за героизма на хайдути и воеводи, за храбрите войни, за комитите… Когато станал учител в Михайловград, тази своя любов към всичко родно предал и на учениците си. През 1982 година организира първия поход, като тръгва по стъпките на Левски в родния край. „Има един спорен въпрос в академичните среди, че Васил Левски е минал по нашия край само един път от 20-29 август 1872 година" – разказва той. От стари хора научил, че Апостолът, когато тръгва от Етрополе за Влашко, е стигнал до село Ослен. И там, казвали старите хора, нямало мост, като сега. Тогава пътниците минавали с ладия и по влашкоселската река (покрай която имало 10-12 воденички-караджейки) и тук хората са посрещнали Левски. С рибена чорба го хранели и после той поемал за Оряхово.

В Царевец, в старата църква „Св. Никола", разказва Кънчо Кънчев, Левски е организирал революционен комитет, в който влизали Иван Илиевски, свещеник Мичо Цолов и синовете му Илия и Цоло, Вълко Калафунски и синовете му Христо, Петко и Цоло, Цоло Топалски и др. „Левски в моето село при срещите си с комитета никога не е говорил за заплати, а за свобода и човешки правдини… Той е бил светиня за моите прадеди и затова е бил много обичан и тачен…"

„В тези походи по стъпките на Левски стигнахме до Мътнишкия манастир. Чертаем пътя, учениците записваха предания на стари хора…"

Най-голямата награда за пенсионирания учител е, че е „запалил искрата" в сърцата на младите и като достойни негови последователи, те продължават да търсят неизвестни страници от живота на великия българин.

Цветомила Йорданова Илиева,
ученичка от VI^{а} клас, ОУ „Васил Левски" – гр. Враца

Село Челопек – едно място за преклонение и туризъм

(Откъс)

> *„Село Челопек е построено на „челото" на Врачанския балкан и първите слънчеви лъчи падат на него. Заселено по времето на Пазвантоглу. Той разгонил султанските войски и бейове, като имотите им раздал на българи, преселници от разни краища на балкана."*
>
> *Летопис на с. Челопек - 1926 г.*

Искам да разкажа за едно кътче от България, малко познато, но интересно за всеки българин. Това е село Челопек и неговите забележителни околности. За първи път посетих селото през есента на 2006 година с ученици от моето училище. Изненадах се от видяното. Само бях чела разказа на Иван Вазов „Една българка", а сега се докоснах до тези места. Вероятно няма българин, който като ученик да не е чел разказа. Но колко от тях са били тук? Когато се запознах с условията и темите на XV национален ученически конкурс „Родолюбие" открих възможност да събера и представя материали за природните и историческите предизвикателства на село Челопек, почувствах потребност и други да научат за него.

Село Челопек принадлежи към община Враца и се е сгушило във Врачанския балкан, богат с природни и исторически забележителности. Селото се намира на 100 км от София и 12 км от Враца с отклонение от международен път Е-79. Село Челопек е разположено на 469 м надморска височина. В него живеят около 540 души (по данни от 2005 г.). Днес селото се оформя като център за селски туризъм.

Славна и героична е историята на това село. По каменистите му бърда и диви усои са отеквали стъпките на

храбрата Ботева чета. На връх Околчица завинаги остава поетът и войводата Христо Ботев, а в живописната местност Погледец над селото са обградени и убити от черкезите и част от неговите четници.

Красивата природа и забулените в тайнственост легенди за Ботевата чета дават вдъхновение на народния писател Иван Вазов да напише едни от най-значимите си произведения - разказите „Една българка" , „Дядо Йоцо гледа" и неповторими стихове.

На 20 май (1 юни н.ст.) 1876 година, след гибелта на Ботев, четата се разделя на няколко групи. Една от тях се спуска от местността Кленов преслъп през местността Погледец, над село Челопек, към река Искър. Тя осъмва в местността Кривульо, но е обградена от черкезка конница. При завързалия се бой пада убит подвойводата Петър Симеонов.

Паметната плоча на Перо Херцеговинеца

Според списък, съхраняван в БАН, Перо (Петър) Спасов Симеонов е връстник на Христо Ботев. Роден 1848 година в град Велес.Той участва във въстанието в Босна и Херцеговина през 1875 година, откъдето идва и прозвището му. Перо Симеонов пристига на сборния пункт на четата към 23 април 1876 г. Като четник с опит, е в пряка услуга на главния войвода Ботев. Води трето отделение на четата и е помощник на войводата. Убит е на 21 май 1876 г. За храбрия герой Перо се пеят песни, разказват се легенди. Той загива на втория ден след изкачването на четници в Балкана, в жесток бой с черкезите. Не се знае къде точно е гробът му, но скромният паметник напомня за онова бунтовно и барутно време. Когато по каменистия път се изкачим на Погледец, ще видим голям каменен кръст, позеленял от времето. Той свидетелства, че това е било старо оброчище. Всяка година на 28 май в рамките на Ботевите празници се организира поклонение и поетичен рецитал пред паметника на Перо Херцеговинеца. Признателните българи слагат цветя пред паметната плоча на Ботевия четник. Когато през 1899 г. Иван Вазов се изкачил над Челопек пред него се откроила невероятна гледка. От това поетично изживяване се ражда стихотворението „Каменният кръст”.

Баба Илийца, героинята на Вазовия разказ „Една българка” е родена в с. Челопек около 1820 г. и умира малко след Освобождението. Истинското име на 60-годишната висока, кокалеста жена, срещнала Ботевия четник, е Пена. След като се оженила за Илия Цветковски, станала Илийца. И двамата са преселници в Челопек. Дядото на Илия дошъл по тия земи около 1780 г. от врачанското село Осеновлаг. Тръгнал да търси по-богата земя, но не случил - все баири и чукари. Илия пасъл стадата като своите предци. Баба Пена била изключително работлива жена. Имали са двама сина - Цвятко и Иван, и една дъщеря. Иван също имал двама сина - Дано и Цено. Именно Дано е полумъртвото внуче, което баба Илийца носи в Черепишкия манастир онази нощ да му чете игуменът за здраве. И което оживява, въпреки богохулната й постъпка да открадне хляб и расо за бунтовника. След уволнението от казармата Дано се връща в селото и става овчар. Родът на баба Илийца наброява около 350 души и е бил най-многобройният в селото, наричан Илиьовският род. Днес преките наследници на баба Илийца са около 60 души и живеят в Челопек, Враца и София. Според кметицата Василка Манчева, близо две трети от жителите на селото са свързани по пряка и непряка линия с бунтарския род. И тя е негова родственица по линия на внука на баба Илийца – Цено. Но името на своята пра-прабаба носи бившата учителка по биология Пенка Драганова. Двете жени стават инициаторки за изграждане на къщата-музей „Баба Илийца”, близо до мястото, където е живяла баба Пена Цветковска.

Всичко, станало в нощта на 20 срещу 21 май 1876 г., описано от Вазов, е чиста истина, твърдят жителите на селото. Според Василка Манчева, този случай е записан навремето в книгата на Черепишкия манастир, откъдето Иван Вазов е взел сюжета за своя безсмъртен разказ. След Освобождението Вазов е един от първите, които идват по Ботевите места. През 1899 г. той тръгва от Черепишкия манастир по стръмните пътеки на Врачанския балкан да търси лобното място на Войводата.

По разказа на дядо Дано, „оживялото болно внуче на баба Илийца”, след Освобождението у тях идва един от четниците, на когото баба Илийца е помогнала, за да й благодари, но тя вече била починала.

Къщата-музей „Баба Илийца” – една съживена героична история

През 2003 година инициативен комитет от родолюбиви българи и роднини, кметството на с.Челопек, подпомогнати от Община Враца и Мемориален комплекс „Ботев път”, възстановиха къщата на баба Илийца и я превърнаха в музей. Проектът е дарение от друг родственик, челопеченина инж. Данчо Данов, а консултант по изграждането й е Мемориален комплекс „Ботев път” във Враца.

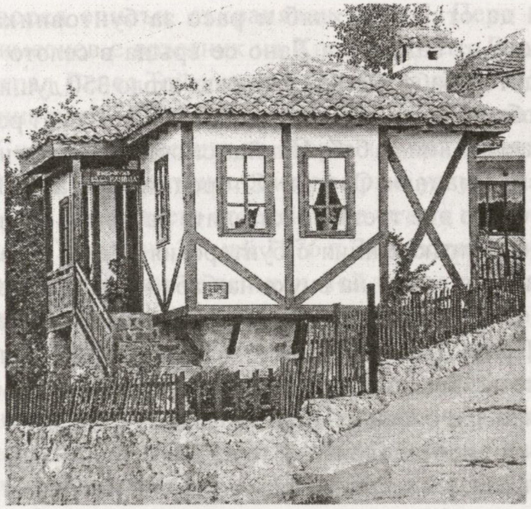

Къщата-музей „Баба Илийца" се намира в центъра на с. Челопек, срещу обновения храм „Св. Димитър", който съхранява ценни икони. Истинското място на къщата е на стотина метра по-нагоре от мястото, където е музеят. Къщата на баба Илийца е възстановена изцяло в първоначалния ѝ вид. Екскурзовод гостоприемно посреща и води туристите в музея.

Екопътеки

През 2004 година, в резултат на продължилото сътрудничество между Кметството и Мемориален комплекс „Ботев път" е оформена туристическа пътека и туристически заслон.

Първата екопътека започва от къщата-музей, минава през красива горска местност на Врачанската планина и стига до лобното място на Перо Херцеговинеца в местността Кривульо. Нейната дължина е 800 метра и се изминава за 40 минути. Туристите се движат нагоре и все нагоре, подпомогнати от дървени парапети и пейки за отдих. След като се стигне до края на пътеката, може да се отдъхне на туристическия заслон „Погледец". До заслона се стига и по асфалтиран път, дълъг 4 км по посока на връх Околчица.

От североизточния край на с. Челопек по маркирана с трайни знаци (метални жалони) пътека за два часа се отива до местността Околчица, до паметника на Христо Ботев и неговата чета.

Втората екопътека се спуска от музея на баба Илийца на североизток към историческата местност „Рашов дол" над с. Лютиброд. Тя също е с трайна маркировка и се изминава за два часа.Това може би е най-красивият кът във Врачанската планина.

Гледката към Искърския пролом е изумителна.

Погледът спира на един истински феномен от няколко реда отвесни скали, които се спускат към река Искър. Това са Ритлите, наречени така, заради приликата си с ритлите на кола. Те широко са разперили три реда светлокафяви крила. Скалните образувания са вертикални и изградени от варовик. Високи са 60-80 метра и широки 2.60 - 6.50 метра. Издигат се по склона на 200-300 м височина. Пътят продължава в югозападна посока.

Тук под отвесната скала Чуклето продължава пътечката за **Рашов дол.** Тя слиза надолу из стръмния дол и за десетина минути се стига до мястото, където през 1876 г., при опит да се прехвърлят от другата страна на реката, дванадесет Ботеви четници, водени от Георги Апостолов, спрели да си починат в овчарска колиба. Тя е запазена и до днес. Предател насочил турците към колибата и в ожесточено сражение загинали десет четници и двете овчарчета. Всяка година на 3 юни тук се организира митинг-поклонение.

Разстоянието може да се измине и по асфалтов път от Челопек до Лютиброд. Пътят е удобен за авто- и мото- туристи.

Освен красиви местности любителите на природата могат да се докоснат и до разнообразната флора и фауна на природния парк „Врачански балкан". На територията на парка са установени над 700 висши растения, от които 56 са защитени видове. От 138 защитени вида животни 21 са вписани в Червената книга на България. Сред тях са черният щъркел, египетският лешояд, скалният орел, сокол-скитник, осем вида прилепи и др.

Източници:

1. Материали, предоставени от Мемориален комплекс „Ботев път"
2. Visit Vratza. http://visit.vratza.com/
3. „209 хъшовски жития" - енциклопедия от Георги Тахов
4. Таблица на населението по постоянен и настоящ адрес, 2005 г.
5. „Враца вчера" – издание на Държавен архив град Враца, 2006 г.
6. Снимки от архива на ОУ "Васил Левски" - гр. Враца
7. Снимки, предоставени от инж. Росица Кузманова – управител на Мемориален комплекс „Ботев път"
8. Снимки, направени от автора на реферата

Консултанти:

1. Инж. Росица Кузманова - управител на МК "Ботев път"
2. Татяна Сандова - преподавател по история в ОУ "В.Левски"

Във водовъртежа на борбата за Освобождение

В ОУ „Христо Ботев" – гр. Мездра през 2007 г. стартира едногодишен проект от Националната програма „Училището – територия на учениците", модул „Развитие на извънкласната и извънучилищната дейност". Тема на проекта: „Родова памет". В него се включват четири целеви групи:

- Краеведи – с ръководител г-жа Марияна Йорданова, преподавател по български език и литература

- Етнографи – с ръководител Татяна Ковачева, преподавател по труд и техника

- Археолози – с ръководител г-жа Елка Русева, преподавател по история и български език и литература

- Християнско наследство – с ръководител г-жа Светла Кръстева, преподавател по история.

Младите краеведи работят по направлението „Аз и моят род" - проучват родовите си корени, историята на родното си място и местните традиции и обичаи. В своята изследователска дейност те правят теренни записи, работят съвместно с краеведи и историци, запознават се с автентични документи и различни публикации на материали в сборници и книги, в периодичния печат. Една от разработваните теми на учениците от VIII-мите класове е „Във водовъртежа на борбата за Освобождение". Разработките са за град Мездра и селата Царевец, Руска Бяла, Игнатица, Моравица, Долна Кремена, Ребърково, Люти брод и Лик.

Публикуваме откъс от „Летописна хроника на село Лик", съставена от летописни бележки за селото на различни автори, данни от публикации на историка Богдан Николов и теренни записи, изготвена от ученичките Надежда Мишева и Моника Дишева под ръководството на г-жа Марияна Йорданова.

Надежда Мишева и Моника Дишева,
ученички от VIII-ми клас, ОУ "Хр. Ботев" - гр. Мездра

Опълченците от Лик

На 12 (24) април 1877 год. Русия обявява война на Турция. Повече от седем хиляди и петстотин български патриоти се записват доброволци в руската армия освободителка. Създава се Българското опълчение. Тук разказваме за четирима опълченци, родени в село Лик, Врачанско.

Иван Петров Попов (1841-1928) е изключителна личност, чието име остава в народната памет и за когото и до днес се разказва. Дядото на Иван е бил учител и свещеник в родното село Лик, учител и свещеник става после и неговият баща. Желанието им било Иван да продължи традицията и затова го изпратили в мирското училище на Черепишкия манастир. Но завършил успешно училището, Иван Петров поема пътя на революционната борба за освобождението на поробеното отечество. Още през 1860 година той е сред революционната ни интелигенция в Румъния, а през 1862 година е сподвижник на Георги С. Раковски и участва в Първата българска легия в Белград, а през 1867-1868 във Втората българска легия. Начетен – владеел свободно гръцки, румънски, сръбски, руски и турски език, сред другарите се ползвал с името на честен и храбър революционер. През 1876 година е доброволец в четата на Филип Тотю, с която участва в сраженията при Чипровци и Бяла паланка, а после в батальона на Райчо Николов. Когато научава за обявяването на Освободителната война, Иван Петров заминава за Кишинев и на 29 април 1877 година се записва доброволец в Шеста опълченска дружина. Проявява рядък героизъм в сраженията – на гърдите му заблестяват руските ордени за храброст.

Михаил Христов Михалев (1851-1818) завършва училище в родното село Лик при даскал Нецо и на четиринайсет годишна възраст заминава за Румъния със свои съселяни на печалба. В Браила той попада сред българите-емигранти, които запалват в него желанието да принесе своя дял за освобождението на своята поробена татковина. Отначало отделя от средствата си за помощи на болни емигранти, за закупуване на оръжие. Когато големият му брат идва да го заведе в България, Михаил му заявява: „Само с някоя чета, като комитин ще се върна…" Скоро мечтата му се сбъдва. На 29 април 1877 година Михаил Христов се записва доброволец в Четвърта опълченска дружина. За проявен героизъм в сраженията при Тича и Шейново той е награден с руски ордени за храброст.

За опълченеца **Петко Стойчев Нинов** се знае твърде малко и то главно от запазените архиви на българското опълчение. Бил е също емигрант в Румъния и оттам на 28 април 1877 год. постъпва доброволец в Първа дружина. След неравния бой при Стара Загора другарите му го смятали за убит. За безследно изчезнал е отметнат и в списъка на дружинната заповед № 90 от 20 юли 1877 год. Но известно време след това той се завърнал в частта си след тежка контузия в сражението и след дълги премеждия в неприятелския лагер. Възстановява се и участва в епичните боеве при Шипка и Шейново.

Георги (Гетов) Лилов (Кръстев) (1839-1900) се записва в Българското опълчение на 1 май 1877 година като доброволец в Първа опълченска дружина. Участва в сраженията при Стара Загора, показва мъжество и себеотрицание при отбраната на Шипка. Ранен на няколко места, Георги не напуска позицията си. Когато свършили патроните, той и другарите му къртили камъни от канарите и ги търкаляли върху налитащия противник. Подир тази славна битка командването взема решение да го освободи от строя поради крайно изтощение. Георги обаче отказва и взема участие в знаменателния поход през Химитлийския проход, в разбиването на башибозука при село Садово и във всички сражения до края на Освободителната война.

Участници в Българското опълчение от село Лик:

Георги Гетов Лилов – Първа дружина, род. в Лик, живял в Нивянин.
Иван Пелов – Четвърта дружина, род. в Лик, неизвестно къде е живял.
Петър (Петко) Стойчев – Първа дружина, род. и живял в Лик
Иван Петров Попов – Шеста дружина, род. в Лик, живял в Оряхово
Михаил Христов Михайлов – Четвърта дружина, род. в Лик и живял във Враца

Ана Маринова,
ученичка от XII^{г} клас - ПГТД - гр. Враца.

Миналото на родния край - послание към бъдещето

(Откъс)

Защо ни интересува миналото? Какво искаме от него? Защо сме такива? За да открием истината, трябва да подложим всичко на съмнение. Полезно е също така да считаме неистинно всичко, в което можем да се усъмним. Миналото, опитът от него, той ни е необходим. Миналото, дори вчера, в смисъл на необратимост, на отминали събития. Историята е неотменима част от реалната последователност на събитията. Погледът ни към нея е любопитен. Това е начин на живот. Нашето твърдение е възможно да бъде различно от Вашето, нашето - от това на госпожата. С тях, твърденията, ние спорим, убеждаваме, доказваме и представяме твърденията си. Тук е най-странното в човешкия разум. Разумът изпада в раздвоение със самия себе си. Това е състояние, при което ние се замисляме.

…Още незатихнали тътнежите от топуза на Боримечката и незасъхналата кръв от тревожната 1876 г., над поробената родина преминава дългоочакваната вест - Русия обявява война на Турция. На крак е цялото славянство.

На 12 април 1877 г. руският император Александър Втори обявил с манифест война на Турция. Българският народ вече знаел за готвената война и с радостни трепети я очаквал. Още в края на 1876 година в Румъния и Русия започнали да се стичат хиляди патриоти, които искали да вземат участие в бъдещата освободителна война. Голяма част от тях участвали в Сръбско-турската война от 1876 г. Славянският комитет осигурил военното облекло, а руското командване – бойната им подготовка. Съсредоточаването било в Кишинев и Плоещ. Врачански патриоти по различни пътища минали Дунава и се зачислили в опълченските дружини.

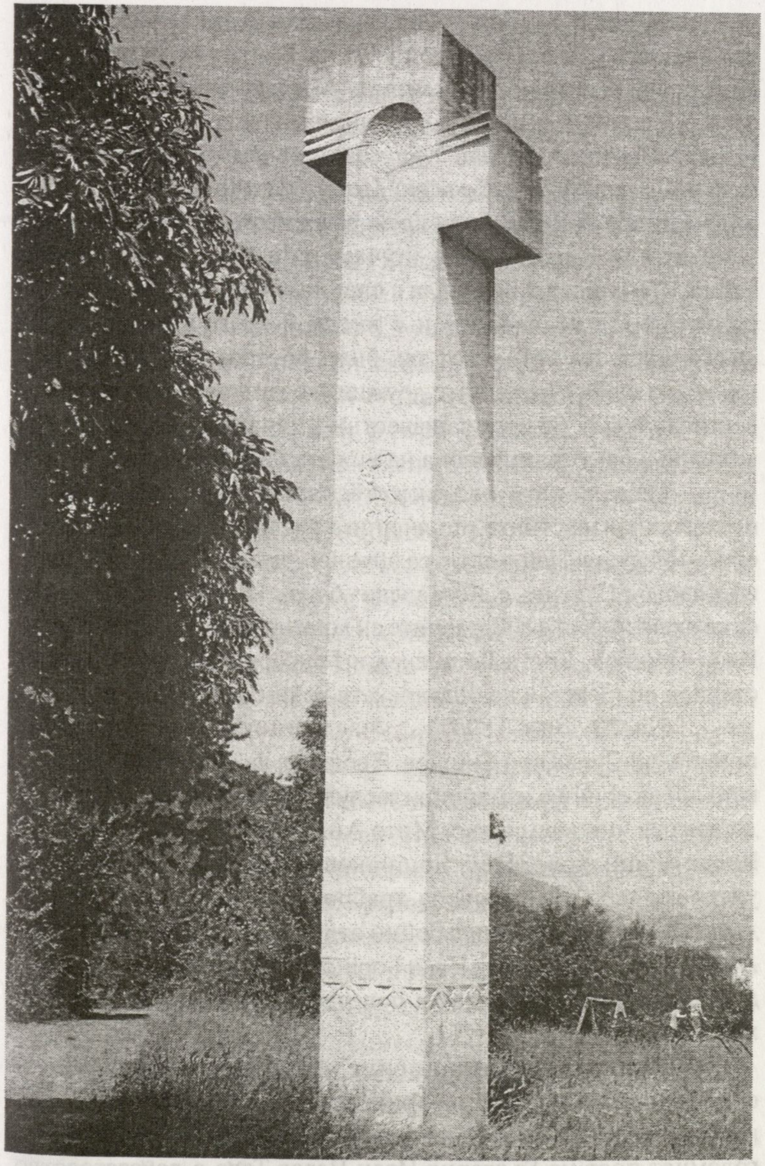

Колона на опълченците от Врачанския край
м. Калето край град Враца

Наред със синовете на градската беднота във Враца в опълчението за освобождението на България участвали и синове на търговските фамилии Анкови, Бошнаците и др. Между тях имало и 17–18-годишни момчета като Янаки Данов, Йордан Недялков и Иван Христов, и зрели мъже, и дори 60-годишни, какъвто е Кръстю Цонев Тончев. Близо 1/3 от опълченците от Враца били членове на местния революционен комитет или съзаклятници и участници в Сръбско-турската война. Врачани се отличавали с дисциплинираност по време на подготовката и походите и с висок боен дух по време на сраженията. На петима от тях били поставени задачи - като връзка на щаба с отделните дружини, разузнавателна дейност, вестовои и т. н. За сега са известни имената на опълченците, вписани в паметната колона на хижата над Враца.

На колоната над хижата край Враца са изписани имената на известните опълченци от града и бившия окръг - общо 164 души. Най- много са опълченците от Враца - 83 души, и Оряхово - 12 души, с. Косталево - 6 души и др. В опълчението са се включили със собствените си коне врачаните Мито Анков, Иван Цветков, Коста Бошнаков и Григорий Найденов, които станали основатели на българската конница в опълчението.

На 22 юни 1877 г. участниците в опълчението преминали Дунав при Свищов. Проявите на нашите опълченци като добри воини и командири заслужили звания. Иван Цветков достигнал чин вахмистър, Мито Анков- младши вахмистър, а Коста Бошнаков, Иван Бошнаков и Григорий Найденов-унтерофицери. За проявена храброст по време на бойните действия били отличени с бойни отличия Иван Цветков, Мито Анков, Коста Бошнаков, Иван Бошнаков, Григорий Найденов и др. получили по един, два и повече Георгиевски кръстове за храброст.

Българското опълчение изиграло важна роля в освобождението на България не с числения състав, а с изключителните си бойни подвизи, така добре описани от големият поет на България Иван Вазов.Това е доказателство за славянското единение.

***

Понякога дребните факти ни трогват, вълнуват, стават значими: Малко българче, славянче, намира подслон във Финландия. Прочетете историята:

В Освободителната война помощ оказва Финландия. Към бойните полета се отправили 869 финландци. Те участвали в боевете за Плевен, Луковит, Ябланица, Ботевград и воювали чак до Цариград. По пътя си те намерили в едно пусто българско село изоставено 12-годишно момченце, на име Алекси. Всички се грижили за него, а след това го взели със себе си. **Алексей Апостол (така го нарекли те) намерил във Финландия своята втора родина.** Там получил музикално образование, по- късно основал духов оркестър и фабрика за музикални инструменти. В центъра на Хелзинки има паметник на падналите борци.

Тук има много чувство, разбиране, съпричастност. Представяме си дори онова, което не сме видели, но сме чули за него. Но тази свобода на мисълта и въображението е привидно неограничена. Цялата сила на духа се свежда до способността да свързва, размества, увеличава или намалява дистанцията от събитието. Събираме всичко по въпроса за войната и в това единство прозира конкретния факт, година, конкретни личности. Търсенето ни се намира в разкриването на българската идентичност. Ние искаме да се убедим в полезността на знанията, в тяхната приложимост. След това питаме, търсим, намираме. Трябва ни мотив на действие и цел на действието. Понякога сменяме обекта на коментара. Ако това е мотив за засилване на интереса и на активността, то има смисъл. Тук възможностите са много. Оформя се цялостна представа.

Сред първите, които преминали река Дунав, бил и полкът на сина на великия руски поет Александър Пушкин - полк. Ал. Ал. Пушкин. Участвал е при освобождаването на Ново село, Кесарево, Елена, Котел и др.

В Руско- турската освободителна война участвали много руски дворяни и интелигенти. В България намерила смъртта си и дворянката Юлия Вревска, която работила като медицинска сестра в лазарета край град Бяла, Русенско.

Навярно сте се питали **кога е построен първият паметник на Освободителната война?**

Това е още един факт за славянското единение.

Още в началото на войната, когато руските войски слезли на българския бряг при Свищов, армията била разделена на три отряда: Преден, Западен и Източен. Предният отряд бил командван от генерал Гурко. Той трябвало да освободи Търново и да се насочи към Балкана, за да заварди всички проходи и подстъпи към него от юг.

На 13 юли 1877 год. отрядът, в който влизали и опълченците, достигнал превала на Балкана и се разположил на бивак. По инициатива на войниците дънерът на един повален от бурите вековен чинар бил изкастрен, подравнен и част от кората му била обелена. Върху оголената част бил изобразен с нажежен щик гербът на Русия- двуглав орел и на специален прът било издигнато знаме. Около дънера земята била изравнена, засадили млади дръвчета.

Това бил първият паметник на Освободителната война.

Как се породила идеята за паметника на Шипка? Проучихме, че въпросът за построяването на паметник на Освобождението бил поставен още в Първото Велико народно събрание. На 13 април 1879 г. на заседанието била прочетена благодарствена телеграма до руския цар Александър II във връзка с първата годишнина от освобождението на България. На това заседание народният представител Петко Каравелов предложил да се издигне паметник на връх Свети Никола (по-късно Столетов), където станали най-епичните боеве през август 1877 год.

Идеята била подкрепена от Петко Р. Славейков. Старият народен поет, в подкрепа на идеята, разказал преданието за легендарния Звениград, което е било близко до този район. Според преданието тези места били свидетели на поробването на българите още при нахлуването на турците в българското царство. Край Звениград била първата капитулация на войските на Второто българско царство пред турците.

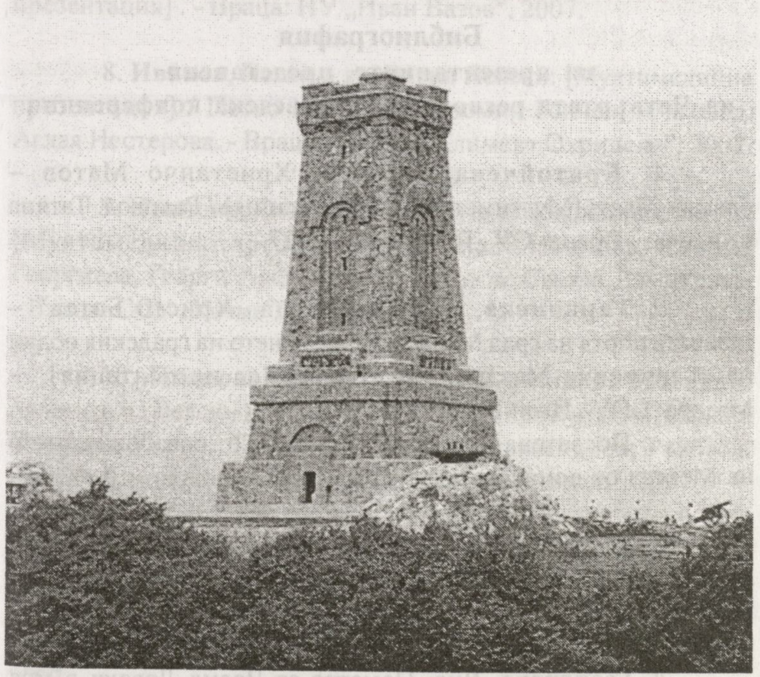

Разказвайки легендата, Славейков завършил с думите: “…На тези места, станали свидетели на поробването на българите, се уми и срамът на това робство.”

Горди сме, че сме поколението наследници на героичното славянско племе!

ПОКЛОН ПРЕД ПАМЕТТА НА ГЕРОИТЕ ОТ ПРИЗНАТЕЛНОТО МЛАДО ВРАЧАНСКО ПОКОЛЕНИЕ!

Ръководител - Зоя Йончева,
учителка по история в ПГТД - гр. Враца

◆

Силвия Павлова - РБ "Хр. Ботев" - гр. Враца

Библиография на презентациите, представени на Четвъртата регионална краеведска конференция

1. **Братойчева,** Симона. Христанчо Матов – благодетелят: [Мултимедийна презентация] / Ръковод. Татяна Сандова. - Враца: ОУ „В. Левски", 2007.

2. **Гарванска,** Емилия. Улица „Христо Ботев" – главната порта на град Мездра: Оформянето на градския облик на съвременна Мездра: [Мултимедийна презентация] . - Мездра: СОУ „Иван Вазов", 2007.

Посветена на 130 годишнината от освобождението на Мездра от османска власт.

3. **Гачовска,** Василия. Най-великият българин Васил Левски: [Мултимедийна презентация] . - Борован: ОУ „Отец Паисий", 2007.

4. **Георгиева,** Яна. Паметта за Васил Левски в моя роден град Враца: [Мултимедийна презентация] / Ръковод. Татяна Сандова. - Враца: ОУ „В.Левски", 2007.

5. **Детелинова,** Симона. Васил Левски – 170 години от рождението му: [Мултимедийна презентация] / Ръковод. Румяна Петкова. - Враца: НУ „Св. С. Врачански", 2007.

6. **Димитрова,** Мерилин и др. 130 години от освобождението на град Враца: [Мултимедийна презентация] // Мерилин Димитрова, Мартин Александров, Божана Божинова, Любомир Шарков, Дилян Неделчов; Ръковод. Малина Тодорова. - Враца: СОУ „Хр. Ботев", 2007.

7. **Димитрова,** Филка. Едно безсмъртно име потънало в прах: Никола Войводов 1842-1867: [Мултимедийна презентация] . - Враца: НУ „Иван Вазов", 2007.

8. **Иванов,** Петьо и др. Васил Левски: [Мултимедийна презентация] / Петьо Иванов, Петромир Генчев; Ръковод. Аглая Нестерова. - Враца: СУ „Св. Климент Охридски", 2007.

9. **Иванова,** Диана и др. Апостолът в народната памет: [Мултимедийна презентация] / Диана Иванова, Калина Георгиева, Георги Александров; Ръковод. Светла Димитрова. - Враца: СОУ „Козма Тричков", 2007.

10. **Иванова,** Диана и др. Най-великият българин: Заветите на Левски днес: [Мултимедийна презентация] / Диана Иванова, Калина Георгиева, Георги Александров; Ръковод. Светла Димитрова. - Враца: СОУ „Козма Тричков", 2007.

11. **Иванова,** Цветелина и др. Пътят на Васил Левски от Карлово до Къкрина: [Мултимедийна презентация] / Цветелина Иванова, Ивелина Целкинска; Консулт. Даниела Велчовска, Евгения Коцовска. - Борован: ПГ-Т „Коста Петров", 2007.

Членове на клуб „Съхрани българското" с. Борован.

12. **Илиянов,** Даниел. Освобождението на моя роден край от османска власт: [Мултимедийна презентация] / Ръковод. Таня Петрова. - Галиче: СОУ „Христо Ботев", 2007.

Приносът на жителите на село Галиче. Съдържа и легендата за Данфоровия горун.

13. **Калинов,** Богдан. Враца – исторически герои и природни забележителности: [Мултимедийна презентация] / Ръковод. Румяна Петкова. - Враца: НУ „Св. С. Врачански", 2007.

14. **Маркова**, Лилия и др. Историческо виртуално пътешествие из село Мраморен: [Мултимедийна презентация] / Лилия Маркова, Веселина Ганчева, Ваня Червенкова. - Мраморен, 2007.

Участници по проекта "Училището – желана територия".

15. **Муцовска**, Галя и др. Да бъдем равни с другите европейски народи зависи от нашите собствени задружни сили: [Мултимедийна презентация] / Галя Муцовска, Десислава Лаловска, Гергана Костова; Ръковод. Даниела Велчовска. - Борован: ПГ- Т "Коста Петров", 2007.

Заветите на Васил Левски.

16. **Сандова**, Татяна. Великите врачани: [Мултимедийна презентация] . - Враца: ОУ "Васил Левски", 2007.

17. **Симеонова**, Мила и др. 170 години от рождението на Васил Левски: [Мултимедийна презентация] / Мила Симеонова, Ана Маринова; Ръковод. Зоя Йончева. Враца: ПГТР, 2007.

18. **Стоянова**, Дарина. Свободата на Софрониево: [Мултимедийна презентация] . - Софрониево: ОУ „ Отец Паисий", 2007.

19. **Тихомиров**, Симеон. Враца – град с богата история: [Мултимедийна презентация] / Ръковод. Румяна Петкова. - Враца: НУ „Св. С. Врачански", 2007.

20. **Тошева**, Христина и др. Апостолът на свободата: [Мултимедийна презентация] / Христина Тошева, Александра Влахова; Ръковод. Евелина Илчовска. - Враца: ЕГ „Йоан Екзарх", 2007.

Калина Тодорова

Сабята с кръста

Ако ти се отдаде случай, читателю мой, да минеш през Враца и под кръста на Околчица да спреш, попитай за градинката на „Руски" – там ще те посрещне Войводата с орлов поглед и „гол в ръката нож" - извадена сабя, така, като народният поет го възпява и така, както живее поколения наред в сърцата на българите... Има такива мигновения, които непокътнати остават във времето...

I.

- Царю честити, царството ти си отива. Турците ще влязат в крепостта!

И влезли...

Народът български бил станал грешен и лош, хората не почитали Бога – не ходели на църква, а самият цар Костадин, този, на когото кръстато орле донася вест за падане на царството му, влизал в Божия храм на кон и с маждрака вземал нафора... Разгневил се християнският Бог и се отвърнал от него и от народа му. Обсадили турците Станимака и с помощта на предателство влезли в крепостта...

...Тогава, припомни си моя разказ, читателю, пресветата Богородица, милостивата, майчицата-застъпница, видяла, че ще падне българското царство и нали е майчица, смилила се и решила да помогне – слязла от иконата и подала на цар Костадин дървена сабя с кръст, с която да спечели битката с турците. Погледнал дървената сабя царят, високомерно я захвърлил и избягал от крепостта... Много пъти съм разказвала за това и много пъти съм целувала ръка на майчицата ни... Тя, милостивата, като изпълнила сърцето си с още печал, повикала на помощ руския цар. Подарил той на турците златна кочия със златни коне, заслепил ги и поискал в замяна сабята... Дали му я неверниците – та за какво им била дървена сабя? Не подозирали те чудната Божия сила, която в нея се крие... Така сабята с кръста останала у русите...

Започнала сеч, нечувана и невиждана, и народът не знаел отде помощ да дири... Както вървяла угрижена през тъжните поля, Богородица видяла едно слабовато дете да пасе кози. Начаса се преправила на кошута, повикала го при себе си и го накърмила с чудно мляко. „Ела, да ти дам сила голяма!” Детето си играело с един дървен меч. „Отиди да отсечеш онова дърво” – продумала кошутата... Момчето взело меча и щом започнало да сече, той станал златен. Сетило се то и се върнало при нея: „Ти не си кошута – ти си майчица!” – „Къде как можеш – се път да си просториш!” – казала тя и се изгубила. Оттогава станал Крали Марко юнак над юнаци и се го е „насъсквала, натрънквала го е света мака Богородица” – да спасява християните, изпаднали в беда. Тя затова го е кърмила – да спасява... Яхнал юнакът коня си и из цялата поробена земя се понесъл като хала – да спасява... И запял народът за него и приказки заразказвал за силата му, а той, непобедимият, поднесъл веднъж ръка пред дулото на новото оръжие – пистолет и паднал сразен... Но не е мъртъв юнакът – само спи... Когато дипленицата, забита до дръжката в скалата, излезе цялата, той ще се пробуди, юнак над юнаци, както преди...

Останал онзи дървен меч, дето станал златен, забит в скалата до уречения час, а народът без закрилник превил гръб и три по три синджира роби тръгнали от всички краища на поробената земя...

Много пъти Безсъницата ще вие към луната и ще сещам кървавите сълзи на майката. От онова време е останало по нашия край вярването, че от жал и мъка Богородица заплакала с кървави сълзи за мъчениците-християни... – ликът й се вижда и днес на пълната луна – жена, с менче в ръка, в което се събират кървави сълзи... Вярват хората, че сълзите не капят от очите, а от гърдите, от сърцето й...

II.

От четири посоки празничен камбанен звън се носи... Мало и голямо се е струпало насред градския площад и всички са приковали поглед към покритата с бяло платно фигура, над която проблясва разсичаща въздуха сабя... – огнена мълния, „ясно слънце” – недържана сякаш от човешка, а от небесна десница. Бялото платно не би могло да я скрие от любопитните погледи. Пристига свитата на княза, придружена от три жени на три възрасти, подобно три жрици – напето девойче, стройна дама и възрастна жена, цялата облечена в черно... До тях се нарежда друга неголяма свита от двайсетина побелели вече мъже в четнически униформи... Започват официалните речи, после говори девойчето – думите му просълзяват стихналото множество... От устата на княза също се отронват няколко изречения - дръпва подадената му лента и платното се смъква под тържествените звуци на „Шуми Марица”, силни топовни гърмежи и възторжено многогласно „Ура!” На майското слънце блясва бронзовата статуя на Войводата с гола сабя в ръка, четири лъвски глави под нея, от устата на които блика вода и четири мъжки глави, набити на колове, всяка в четирите краища на декоративна ограда... Незабравим миг! Оживява пред народа от бронз и мрамор неговият кумир... „Ботев беше така величествен, както в „Радецки”; облечен в униформа, в едната ръка държи сабля, насочена къде Веслец, а в другата ръка – книга, с надпис „Свобода или смърт”, стъпил е той на мраморен камък, а в краката му стоят любимите му: мастилница, перо и томове книги. На четириграннийй висок мраморен камък отпред, на особена плоча, е написан куплета от стихотворението, с което той чакаше да каже народа: „Умря сиромаха за свобода”; а от трите страни стоят бюстовете на трима верни негови другари и със златни надписи – имената на всички юнаци от храбрата чета.” Патетичното описание е на един от присъстващите – свищовския училищен инспектор г-н Енчев.

Появява се героят в своето юначество пред притихналото от възхита множество, така – горд и непобедим, като е останал в сърцата – с „гол в ръката нож” на „Радецки”.

... Има такива „картини от нашето историческо битие”, които непокътнати остават във времето и до голяма степен техният „дълговечен живот” е предопределен от литературата на Възраждането, от народното творчество и онова паметно „раждане” на националния ни пантеон и въвеждане в него на българските герои-мъченици... Така навеки Левски е на бесилото, но и из цяло Българско – във всякое село, град, манастир, хан или колиба, Хаджи Димитър е там, в Балкана, сред самодивите, вълците и звездите, дето витае духът на Караджата, Бенковски е вдигнал знамето и препуска пред своята хвърковата чета, опълченците на Шипка са повдигнали канари там, на върха.., Ботев - с изваден „гол в ръката нож”: „Аз съм български войвода!”... Онзи, който е роден на Рождество с поличба „курбан за свободата” да бъде, кръстен на Спасителя и като него предопределен – „да спасява”...

Войводата на „белите комити” - народният певец „изпява” пътя им от онова съдбовно вдигане на сабята: „Аз съм български войвода!” на „Радецки” до Врачанския балкан. И днес се мълвят предания и легенди за многочислената войска, тръгнала след шепата юнаци и застанала срещу тях. С много обич, с много мъка и признание народът ги нарича „*белите* комити” сиреч „войни на светлината”. Тяхната памет е свята, защото „тия минаха като през огън” и „курбан” дадоха – младост и живот пред олтара на скъпата ни майчица България.

Денят е 27 май 1890 година – четиринадесет години след героичния поход на Войводата и неговите юнаци.

В центъра на град Враца, придобил вече прозвището „Градът на Ботевата слава” се открива първият паметник на Христо Ботев и неговата чета. Дело на скулптура Густав Еберлайн и изграден предимно със средства, събрани от доброволни дарения на гражданите, той се налага като основно култово място за провеждане на все по-пищните, прерастващи във „всенародни” Ботеви тържества. Но заедно с това по ред причини (и политически и други, свързани с преустройството на централния площад и новата инфраструктура на града, с

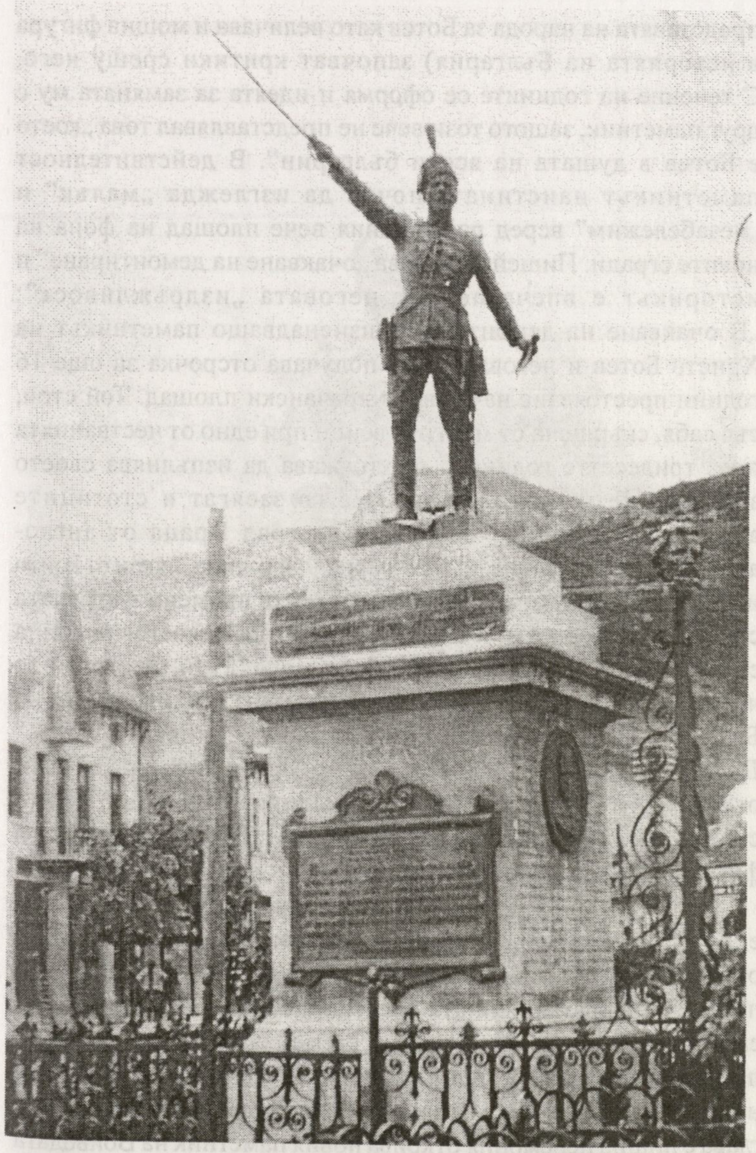

Първият паметник на Христо Ботев във Враца
Скулптор Густав Еберлайн

представата на народа за Ботев като величава и мощна фигура в историята на България) започват критики срещу него. С течение на годините се оформя и идеята за замяната му с друг паметник, защото този вече не представлявал това „което е Ботев в душата на всеки българин”. В действителност паметникът наистина започва да изглежда „малък” и „незабележим” всред разширения вече площад на фона на новите сгради. Пишейки за това „очакване на демонтиране” и историкът е впечатлен от неговата „издръжливост”: „В очакване на демонтиране, изненадващо паметникът на Христо Ботев и неговата чета получава отсрочка за още 16 години престояване на главния врачански площад. Той стои, със сабя, скършена от многото венци при едно от честванията през тридесетте години и продължава да изпълнява своето задължение, както и преди. Не го засягат и стотиците авиационни бомби, хвърлени над град Враца от англо-американската авиация на 24 януари 1944 година, някои от които избухват недалеч от него. Политическите промени в страната след 9 септември с. г. и след края на Втората световна война също отклоняват вниманието от него. При ежегодните чествания, по време на които се наблюдава увеличаването на Ботевите поклонници, той отново бива отрупван с цветя.” Думите са на Иван Райкински, дългогодишен директор на един от културните институти в града – историческия музей, - който също е част от живота на „неудобната” вече скулптурна фигура. Но да не избързваме.

Демонтирането на паметника през 1955 година е само една от „преживелиците” на „бронзовия херой”... Какво се очаква от свалена от пиедестал култова статуя?! Преди да проследя накратко нейната сетнешна съдба, нека си позволя само една вметка. Паметникът е сменен с временен бюст-паметник на Христо Ботев, а на 2 юни 1964 година в присъствие на множество гости и жители на града тогавашният държавен глава с пищна церемония открива новия паметник на Войводата – наистина впечатляваща дванадесет метрова фигура, от която опрял ръка на сабята ни гледа с дълбокия си поглед поета-

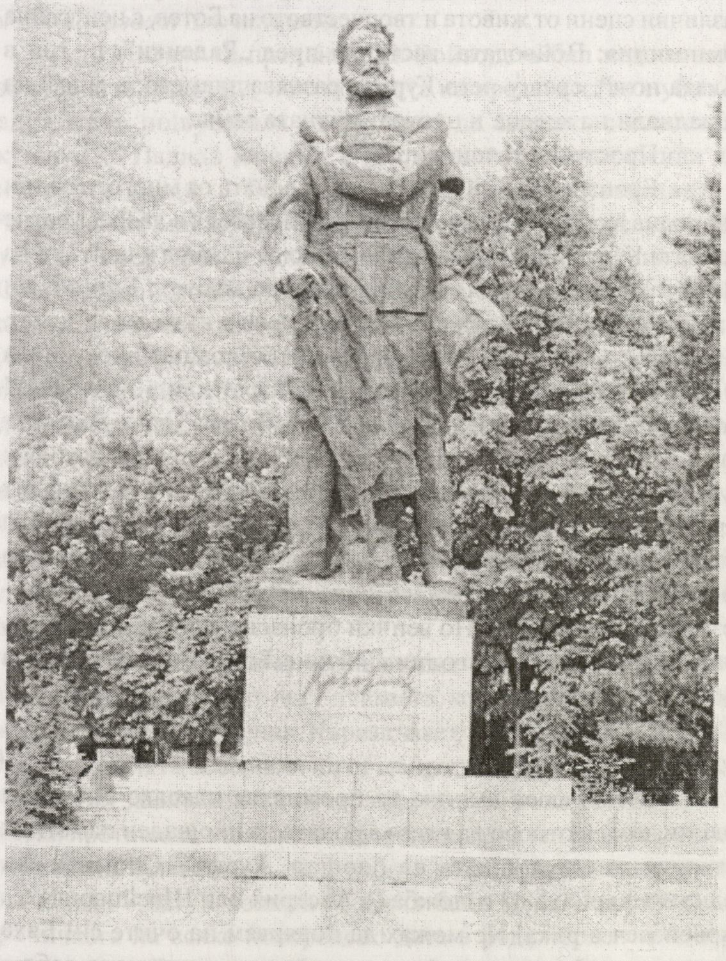

Паметникът на Христо Ботев - площад “Христо Ботев” - гр. Враца. Скулптор Владимир Гиновски революционер, безсмъртният юнак, „съизмерил ръст с Балкана”, на фона на който е още по-величав... Питаш ме, читателю за картината, за онази: „Аз съм капитан!”. О, не, читателю, не биха си позволили и тези автори на скулптурния ансамбъл да отминат народната памет и народното сърце... В страни до статуята върху мрамор са изсечени релефно различни сцени от живота и творчеството на Ботев, с централна композиция: Войводата, застанал пред „Радецки”, с „гол в ръката нож”, срещу него Куруто развява знамето, а мнозина са паднали на колене и целуват родната земя...

Простете отклонението!

Бронзовият Войвода със строшената от многото венци и народна любов сабя известно време престоял в двора, а сетне в самата Куртпашова кула, която също се намира в центъра на града... Разбира се вече не бил култово място... Блъскат си главите врачанските управници и се чудят къде да го дянат, какво ли с него да правят... Започват безкрайни дискусии и спорове – на Милин камък ли да го закарат или в Козлодуй?! Защо не в Балкана? До къщата „Иванка Ботева” да го поставят или пред музея място да му отредят?... Начева се двубоят: музеен експонат или площаден паметник да стане бронзовият герой?! Дори в местния вестник се открива специална рубрика „Търси се място за стария Ботев паметник”. Междувременно част от металната ограда е вече продадена, а другата – безследно изчезнала... Но всички бронзови фигури са налице. След тридесет и една години питане Ботевата статуя става музеен експонат...

***

В това свое амплоа тя преживява няколко спокойни години, преди отново да влезе в ролята на площаден паметник – този път в градинката на площад „Руски”. Спомням си, веднъж я върнаха от изложба (в Австрия или Швейцария) с... дървен меч в ръка! Не можах да повярвам на очите си! Бяха поставили дървено копие на мястото на счупената сабя... Тогава се сетих за Черепишката сабя, а сетне и за сабята от Зверино...

Заветна реликва, символ на юначеството – в нея е силата! Мечът на смелите и силните, светлина и огън – ясно слънце, мечът на пратениците...

В последните години на робството се вярвало, че и старите и новите войводи са пратеници Божий със съдбовна мисия – да *вардят сиромасите, да утешават беззащитните и да наказват злочинците...*

Мълвят се предания, че Войводата бил недосегаем за турските куршуми, но с помощта на предателство е убит – една жена пошушнала на турците да стрелят със златен куршум... Паднал юнакът, а другарите му се погрижили за неговите вещи... Те взели и сабята му... Разказват в Черепишкия манастир, че я дали на манастирския слуга още тогава, след боя, а той я скрил в манастира, дето след Освобождението ѝ направили нова капия и я пазели като най-скъпоценна реликва – сабята на Войводата, силата юнашка... Хората от дефилето разказват друго – Никола Войновски взел сабята на Войводата и когато водейки една група от четници да търсят спасение след разбиването на четата преминават през Зверино и нощуват на кошарата при един овчар и жена му, в бързината я забравили скрита в хралупата на близко дърво... След няколко дни я намерила младата невеста на овчаря и когато родила мъжко детенце, откъснала червен конец от пискюла ѝ и завързала на ръчичката на младенеца – „за здраве, за хубост и сила”.

Казват хората, че сабята/мечът съпътства героите в техните подвизи като част от завета, който предците предават на следващите поколения. Кървав завет, който говори за война?! Във вярванията, завещани ни от мъдреците, те са знание, магия, мистично заклинание, с което героите могат да се преборят с всеки противник, осмелил се да застане пред тях или да посегне на народа. Казват още, че в сабята/меча се крие мъжеството на юнака – затуй нашата героиня баба Пена завързвала на ръчичката на всяко новородено дете в рода червен конец от пискюла на Ботевата сабя - *„за здраве, за хубост и сила”*. Така по магически начин пренасяла силата юнашка върху потомците.

И не ще да е друго, защото се раждали българите с юнашки сърца... От незабравата изплува образа на онова слабовато момче, поселило преданията на русенските баби, дето така биело в гърдите му юнашкото сърце, че като чуло за четата, дето се готви да се сражава за свободата, начаса се явило при Войводата: *„Запишете ме. Аз ще дойда. Аз ще умра, но с тез турци искам да се бия." Христо Ботев го потупал по рамото и казал:„Момче, да те вземем, ама си слабичък. Хайде, подир две години ще те вземем, ама сега да те оставим да позаякнеш малко." „Не! - казал - Аз сега искам. Мога да убия аз - казал - един турчин."*

След две години минали русначи да записват опълченци, доброволци, той пак излязъл: „Пишете ме - казал - Сега мога вече. Тогаз Христо Ботев не ме прие." „Ама сега - казали - ще те приемем. Стига да желаеш." И тогава вече на Шипка воювал..."

За опълченеца Димитър Гайдарски разказвам.

Не е чудно, че когато преди години върнаха от Австрия (или Швейцария) статуята на Войводата с дървена сабя, казах си: „Това е сабята на цар Костадин, това е Марковата сабя.!..." Поех си дъх: „Той се завръща!..." Та нали спящите рицари в съзнанието ми изглеждаха точно така – огромни каменни или метални статуи, лежащи или изправени на пост пред свещена земя..., а сабите и мечовете им са положени до тях или забити над главите им...

…Богородица пак тръгва през полето…
И пак кошута човешки син закърмя…

III.

Ако ти се отдаде случай да минеш през Враца, там, под кръста на Околчица и спреш в градинката на „Руски", щом те погледне в упор Войводата с вдигната ръка, а сабята му я няма... не си мисли веднага, че е открадната, заложена, претопена, продадена за метал, че неизвестен вандал на две я е строшил...

Поискай и повярвай,
дори само за миг,
в новия смелчак, събрал чета срещу извечен враг – сиромасите да варди, беззащитните да утешава, злочинците да наказва...

Сабята, на чието острие лежи справедливостта, сабята която доброто от злото дели, живота от смъртта, смъртта от безсмъртието...

Отваряме очи и запяваме твоята песен, поете!
Защо го правя ли?!

Защото само с вяра се побеждава!

Освобождението

Сборник с материали от
Четвъртата регионална краеведска конференция
Враца, 21 ноември 2007 г.

Съставители
Калина Тодорова, Силвия Павлова
Редактори
Румяна Цветкова, Блага Атанасова
Българска
Първо издание
Формат 16/60х84
Издателство Рал Колобър
ISBN 978-954-9400-67-0